

***Povaha občanské společnosti
v České republice
v kontextu střední Evropy***

Petra Rakušanová

Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy

Petra Rakušanová

Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy

Petra Rakušanová

Recenzenti práce:

doc. Ing. Václav Liška, Dr.

doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc.

Tato kniha vznikla v letech 2002 až 2007 jako disertační práce v oboru sociologie v rámci společného studijního programu Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy a Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., pod vedením školitelky PhDr. Zdenky Mansfeldové, CSc. Vydání této knihy bylo podpořeno Výzkumným záměrem Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., č. AV0Z70280505 „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu“.

© Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007

ISBN 978-80-7330-122-4

Předmluva

Studie Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy PhDr. Petry Rakušanové, Ph.D., je první z nové ediční řady publikací, kterou připravuje Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., pod názvem Sociologické disertace. Realizace této ediční řady vychází z toho, že chceme dostát novým principům, výzvám a neposledně také odpovědnostem, které jsou, vzhledem k novému statutu vědecké instituce v ČR a zejména důrazu na její veřejně výzkumný charakter vazeb a mechanismů, na nás kladeny.

V prvé řadě jde o odpovědnost za mobilizaci inspirace a imaginace v soudobém sociologickém výzkumu. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., patří, ve srovnání s jinými pracovišti AV ČR, k těm, která vynikají vysokým podílem mladších pracovníků ve věku do 35 let. V uplynulých letech se podařilo úspěšně stimulovat jejich odborný růst a cílem edice Sociologické disertace je představit práci mladých vědkyň a vědců v ucelené podobě a ve formě samostatných monografií české vědecké i širší odborné veřejnosti. Často se jedná o práce, které podstatným způsobem reagují na stávající tematické zaměření české sociologie a společenských věd, reflektují a redefinují je v kontextu zkušeností nabytých nejen v rámci Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., ale také při řadě zahraničních vědeckých pobytů. České odborné veřejnosti se tak otevírá možnost seznámit se s výsledky výzkumů z nejruznějších oblastí sociologie, které nebyly dosud v Čechách vůbec rozvinuty. Řada připravených monografií konfrontuje českou vědeckou a odbornou komunitu s využitím nových teoretických i metodologických přístupů, které mohou být důležitým příspěvkem k poznání různých aspektů české společnosti v měnícím se světě, a disponuje multidisciplinárním přesahem do dalších sociálních věd.

Neméně důležité je přijetí odpovědnosti instituce za podporu kritického myšlení a rozvoje oboru ve vazbě na přípravu nové generace sociologů a socioložek. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., patří v české sociologii k těm institucím, ve kterých se propojuje sociologické vědění se schopností týmové práce, vytvářejí se kritická zázemí pro řešení výzkumných projektů a které jsou prostředím, jež umožňuje kvalitní vědeckou výchovu a tedy i zvyšování znalostí a schopností mladých lidí. Tato odpovědnost by však nemohla být realizována bez spolupráce s českými i zahraničními sociálněvědními vysokými školami a zejména bez spolupráce s Fakultou sociálních věd UK, se kterou má Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., společnou akreditaci pro doktorské studium.

Konečně je nutné brát zřetel na vývojové tendence v národních vědeckých systémech. V posledních letech jsou tyto trendy charakterizovány principem, kdy kultura autonomie je nahrazována kulturou skládání účtů. Tento princip je aktérem mnoha změn, kterými vědecká instituce nyní prochází. Výsledky bádání v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., mají a musí oslovovat různé skupiny adresátů, vědeckou i širší komunitu, a tomu musí odpovídat i forma výstupů sociologického výzkumu. Naše činnost je financována také z peněz daňových poplatníků a ti mají právo znát naše výsledky a dostat výpověď o společnosti. Touto edicí se jim dostává informace o tom, jak jsme připravili doktorandy a doktoranky pro vědeckou práci. Odborná veřejnost navíc může také posoudit, jak každý z nich využil příležitosti pracovat v prostředí české a evropské vědy a jak přispěl k poznání české společnosti v evropském a světovém kontextu.

Každá z monografií je výsledkem dlouholeté výzkumné činnosti jejich autorů a autorek, výsledkem tápání, hledání nových a objevování zapomenutých cest k vědeckému poznání. Také proces obhajoby disertační práce je náročný, texty procházejí kritickým posuzováním na více úrovních evaluace vědecké práce a publikované monografie v tomto procesu úspěšně obstály.

Závěrem bych chtěla popřát zájemcům o publikace z edice Sociologické disertace, aby v ní našli podněty a inspiraci pro svá studia i vědecká bádání.

*PhDr. Marie Čermáková
ředitelka
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.*

Obsah

Předmluva	5
Poděkování	11
Úvod	13
1. Metodologický a teoretický rámec práce	16
1.1. Základní hypotéza práce a výzkumné otázky	17
1.2. Vymezení pojmů občanská participace a občanská společnost	19
1.2.1. Pojem občanská společnost	19
1.2.2. Historie konceptu občanská společnost	21
1.2.3. Aktuální otázky občanské společnosti – postkomunistická občanská společnost a zrod evropské občanské společnosti	25
1.2.4. Role neziskových organizací	29
1.2.5. Občanská participace a občanská společnost – shrnutí	30
1.3. Empirická východiska šetření	30
1.3.1. Metoda výběru lokalit v rámci České republiky	31
1.3.2. Textová diskursivní analýza novoročních projevů Václava Havla a Václava Klause	34
1.4. Představení vertikálního a horizontálního modelu jako referenčního rámce práce	35
2. Analýza novoročních projevů Václava Havla a Václava Klause jako představení sporu diskursů občanské společnosti	38
2.1. Sledovanost novoročních projevů a důvěra k prezidentům v letech 1990–2006	39
2.2. Pojetí občanské společnosti Václava Havla: autonomní otevřená občanská společnost v opozici vůči státu a politickým stranám	42
2.3. Pojetí občanské společnosti Václava Klause: svobodný občan prosazující své zájmy	43
2.4. Kritika pojetí občanské společnosti Václava Havla a Václava Klause	44
2.5. Analýza novoročních projevů prezidentů Václava Havla a Václava Klause: diskursy občanské společnosti v České republice	46
2.6. Závěry	49
3. Problémy občanské společnosti – normativnost a empirická redukce a návrh jejich řešení	50
3.1. Normativnost pojmu občanská společnost	50

3.2. Index občanské participace	54
3.3. Index životaschopnosti individuálních neziskových organizací	56
3.3.1. Představení a hodnocení indexu životaschopnosti neziskových organizací	56
3.3.2. Metodologie indexu životaschopnosti neziskových organizací	58
3.3.3. Adaptace indexu životaschopnosti neziskových organizací pro hodnocení vybraných neziskových organizací v České republice	59
4. Charakter organizované občanské společnosti v České republice	65
4.1. Analýza organizované občanské společnosti na základě vertikálního a horizontálního modelu	65
4.1.1. Charakteristika finanční a administrativní připravenosti neziskového sektoru	65
4.1.2. Personalizace řízení	66
4.1.3. Mezisférová komunikace	66
4.2. Organizovaná občanská společnost v ČR	67
4.2.1. Charakter třetího sektoru v České republice	67
4.2.2. Financování NO	72
4.2.3. Neziskový sektor v hospodářství ČR	78
4.3. Členství v neziskových organizacích a vnímání a hodnocení organizované občanské společnosti občany	79
4.4. Výzkum vybraných českých neziskových organizací	82
4.4.1. Klasifikace neziskových organizací	82
4.4.2. Analýza vybraných neziskových organizací	83
4.4.3. Shrnutí a kategorizace	93
5. Český neziskový sektor v kontextu střední Evropy	96
5.1. Vznik a rozvoj neziskového sektoru ve střední Evropě	96
5.2. Komparativní analýza individuálních aspektů indexu životaschopnosti	98
5.3. Shrnutí	103
6. Závěry	105
Literatura	109
Zákony	115
Usnesení a další zdroje	115
Internet	116

Příloha I. Přehled základních typů nestátních neziskových organizací v ČR . . .	117
Příloha II. Scénář pro rozhovory se zástupci neziskových organizací	120
Příloha III. Popis empirických šetření	123
Příloha IV. Kódovací schéma	127
Summary	129
O autorech	136

“These days I seem to think a lot
About the things that I forgot to do
And all the times I had the chance to.”

[Nico These days Chelsea girls 1967]

“There are no dangerous thoughts; thinking itself is dangerous.”

[Hannah Arendt 1906–1975]

Poděkování

K myšlence zabývat se otázkami participace, veřejné sféry a občanské společnosti mne přivedly podnětné přednášky a diskuse s profesorem Davidem Plotkem z New School University v rámci Tenth Annual Democracy and Diversity Institute v Krakově. Důležitým impulsem pro další formování mých úvah byly vynikající přednášky profesora Stevena Lukese a profesora Jana Kubika na School for Social Research ve Varšavě. Velkým povzbuzením pro mne byla rovněž spolupráce s profesorem Hansem-Dieterem Klingemannem, jeho komentáře k mé práci v rámci letní školy pro doktorandy Governance and Democracy in Central and Eastern Europe v Lüneburgu a stáž ve WZB v Berlíně mi pomohly seznámit se s aktuálními evropskými trendy, utřídit si myšlenky a lépe vyjádřit své úvahy. Setkání a doba strávená s profesorem Zygmuntem Baumanem a paní Janinou Baumanovou mi byla poctou, potěšením a velkou životní lekcí v pokoře a lidskosti.

Za pomoc a podporu při získávání řady knih a článků bych ráda poděkovala Mgr. Radce Taucové, Mgr. Nele Hesové a Ing. Evě Mikolášové ze Sociologické knihovny. Dík patří také mým kolegům Alžbětě Bernardyové za obětavou pomoc s vyhledáváním dat a Patu Lyonsovi za ochotu naslouchat a konstruktivní rady.

Velký dík za podporu a pomoc při dokončování disertační práce a této knihy patří mým skvělým přátelům Daně Hamplové, Lence Buštkové Siroky a Davidu S. Siroky, bez jejichž pomoci by bylo velmi obtížné udělat poslední kroky k dokončení a obhájení práce.

Ráda bych rovněž poděkovala oponentům panu doc. Ing. Václavu Liškovi, Dr., a doc. Ing. Marii Dohnalové, CSc., za jejich podnětné připomínky k první verzi této práce.

Je jen velmi obtížné vyjádřit několika slovy dík za roky společné práce. Přesto bych ráda poděkovala své školitelce PhDr. Zdence Mansfeldové, CSc., za podněty, podporu a pochopení. Jednou větou: „To důležité o vědě, vědcích a životě ve vědeckém světě jsem se naučila od své školitelky.“

Za mnohaletou podporu bych velmi ráda poděkovala PhDr. Marii Čermákové, díky níž stále věřím, že i ve vědě stojí zato snít a pokoušet se o nemožné.

I would also like to thank Jordi for love, care, inspiration and patience – Díky miláčku!

V neposlední řadě děkuji své rodině. Milanu Petruskovi, v jehož točícím křesle v pracovně v Matěchově ulici jsem doživotně propadla kouzlu knih, a jehož moudrost, rozhled a vědecká pokora jsou mi inspirací a měřítkem vlastních snah. Tuto práci bych ráda věnovala své tetě Aleně, tomu nejlepšímu partákovi na natírání plotu a dokončování disertační práce.

P.R.

Praha, srpen 2007

Úvod

Občanská společnost je konceptem, tématem, entitou i sociální realitou, se kterou se snad každý z nás setkal v médiích, odborných diskusích a řada z nás také v praktickém každodenním životě. Přesto, nebo možná právě proto, je občanská společnost termín, který je jakousi černou skříňkou či kufrem, který se liší podle toho, kdo jej nese. A nejde jen o jeho obsah, ale také o jeho použití, které se liší na základě zájmů či hodnotových orientací aktérů. V normativně orientované teorii, která je s konceptem občanské společnosti nedílně spjata, představuje občanská společnost obraz ideálního demokratického společenství, jakousi pomyslnou druhou stranu mince demokracie. Občanská společnost tak může být jak prostorem artikulace a realizace zájmů, tak arénou boje o jejich realizaci. Neziskový sektor je pak jedním, nikoli však jediným aktérem v tomto prostoru.

Cílem předkládané práce je odpovědět na otázku, jaká je povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy. V odborné literatuře se často setkáváme s názorem, že občanská společnost ve střední a východní Evropě je ve srovnání se svým západním protějškem vnitřně slabá a její vitální alternativou jsou sociální sítě [Howard 2003]. Snahou této práce je s použitím kombinace kvalitativních a kvantitativních metod potvrdit či vyvrátit tuto hypotézu a definovat povahu občanské společnosti v České republice s poukazem na její silné a slabé stránky.

Pokud je něco téměř nemožné, používá se v anglosaském světě metafora „přibít pudink hřebíkem na stěnu“; toto přirovnání používají Kocka a Keane pro snahu zkoumat občanskou společnost, protože pojem čelí časovým i prostorovým variacím. Při snaze přibít pomyslný pudink občanské společnosti na stěnu poznání je hlavní oporou práce její komplexní struktura. Jednotlivé kapitoly představují základní stavební bloky – nejprve představujeme metodologická a teoretická východiska práce (kapitola 1), následně se vyrovnáváme s problémy, které pokus o uchopení občanské společnosti přináší (kapitoly 2 a 3). Po vyřešení tří základních problémů – diskursivního, normativního a metodologického – přistupuje práce k vlastní analýze povahy občanské společnosti v České republice (kapitola 4). Posledním krokem je zasazení občanské společnosti v České republice do kontextu střední Evropy (kapitola 5).

V první kapitole práce jsou popsány teoretické aspekty konceptu občanská společnost – vytvoříme referenční rámec práce, popíšeme použitou metodologii a stanovíme teoretický rámec, v němž se práce pohybuje.¹ Následně mapujeme historii a současné používání konceptu občanská společnost. Cílem této části je dokumentovat, že v minulosti i současnosti vedle sebe existují odlišné koncepte občanské společnosti, které mají své zastánce, kritiky i nepřátele.

Práce se ztotožňuje s Kumarovou tezí, že občanská společnost není pouze statickým konceptem, ale je pojmem, jehož chápání se neustále proměňuje a jenž v sobě obsahuje proměňující se hodnoty, aktéry a nepřátele [Kumar 1993]. Pro potřeby této práce chápeme občanskou společnost jako pojem označující prostor mezi oblastí privátních zájmů a státem. Jedná se o oblast dobrovolného sdružování mimo sféry trhu, státu i soukromého života, v níž si uvědomujeme společnou pro-

1/ Části předkládané práce byly v průběhu studia autorkou publikovány, ucelenou publikací byla *Organizovaná občanská společnost v České republice*, na níž se podílela rovněž Barbora Stašková [Rakušanová, Stašková 2007. Praha: Professional Publishing]. Pro potřeby této práce však byla znovu a samostatně replikována analýza B. Staškové z výše uvedené práce.

vázanost našeho světa. Naše chápání se tak blíží nejvíce Kubíkově definici občanské společnosti jako veřejné sféry.

V práci jsou představeny základní pojmy, s nimiž pracuje literatura v dané oblasti. Jak však vyplývá z výše uvedené citace Kumara [ibid.], dynamičnost občanské společnosti limituje možnost jednoznačného uchopení pojmů. Naší snahou je s tímto omezením pojmy vymezit co možná nejpřesněji, a zároveň přiblížit komplexitu zkoumání občanské společnosti čtenáři v plné šíři.

Při analýze české literatury k občanské společnosti jsme se setkali se sporem diskursů občanské společnosti zosobněných postavami dvou českých prezidentů – Václava Havla a Václava Klause, ve druhé kapitole práce proto na základě analýzy novoročních projevů českých prezidentů Václava Havla a Václava Klause z let 1990–2006 zkoumáme diskursy občanské společnosti v České republice. Cílem tohoto zkoumání je poukázat na fakt, že spor mezi Václavem Klausem a Václavem Havlem byl nejen sporem dvou významných aktérů společenských změn, ale především střetem dvou neslučitelných teoretických konceptů a ideologií, včetně chápání občanské společnosti.

Dalším problémem, s nímž jsme se setkali v literatuře a který bylo nutné vyřešit před vlastní analýzou, byla normativnost a redukcionistická operacionalizace pojmu občanská společnost. Normativnost pojmu občanská společnost poukazuje na fakt, že občanská společnost je často považována za jakousi „ideální polis“ – projekt uspořádání společnosti – a jsou do ní proto zahrnovány jen takové formy občanské participace, které přispívají k budování demokracie. Empirická redukce pojmu občanské společnosti pak odkazuje na častý rozpor mezi teoretickým a empirickým zkoumáním občanské společnosti – zatímco v teoretické literatuře je pojem občanská společnost často až všeobsažný, v empirickém zkoumání je občanská společnost často redukována na neziskový sektor.

Ve třetí kapitole proto na základě literatury navrhuje jako řešení normativního problému integrovat do občanské společnosti koncept neobčanské společnosti (*uncivil society*). Řešením empirické redukce je operacionalizace makro- a mikroúrovně a kombinace kvalitativních a kvantitativních výzkumných metod. Prvním z navržených řešení je možnost měření občanské společnosti na základě indexu občanské společnosti, který integruje občanskou a politickou participaci a umožňuje komparaci v čase i mezi regiony. Jako možnost, jak komparativně zkoumat aktéry občanské společnosti – charakter a fungování individuálních aktérů, včetně určení, zda jsou součástí občanské nebo neobčanské společnosti –, navrhuje vlastní adaptaci indexu životaschopnosti neziskových organizací USAID na analýzu individuálních organizací.

Ve čtvrté kapitole jsme již přistoupili k vlastní analýze a zkoumali jsme roli, charakter, financování a klasifikaci neziskového sektoru v České republice, včetně popisu překážek, kterým občanský sektor v České republice čelí v kontextu procesů transformace, evropeizace a globalizace. Základem analýzy šesti vybraných organizací je navržená adaptace indexu životaschopnosti neziskových organizací (USAID) pro organizační a funkční analýzu individuálních neziskových organizací.

Na mikroúrovni operacionalizujeme pojem občanská participace, který vrací do občanské společnosti občana jako jednotlivce, a pomáhá tak překonat kritiku redukce empirického výzkumu občanské společnosti na studium neziskového sektoru. Na základě analýzy kvantitativních dat charak-

terizuje regionální rozdíly v občanské participaci v České republice a její proměny v kontextu vstupu České republiky do Evropské unie. Naším cílem je představit nejen rozdílnou míru, s níž občané participují ve veřejné sféře, ale také to, jak vnímají, chápou a hodnotí občanskou společnost.

Posledním krokem k detailní analýze občanské společnosti v České republice je její zasazení do kontextu střední Evropy. V páté kapitole na základě longitudinální analýzy indexu životaschopnosti neziskových organizací autorka práce identifikuje bariéry občanské společnosti a jeho důležité součásti – občanského sektoru v České republice v kontextu střední Evropy.

Výsledkem práce je nejen ucelená analýza občanské společnosti v České republice, ale tato práce může být rovněž chápána jako případová studie možného vitálního propojení kvalitativních a kvantitativních empirických metod.

1. METODOLOGICKÝ A TEORETICKÝ RÁMEC PRÁCE

Občanská společnost je pojem označující prostor mezi oblastí privátních zájmů a státem. Jedná se o oblast dobrovolného sdružování mimo sféry trhu, státu i soukromého života, v níž si uvědomujeme společnou provázanost našeho světa. Existence občanské společnosti je založena na tom, že jedním z kritérií demokracie je možnost občana přímou participací ovlivňovat věci veřejné. Pojem sám o sobě, přes svou dlouhou tradici a dnešní aktuálnost, je velmi obecný a je využíván především teoreticky a konceptuálně.

Při zkoumání občanské společnosti je nejčastěji využíván koncept neziskových organizací,² které jsou institucionalizovanou formou a součástí občanské společnosti, jakousi podmnožinou občanské společnosti. Vedle těchto označení jsou v České republice dále užívány pojmy nestátní neziskové organizace (NNO – tento termín používá především Rada vlády pro NNO a další legislativní složky státu), v rámci národních účtů Českého statistického úřadu jsou pak rovněž užívány termíny nezisková organizace a sektor neziskových institucí sloužících domácnostem.

Tyto definice jsou různě široké, jsou založeny na různých kritériích (např. způsob financování) a mají přesah také vně třetího sektoru. Naopak jsou však v některých ohledech užší, protože díky důrazu na legální aspekt a způsob financování spadají některé organizace v rámci této definice do jiných sektorů [Brokl et al. 1997; Gabal Consulting 2003; Green 1997; Šilhánová a kol. 1996]. Neziskový sektor je zároveň významným aktérem procesu reprezentace zájmů. Souhrnným označením neziskových organizací je pak termín neziskový sektor a jeho synonyma jako občanský sektor, či třetí sektor. Termín třetí sektor – tedy sektor mezi sférou státu a ekonomickou sférou – zavedl v sedmdesátých letech politolog Amitai Etzioni pro soubor soukromých organizací poskytujících služby ve veřejném zájmu a dotované státem [Etzioni 1973]. Terminologii používané v českém prostoru se budeme podrobněji věnovat v další části textu.

Redukce občanské společnosti na studium neziskového sektoru se setkává s významnou kritikou. V tomto textu se budeme na makroúrovni zabývat analýzou neziskového sektoru, který vnímáme jako organizovanou součást (nikoli však ekvivalent) občanské společnosti. Pro neziskový sektor proto rovněž používáme ekvivalent organizovaná občanská společnost. Jako řešení redukcionistického přístupu k občanské společnosti rovněž navrhuje a realizujeme výzkum postojů veřejnosti k občanské společnosti, občanské participaci a neziskovému sektoru (touto problematikou se budeme komplexně zabývat v části 3.). Práce tak představuje komplexní výzkumný projekt, který díky kombinaci kvalitativních a kvantitativních výzkumných metod přesahuje studium neziskového sektoru a analyzuje charakter občanské společnosti v České republice.

Cílem této části práce je vytvořit její teoretický rámec. Nejprve stručně představíme dosavadní zkoumání občanské společnosti a občanské participace a popíšeme použitou metodologii. Následně zmapujeme historii a současné používání konceptu občanská společnost. Budeme dokumentovat, že historicky i v současnosti vedle sebe existují odlišné koncepce občanské společnosti, které mají své zastánce, kritiky i nepřátele.

^{2/} V příloze I. představujeme přehled právních forem neziskových organizací v České republice.

Zkoumání občanské společnosti a občanská participace v České republice

Občanská společnost i neziskový sektor mají v České republice hluboké kořeny, které sahají až do dob národního obrození, kdy byly významnými aktéry českého občanského života především různé kulturní, umělecké a vzdělávací spolky a sdružení.³ Velký rozkvět neziskové sféry přišel po vzniku samostatného českého státu v roce 1918 [Müller 2002] a opět po roce 1989 [Brokl 2002; Frič 1998; Frič a kol. 2000; Mansfeldová et al. 2004; Potůček 1997].

V posledních letech byl český třetí sektor předmětem zkoumání celé řady domácích i zahraničních odborníků a institucí. Za všechny jmenujme alespoň projekty Agentury neziskového sektoru (Aktivity a potřeby neziskového sektoru, Neziskový sektor a veřejný život v ČR, Dárcovství a dobrovolnictví v ČR), projekt Masarykovy univerzity v Brně pod vedením Radima Marady (Sociální zdroje dobrovolnictví a neziskových organizací) nebo nejnověji projekt Nadace pro rozvoj občanské společnosti pod vedením Terezy Vajdové (Civicus). Samostatnou kategorií jsou mezinárodní komparativní výzkumy, kde vycházíme z pravidelného komparativního výzkumu Americké agentury pro mezinárodní rozvoj (USAID – *Index životaschopnosti neziskových organizací ve střední a východní Evropě a Eurasii*) nebo z projektu Johns Hopkins University (*Srovnání neziskového sektoru*) [srovnej např. Frič 1998; Frič a kol. 2000; Mansfeldová et al. 2004].

1.1. Základní hypotéza práce a výzkumné otázky

Jak můžeme zhodnotit dosavadní vývoj neziskového sektoru v České republice a participaci občanů v něm? V tomto ohledu záleží především na tom, s čím budeme neziskový sektor v České republice srovnávat – jistě ho lze označit za méně rozvinutý než v západní Evropě, avšak již relativně rozvinutý v rámci střední Evropy.

Ve své práci *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe* (Slabost občanské společnosti v postkomunistické Evropě⁴) předkládá americký politolog Marc M. Howard dvě hlavní vysvětlení nižší míry rozvoje neziskového sektoru a občanské participace. Podle první, tzv. pesimistické vize, je nízká míra organizované účasti a participace indikátorem mělkého, procedurálního a formálního charakteru demokracie v tomto regionu. Do budoucnosti lze rovněž předpokládat vysokou míru nestability takového uspořádání, které skýtá potenciál pro rozvoj antidemokratických postojů a ideologií.

Podle druhé, optimistické vize, není absence rozvinuté občanské společnosti překážkou rozvoje demokracie a při srovnání s aktuálními trendy v západní Evropě lze konstatovat, že postkomunistické země přeskočily fázi participační demokracie. Nízká míra participace pak není indikátorem nestability demokracie, ale problematického vztahu mezi občany a státem [Howard 2003].

3/ Jedna z nejstarších českých neziskových organizací – Spolek Svatobor založený v roce 1862 – byla zařazena mezi zkoumané NO. Jak vyplývá z monografie, kterou Svatobor v letošním roce vydal, aktivita některých spolků pokračuje do současnosti [Liška 2006].

4/ Howard si pro svou kvantitativní i kvalitativní výzkumem podpořenou práci zvolil Rusko a nové německé spolkové země (bývalou NDR), některé jeho generalizace jsou výběrem těchto zemí silně zatíženy.

Cílem této práce je odpovědět na otázku, jaká je povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy, a na základě komplexní analýzy organizované občanské společnosti v České republice potvrdit či naopak vyvrátit Howardova tvrzení. Na základě částečné polemiky s Markem M. Howardem práce předkládá následující hypotézy a výzkumné otázky:

H1. Koncepční hypotéza: Povaha občanské společnosti ve střední a východní Evropě je jiná než na Západě. Znamená to však, že je málo rozvinutá? Společně s Howardem předpokládáme, že sociální sítě, které přetrvávají z období před rokem 1989, jsou částečnou substitucí občanské společnosti. V práci nás však bude především zajímat, kdy občané spoléhají na sociální sítě, a naopak kdy na občanskou společnost. Za potvrzení koncepční hypotézy budeme považovat převládající roli sociálních sítí. Předpokládáme, že sociální sítě budou více rozvinuty v ekonomicky a strukturálně postižených regionech. Naším dalším předpokladem je relativně etablovaná občanská společnost v ekonomicky silnějších regionech a regionech se silnou tradicí občanské společnosti.

H2. Metodologická hypotéza: Na postkomunistickou společnost nelze automaticky aplikovat západní analytické kategorie. Lze tedy měřit postkomunistickou občanskou společnost nástroji vyvinutými k hodnocení západní občanské společnosti? Naším předpokladem je, že v případě citlivého přístupu ke kontextu a specifikám postkomunistického prostoru je možné aplikovat ve středo-evropském prostoru metodologické přístupy původně vyvinuté k hodnocení společností západních. Potvrzením této hypotézy bude subjektivní znalost pojmů občanská společnost i třetí sektor českou veřejností (měřeno na základě empirického šetření).

VO1. Analytická otázka: Nabízí postkomunistická zkušenost příspěvek k řešení normativní pasti, v níž zkoumání občanské společnosti často ulpívá? Naším předpokladem je, že komplexní dědictví minulosti spolu se společenskými změnami po roce 1989 představují ideální základ pro pohled za hranice normativního pojetí občanské společnosti. Můžeme totiž konstatovat, že v zemích střední Evropy nebyl problém nárůstu antidemokratických hnutí, ale naopak narůstající pasivita občanů (příkladem může být kontinuálně klesající volební účast mezi lety 1990–2002). Za hrozbu občanské společnosti nelze považovat nedemokratická hnutí a organizace, proti nimž v právní společnosti existují demokratické pojistky, ale málo rozvinutou občanskou kulturu a občanskou pasivitu (ať již dobrovolnou – tedy vědomě zvolenou; nebo vynucenou – například společenskými podmínkami).

VO2. Empirická otázka: Na individuální úrovni si klademe otázku, jaký je postkomunistický občan ve vztahu k organizované občanské společnosti? Jaké sociodemografické proměnné ovlivňují občanskou participaci? Na mikroúrovni pak, jaká je česká organizovaná občanská společnost ve srovnání s organizovanou občanskou společností na Západě?

VO3. Komparativní otázka: Jaké jsou specifické problémy, s nimiž se potýká postkomunistická organizovaná občanská společnost? Jaké jsou specifické znaky středo-evropské organizované občanské společnosti?

1.2. Vymezení pojmů občanská participace a občanská společnost

V překládané práci, stejně jako ve významné části politické teorie, představuje občanská participace významnou funkci občanské společnosti. Občanská participace a občanská společnost pro nás nejsou soupeřící či dokonce protichůdné koncepty. Naopak, jejich propojení představuje možné řešení redukcionistického empirického zkoumání fenoménu participace občanů na věcech veřejných.

Občanská participace je významnou funkcí občanské společnosti, která přispívá k integraci společnosti. Pro teoreticko-empirické spojení pojmů občanská společnost a občanská participace je klíčový fakt, že demokratický politický systém je postaven na možnosti občana přímou participací ovlivňovat věci veřejné.

Pro potřeby dalších analýz navrhuje následující typologii participace (tabulka 1). Občanskou participaci diferencujeme na **konvenční participaci**, kterou chápeme jako členství v neziskových organizacích v následujících oblastech: sociální, zdravotní, náboženské, komunitní, aktivit pro děti a mládež, sportovní, ženské a vzdělávací; a **nekonvenční participaci** dále diferencovanou na *legální* (podpis petice, účast na povolené demonstraci a/nebo stávce, hrozba stávkou) a *ilegální* (divoká stávka, účast na nepovolené demonstraci, okupační stávka). U politické participace rozlišujeme agregované formy participace – *členství a účast* (i pasivní – např. finanční podpora) v tzv. *tradičních politických organizacích* (odborné, profesní asociace, politické strany) a *členství a účast* (i pasivní) v tzv. *nových politických organizacích* (NGO s cílem aktivně ovlivnit formování politik – ekologické a environmentální skupiny, mírové hnutí, organizace na ochranu spotřebitelů, zvířat, lidských práv a organizace na pomoc třetímu světu). Druhou kategorií politické účasti je **individuální participace** – účast ve volbách a v referendech. V práci se zaměřujeme na konvenční občanskou participaci a agregovanou politickou participaci v tzv. nových politických organizacích.

TABULKA 1. KATEGORIZACE FOREM OBČANSKÉ A POLITICKÉ PARTICIPACE

občanská participace	politická participace
konvenční participace	agregovaná participace
nekonvenční participace	individuální participace

Zdroj: autorka.

1.2.1. Pojem občanská společnost

Přestože se s pojmem občanská společnost setkáváme velmi často, a to nejen v odborné literatuře či v médiích, ale mnohdy i v soukromém životě, jeho definice je velmi obtížná – pojem se v teoretické literatuře vyskytuje po staletí,⁵ v přístupu k němu došlo v průběhu této doby k významovým a obsahovým posunům a je častým předmětem odborných diskusí⁶ [Keane 1988; Gellner

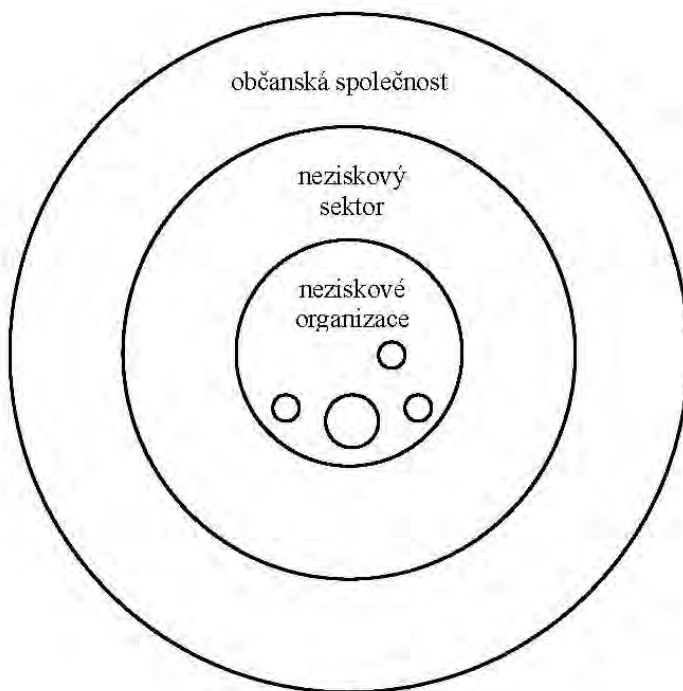
5/ Teoretická literatura klade původ pojmu občanská společnost (*societas civilis*) do starověku [Cohen, Arato 1990: 84–86; též Müller 2001: 3].

6/ To, že se jedná o velmi živý pojem, dokazuje i fakt, že jsou definice i pojetí občanské společnosti předmětem odborné diskuse; za všechny jmenuji výměnu mezi Christophem Bryantem a Krishanem Kumarem na stránkách *The British Journal of Sociology* [Kumar 1993; Bryant 1993; Kumar 1994; Bryant 1994; Neocleous 1995].

1991; Seligman 1992; Alexander 1997; Walzer 1998; Habermas 2003] i politických sporů⁷ [Green 1997]. Diskusi o charakteru a roli občanské společnosti v demokratickém politickém systému, která má celosvětový charakter, u nás v první polovině devadesátých let významně formoval spor mezi bývalým prezidentem Václavem Havlem a současným prezidentem Václavem Klausem. Vedle teoretických snah o vymezení tohoto pojmu dochází rovněž k empirickým pokusům o jeho konceptualizaci – v České republice například aktuálně na základě tzv. mapy občanské společnosti vypracované aktéry občanské společnosti v rámci mezinárodního výzkumu Index občanské společnosti [Vajdová 2004a].⁸

Přes svou dlouhou tradici a dnešní aktuálnost je pojem občanská společnost velmi obecný a je využíván především teoreticky a konceptuálně, zatímco při empirickém zkoumání občanské společnosti je nejčastěji využíván praktický a konkrétní koncept neziskových organizací, které jsou institucionalizovanou formou a součástí občanské společnosti, jakousi podmnožinou občanské společnosti. Souhrnným označením neziskových organizací je pak termín neziskový sektor a jeho synonyma jako občanský sektor či třetí sektor. Na některé problémy plynoucí z nepřesností při využívání pojmu občanská společnost v současnosti poukazuje například americký sociolog Jeffrey Alexander [Alexander 1997].

SCHEMA 1. VZTAH POJMŮ NEZISKOVÁ ORGANIZACE, NEZISKOVÝ SEKTOR A OBČANSKÁ SPOLEČNOST

Zdroj: autorka.

^{7/} Podrobněji se tomuto tématu věnujeme v části analyzující projevy obou aktérů.

^{8/} Na základě konzultací s aktéry občanské společnosti ve vybraných regionech ČR definuje výzkum občanskou společnost (její institucionalizovanou část) na základě právní formy, neutváření zisku (neziskovost), náplně činnosti (otevřenost vs. uzavřenost a obecná prospěšnost).

Protože především při empirickém zkoumání občanské společnosti a občanské participace často dochází ke směřování nebo přímo záměně pojmů občanská společnost a třetí (neziskový) sektor, jeví se jako velmi důležité vytvoření pojmového aparátu a teoretického rámce, který by pojmy rozlišil. Tento příspěvek se pokusí historicky vymezit pojem občanská společnost a na základě tohoto vymezení pak definovat a konceptualizovat občanskou participaci v České republice. Pro lepší uchopení zmíněných pojmů definujeme vztah pojmů občanská společnost, třetí sektor a nezisková organizace ve schématu 1. Na základě následného vymezení role neziskových organizací, deskripce a analýzy charakteru neziskového sektoru se snažíme definovat bariéry občanského sektoru a občanské participace v České republice.

1.2.2. Historie konceptu občanská společnost

Idea občanské společnosti je úzce spjata se základními tématy a proudy euroatlantické myšlenkové tradice. Jedním z paradoxů občanské společnosti je, podle Petruska, fakt, že jde zároveň o pojem starý, avšak nově „resuscitovaný“ v kontextu společenských změn ve střední Evropě v 80. letech dvacátého století [Petrušek 2006: 225]. Nebyly to však pouze změny za tzv. železnou oponou, které vynesly pojem občanská společnost na světlo světa (a postupně na výsluní politické reality i společenskovědního bádání), pojem začal být znovu aktuální již v kontextu druhé vlny přechodů k demokracii ve střední a Latinské Americe [Kocka in Keane 2006]. Kocka mimo jiné přirovnává pokus o definování občanské společnosti ke snaze přibít puding hřebíkem na zeď, protože pojem čelí časovým i prostorovým variacím [Kocka in Keane 2006: 19].

Přestože je občanská společnost různými autory definována často velmi odlišně, spojuje v sobě snahu „artikulovat problematický vztah mezi soukromým a veřejným – individuálním a společenským zájmem, soukromými touhami a veřejnou potřebou...“ [Seligman 1992: 3]. Britský politický antropolog Ernest Gellner rovněž poukazuje na časté negativní či konfrontační vymezování pojmu občanské společnosti [Gellner 1991, 1995]. Vlastní termín občanská společnost (lat. *societas civilis*) je latinským překladem aristotelovského pojmu *politike koinonia* – všezahrnujícího společenského systému, který v tomto vymezení z definice společnosti vynechává pouze přírodní vztahy [Cohen, Arato 1990: 84–86].

K nejdůležitějším aspektům pojmu občanská společnost patří vedle jeho deskriptivního charakteru také jeho silná normativní konotace. V neposlední řadě v kontextu empirického zkoumání je rovněž specifická časová a prostorová proměnlivost pojmu, která do určité míry omezuje komparativní empirický výzkum – občanská společnost bývá při empirickém zkoumání často redukována na třetí sektor jako soubor organizovaných aktérů občanské společnosti. Otázce normativnosti a jisté empirické redukci pojmu se budeme věnovat v samostatné kapitole III, kde rovněž navrheme možná řešení obou problémů.

Výrazný posun zaznamenal pojem ve středověku, kdy došlo k restrikci původní definice a pojem byl aplikován na středověké město a jeho vymezení jako opozice vůči vládcům. Stejně jako v osmdesátých letech dvacátého století, kdy byla občanská společnost jak ve východní, tak v západní Evropě vnímána jako možné řešení postupné eroze národního státu, byl i v sedmáctém a osmnáctém století tento koncept považován za východisko z krize společenského řádu. Pojem občanské spo-

lečnosti tak byl až do konce 18. století střídavě zaměřován se státem či politickým společenstvím (např. Locke) [Müller 2001].

Thomas Hobbes se pokusil vrátit pojem občanské společnosti do jeho původní šíře, vývoj však probíhal spíše směrem k Lockovu oddělení politické a občanské společnosti a k vymezení obou vůči státu a následnému rozlišení pojmů společnost a vláda. Myslitelé skotského osvícenství si jako první položili otázku o vzájemném vztahu mezi soukromou a veřejnou sférou, které nejen že nejsou ve vzájemné opozici, ale naopak jsou to organicky vzájemně propojené kategorie. Skotští osvícenci v čele s Adamem Fergusonem rovněž vnášejí do pojetí občanské společnosti normativní aspekt – občanská společnost není jen prostorem interakce mezi jednotlivci, ale prostorem utváření pozitivních hodnot – prostorem lidské solidarity, jehož koheze je zaručena právě sdílenými hodnotami a přirozenou náklonností [Seligman 1992: 32–33].

David Hume shrnul tehdejší argumentaci ve své definici vzniku občanské společnosti jako výsledku donucení a nátlaku mezi sférami osobních a společenských zájmů. Tester považuje Humovu definici za první definici obsahující výrazně sociologické komponenty [Tester 1992: 46]. Toto rozdělení sfér dále rozpracoval Montesquieu do teorie dvou společenských smluv, podle níž na jedné straně politické zákony regulují vztah mezi vládci a ovládanými a na straně druhé společenské zákony regulují vzájemné vztahy členů společnosti [Montesquieu 2003].

Immanuel Kant se jako první pokusil sjednotit tento vnitřní rozpor mezi soukromým a veřejným – Humovou veřejnou sférou založenou na dodržování práva za účelem realizace osobních zájmů a soukromou sférou morálky. Pro Kanta jsou občanská společnost a stát nikoli v rozporu, ale vzájemně podmíněny. Pouze kritický občan může participací dosáhnout osvobození od dosavadních omezení [Seligman 1992: 39–42].

Německý filozof Georg W. F. Hegel pak ve svém díle provedl syntézu většiny myšlenkových proudů konce osmnáctého století, klasifikoval vývoj občanské společnosti v jednotlivých evropských národních společnostech a jako první začlenil pojem občanské společnosti do širšího teoretického konceptu sociálního řádu. Hegel negativně vymezil občanskou společnost jako éthos, v němž se znovu objevují duality subjekt versus objekt, právo versus povinnost, racionalita versus hodnoty [Arato, Cohen 1990: 95]. Integrace pojmu pak Hegel dosahuje na úrovni vymezení občanské společnosti vůči národnímu státu na straně jedné a rodině jako tradičnímu společenství na straně druhé. Pro Hegela je občanská společnost (*bürgerliche Gesellschaft*) prostorem středních vrstev. Pro Karla Marxe, který na Hegela navazuje, je pak prostorem třídního antagonismu. V rámci své snahy o sjednocení sfér legality (veřejná) a morálky (soukromá) definoval Marx svůj model občanské společnosti (a v pozdějším díle společnosti jako takové) jako konflikt mezi individuálními zájmy, jež je nutné překonat společenskou jednotou [Seligman 1992; Neocleous 1995; kritika Hegela a Marxe: Keane 1988; Kumar 1993, 1994].

Za významný příspěvek k sociologickému pojetí občanské společnosti je považován přínos Alexise de Tocquevilla, který považoval občanskou společnost za základ demokracie, protože vytváří demokracii jako ‚stav společnosti‘. U Tocquevilla stojí vedle sebe sféra státu, občanská společnost (tu chápe jako prostor ekonomické aktivity a arénu soukromých zájmů) a politická společnost. Synergii mezi Marxovým a Tocquevillovým pojetím nabízí Gramsci, pro něhož není občanská společnost

jako u Marxe součástí sféry ekonomické aktivity, ale spolu s Tocquevillovou politickou společností součástí státu [Kumar 1993: 381–382].

Z hlediska vývoje sociologické teorie je důležitý především příspěvek Parsonsův, jenž podobně jako Gramsci navázal na Hegelovu ideu občanské společnosti. V rámci svého slavného rozdělení sociálních systémů na čtyři základní složky, které jsou zároveň funkcemi tohoto systému, vytvořil jednu ze základních kategorií, totiž společenství (*societal community*) plnící funkci integrace společnosti na základě institucionalizace kulturních hodnot a jejich transformace do obecně přijatých společenských norem. Toto rozdělení zároveň umožňuje oddělení občanské společnosti od ekonomické sféry.

K dalšímu vývoji pojmu pak dále ve svých pracích přispěli rovněž Émile Durkheim, Karl Popper a konečně i přední soudobí teoretici, například Charles Taylor, John Keane, Jeffrey Alexander, Michael Walzer, Edward Shils nebo Jürgen Habermas.⁹ Český politolog Karel Müller rozlišuje dvě hlavní skupiny myšlenkových proudů v chápání občanské společnosti – sociokulturní (ty dále člení dle přístupu k pojmu na generalisty, maximalisty a minimalisty) a ekonomické (redukcionistické) pojetí [Müller 2001].

Podle Jürgena Kocky se v teorii setkáváme se třemi typy definic občanské společnosti: (1.) občanská společnost jako typ společenského jednání realizovaného ve veřejné sféře, které klade důraz na (i) individuální autonomii jednotlivce a kolektivní sebeorganizování, (ii) pluralitu, odlišnost a legitimizuje tenzi a konflikt jako součást společenského života, (iii) nepřítomnost násilí a (iv.) vztahuje se k základním otázkám organizování společnosti; (2.) občanská společnost jako prostor propojený, avšak oddělený od hospodářství, státu a soukromé sféry; a (3.) občanská společnost jako projekt uspořádání společnosti, který v sobě nese utopické znaky [Kocka in Keane 2006: 38–40].

V tomto kontextu Kockův žák a dlouholetý spolupracovník Sven Reichardt rovněž velmi zajímavým způsobem srovnává pojem občanské společnosti s teorií modernizace: (1.) teorie modernizace se ve svých přístupech často blíží strukturalismu, na rozdíl od teorie modernizace je občanská společnost citlivá ke kulturním odlišnostem a bere v úvahu konfrontaci jako formu intervence aktérů, občanská společnost rovněž pokládá za klíčové jednání, hodnoty, motivace a zájmy těchto aktérů; (2.) analýza vzniku a vývoje občanské společnosti není omezena na studium endogenních faktorů, ale zaměřuje se také na integraci občanské společnosti do nadnárodních procesů a zkoumá rovněž způsoby, jimiž je občanská společnost v širším mezinárodním kontextu v těchto procesech ukotvena; (3.) na rozdíl od Talcotta Parsonse, který chápe moderní společnost jako společnost neválečnou [srovnej Gill 2000: 60], hrají při zkoumání občanské společnosti násilí a nenásilí důležitou roli; (4.) občanská společnost není spojována s žádnou evoluční teleologií [Reichardt in Keane 2006].

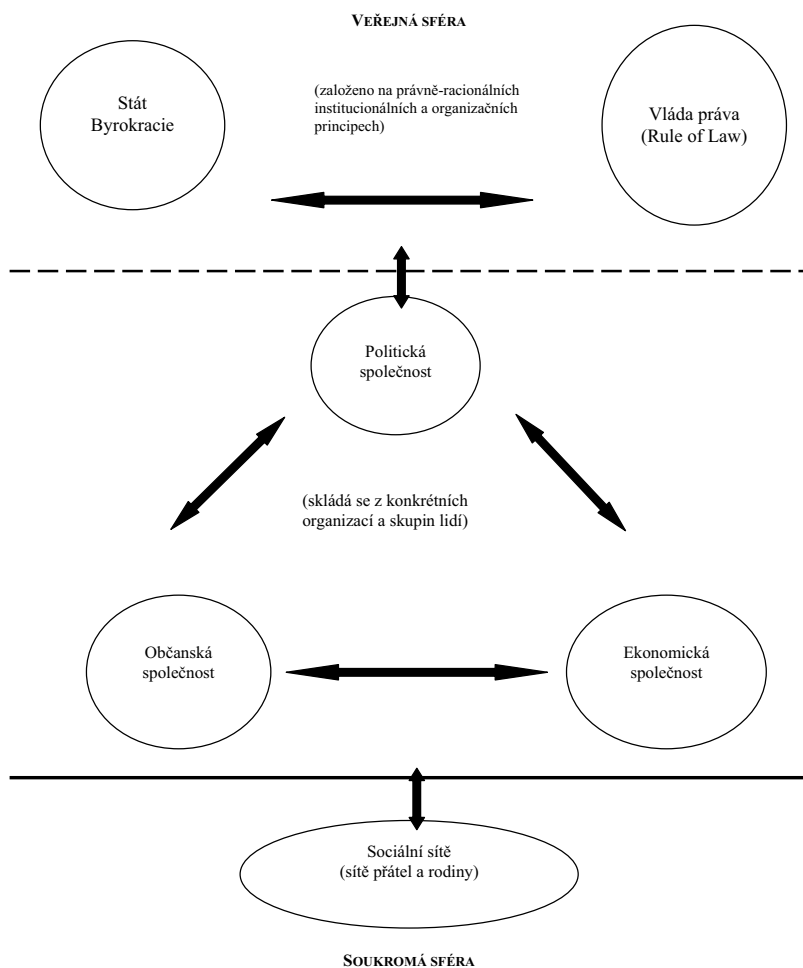
Kubík shrnuje tři základní typy definic občanské společnosti – jeden normativní a dva analytické, jejichž společným jmenovatelem je legalita a transparentnost: (1.) na základě normativní definice je možné chápat občanskou společnost jako způsob uspořádání společenských vztahů v moderní společnosti, které obsahuje následující charakteristiky: je formováno dobrovolně, vně sféry vlivu

9/ V Habermasově pojetí vytváří občanská společnost pluralitní zprostředkování zájmů. Její hlavní funkcí je rozšiřování a agregace zájmů především znevýhodněných jednotlivců a skupin. Habermasovo pojetí občanské společnosti je rovněž značně exkluzivní – vylučuje totiž subjekty spjaté s politickou i ekonomickou sférou [Habermas 2003].

státu a/nebo trhu; (2.) občanská společnost jako veřejná sféra [srovnej Arendt 1998 (1958); Habermas 2003], kdy je občanská společnost definována jako institucionální ochrana proti libovolným zásahům ze strany státu; (3.) občanská společnost definovaná jako soubor neziskových organizací, jejichž členové vědomě a kolektivně jednájí za účelem dosažení společných cílů [Kubík 2002].

Vztah mezi soukromou a veřejnou sférou, včetně vymezení občanské společnosti a sociálních sítí, prostorově operacionalizuje Howard v následujícím schématu nazvaném *Arény demokratizace*. Stejně jako Howard považujeme občanskou, politickou a ekonomickou společnost za vzájemně propojené sféry, v jejichž rámci občané ve formě více či méně formalizovaných uskupení realizují své zájmy [Howard 2003: 33–36].

SCHEMA 2. ARÉNY DEMOKRATIZACE

Zdroj: [Howard 2003: 33].

Zastavili jsme se u různých definic občanské společnosti. Na jejich základě můžeme tedy společně s Kockou shrnout, že pojem občanská společnost se vztahuje ke „skupině či clusteru strukturálních elementů existujících ve společnosti, které v sobě zahrnují často ambivalentní vztahy k dalším klíčovým pojmům, jako je stát, trh, soukromý život, stejně jako násilí, fanatismus a chaos“ [Kocka in Keane 2006: 41]. Podle Jean Cohen je pak moderní občanská společnost utvářena a reprodukována různými formami kolektivního jednání, institucionalizována na základě práva – především subjektivních práv, která hrají významnou roli při stabilizaci společenské diferenciaci [Cohen 1998: 37].

V této práci se ztotožňujeme s Kumarovou tezí, že občanská společnost není pouze statickým konceptem, ale je pojmem, jehož chápání se neustále proměňuje a jenž v sobě obsahuje proměňující se hodnoty, aktéry a nepřátele [Kumar 1993]. Pro potřeby této práce chápeme občanskou společnost jako pojem označující prostor mezi oblastí privátních zájmů a státem. Jedná se o oblast dobrovolného sdružování mimo sféry trhu, státu i soukromého života, v níž si uvědomujeme společnou provázanost našeho světa. Naše chápání se tak blíží nejvíce Kubikově definici občanské společnosti jako veřejné sféry.

V následující části se krátce zastavíme u dvou aktuálních otázek občanské společnosti – občanské společnosti v postkomunistických společnostech a rodící se evropské občanské společnosti. Obě otázky jsou úzce spjaty se zkoumáním občanské společnosti ve střeoevropském prostoru, protože ho do značné míry strukturují. Tento fakt potvrzuje i následná diskursivní analýza projevů Václava Havla a Václava Klause.

1.2.3. Aktuální otázky občanské společnosti – postkomunistická občanská společnost a zrod evropské občanské společnosti

Komunistická a postkomunistická občanská společnost

Pojem občanská společnost hrál velkou roli při formování opozice proti komunistickému režimu ve střední a východní Evropě. K nejvýznamnějším autorům, kteří ovlivnili vnímání občanské společnosti v disidentských kruzích střední a východní Evropy, patřil maďarský filosof György Konrád, polský novinář a spisovatel Adam Michnik a český dramatik Václav Havel. Pro představitele disidentských hnutí byla občanská společnost součástí jejich každodenního života, představovala formu životního stylu. Základními kameny chápání občanské společnosti v disentu byl důraz na etický imperativ jednání, humanismus, lidská práva, absolutní opozice proti státu, autonomie jednotlivce, lidská důstojnost a ironie [Reichardt in Keane 2006: 140; srovnej též Michnik 1990; Pithart 2007; Ost 2005].

Občanská společnost tak byla formou antipolitiky (termín zaveden Konrádem v osmdesátých letech 20. století) či paralelní polis (tomuto pojmu se blíže věnujeme v kapitole II.). Významnou roli hrála rovněž Havlova esej *Moc bezmocných*, která kladla důraz právě na etický imperativ jednání, a termín „život v pravdě“ jako protiklad každodenního života vůči autoritativnímu režimu. Pro Havla byla občanská společnost projektem, vizí a programem stojícím nikoli nezávisle na státu, ale v přímé opozici státu a jeho totalitnímu aparátu [Havel 1990 (1978)].

Velmi důležitou roli rovněž hrálo odmítání násilí, což je shodné s recepcí pojmu v Latinské Americe, kde pod vlivem Gramsciho usilovala občanská společnost nejen o odstranění vojenských či polovojenských režimů, ale také o proměnu společnosti, především o svržení kapitalistické třídy [Reichardt in Keane 2006]. Příkladem odmítání násilí je například happening „Dej policistovi pomeranč“, uspořádaný v Polsku v osmdesátých letech, při němž demonstrující dávali policistům nedostatkové tropické ovoce, či slogan demonstrantů 17. 11. 1989 v České republice – „Máme holé ruce!“. Odmítání násilí bylo též snahou upozornit na nelegitimní charakter násilí v rukou státního aparátu.

Chápání občanské společnosti disidenty existovalo pluralitně vedle oficiálních či polooficiálních aktivit, které charakterizujeme na základě Kubikovy [Kubik 2000] kategorizace občanské společnosti v autoritárních režimech:

(1.) Oficiální asociace čili pseudoobčanská společnost, charakterizované jako státem cele ovládané organizace, jejichž cílem bylo simulovat funkce demokratických občanských asociací. Mezi ně můžeme zařadit většinu masových organizací působících v letech 1948–1989 – ROH, ČSZ, SČSP, ČSTV apod. Členství v těchto organizacích nebylo formálně povinné, neformálně však častokrát ano, a poskytovalo svým členům výhody a služby, což vedlo k masovému členství v těchto organizacích.¹⁰ Po pádu komunismu některé z těchto organizací zanikly, jiné – jako např. Československý svaz žen – redefinovaly svou činnost.

(2.) Dalším typem občanských aktivit byly sítě zakotvené v neformálních ekonomických aktivitách, charakterizované jako sítě kvazilegálních, neoficiálních a vzájemně prospěšných vztahů, jež měly charakter patrona a klienta. V současné době se odborníci neshodují na tom, zda je dědictvím těchto sítí hlavní překážkou konsolidace občanské společnosti nebo naopak základem občanské společnosti a tržní ekonomiky.

(3.) Opoziční nebo disidentské skupiny, jejichž existence byla často založena na principu hledání skulin v existujících zákonech, které by zajistily alespoň částečný oficiální status organizace (například Charta 77, VONS). Tyto skupiny byly člensky úzké, pro jejich fungování byla s ohledem na pronásledování ze strany státu nezbytná existence neformálních podpůrných sítí. Hrály však důležitou roli při vytváření alternativních zdrojů informací a pomoci i proměně mentality lidí.

(4.) Organizace podporované náboženskými institucemi – tyto organizace mohly existovat díky legálnímu – tolerovanému postavení církve. Mnozí církevní představitelé však byli často pronásledováni.¹¹ Po roce 1989 se církevní organizace aktivně zapojily do významných charitativních aktivit.

V další typologii, která na předchozí navazuje, pak Kubik [2000] v rámci teorie *path-dependency* definuje tři typy organizované občanské společnosti v postkomunistických zemích: (1.) *Reformované organizace* – do této kategorie řadí instituce, jejichž fungování pokračovalo po roce 1989; sem

10/ V roce 1984 měl např. Československý svaz žen více než jeden milion členek a SSM více než 1,5 milionu členů. O dva roky později měla Komunistická strana Československa přibližně 1,3 milionu členů (a to i po masivních čistkách v letech 1969–1971, při nichž bylo vyloučeno asi půl milionu členů).

11/ Církevní organizace byly rozštěpené: na jedné straně stála organizace *Pacem in terris*, která podporovala režim, a na straně druhé odvážní jednotlivci a skupiny, které poskytovaly pomoc disidentským skupinám a podílely se na fungování podzemního vzdělávání.

můžeme zařadit například odbory a ze vzorku organizací, jimiž se budeme zabývat, například Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska nebo ČSTV; (2.) *Organizace vzniklé oddělením* – sem řadíme organizace, které vznikly oddělením od organizací existujících v období komunismu, jako například sportovní organizace typu Sokol či Orel, které se oddělily od ČSTV, kam byly v roce 1948 začleněny; (3.) *Zcela nové organizace* – sem se řadí organizace nově vzniklé po roce 1989, z našeho vzorku sem můžeme zařadit Člověka v tísní a Nadaci Vodafone Česká republika. V České republice můžeme pak zařadit ještě další kategorii (4.) *Obnovené organizace* – sem řadíme organizace jako například Svatobor, které navázaly na svou dlouhou tradici.

Na tomto místě považujeme za důležité upozornit také na protikladnou teorii tzv. tabula rasa, podle níž z pohledu západní politické teorie v autoritativních režimech střední a východní Evropy neexistovala občanská společnost ve smyslu nezávislé sebeorganizující se společnosti. Změna politického režimu v této teorii představuje předěl a občanská společnost se rodí znovu z bodu nula [Wiesenthal, Stykow 1994]. V této práci se však s touto teorií rozcházíme. Pohled na občanskou společnost v České republice totiž potvrzuje, že rok 1989 nebyl rokem nula, neboť česká občanská společnost navazuje na tradici první republiky, a to jak v pozitivním, tak v negativním smyslu [např. Pithart 2000].

Cílem této části práce bylo poukázat na skutečnost, že nejen pojem a chápání občanské společnosti je komplexní, ale také dědictví, které si s sebou a především v sobě nese občanská společnost v postkomunistických zemích, je plné rozporů. Občanská společnost si v sobě nese dědictví disentu a boje s autoritářným režimem, nucenou participaci v masových organizacích, formální i neformální sítě vztahů [srovnej Howard 2003; Kubik 1994, 2000, 2002; Ost 2005]. A stejně jako se liší názory na občanskou společnost, liší se i názory na roli, jakou hrála při pádu komunistických režimů, což bude dokumentovat i kapitola II. věnovaná diskursivní analýze.

Zrod evropské občanské společnosti

V současné době věnují autoři, především na evropském kontinentu, svou pozornost rodící se Evropské občanské společnosti. Ta je v literatuře celkově hodnocena velmi kriticky – nejčastěji se upozorňuje na celkovou slabost evropské občanské společnosti i veřejné sféry, která ve svém důsledku představuje bariéru vznikajícímu evropskému občanství [Meehan 2000]. Delanty a Rumford rovněž poukazují na fakt, že občanská společnost je stále pevně ukotvena v jednotlivých národních státech a slouží nikoli jako kolébka hodnot, ale jako ochrana před globalizací. Národní občanská společnost podle Delantyho a Rumforda utváří bázi pro zachování integrity národního státu [Delanty, Rumford 2005].

Myšlenku chápání občanské společnosti jako ochranného valu před silami globalizace podporují také výsledky analýz Daniely Obradovic, která při zkoumání role občanského a sociálního dialogu v procesu evropského vládnutí poukazuje na dominantní roli sociálního dialogu. A to i přesto, že občanský dialog byl iniciován s cílem vytvořit protiváhu dominantnímu postavení sféry produkce v procesu evropského vládnutí. Přes svůj počáteční antagonistický charakter se dnes v realitě hranice mezi občanským a sociálním dialogem smývají. Občanský dialog doplňuje sociální dialog, s nímž měl být podle původních předpokladů v přímé opozici [Obradovic 2005].

Hlavním cílem EU je na základě zapojení občanské společnosti¹² zvýšit efektivnost a v procesu utváření Evropské ústavy také posílit legitimitu svých rozhodnutí. Občanská společnost je však do procesu vládnutí zapojována spíše formou konzultací ve fázi před přípravou vlastní legislativy, má tedy jen malou možnost ovlivnit konečnou podobu legislativy. Podle Obradovic tak může být přínos občanské společnosti pouze omezený. Jeden z důvodů spatřuje v tom, že občanská společnost je vnímána jako špatně definovatelná a nestabilní partner [Obradovic 2005]. Toto zjištění potvrzuje také Ruzza, podle jehož komparativní analýzy organizované občanské společnosti ve starých a nových členských zemích EU by ke zvýšení důvěryhodnosti občanské společnosti mohlo dojít, pokud budou vytvořeny celoevropské střešové organizace na sektorální úrovni [Ruzza 2005b].

Ruzza et al. [2005b] také definují role organizované občanské společnosti v procesu evropského vládnutí: 1) zvyšování podpory rozhodovacím aktivitám (posilování legitimacy procesu evropského vládnutí na výstupu) – organizovaná občanská společnost může být přínosem v realizaci celé řady politik – nejvýznamnější je úloha neziskových organizací jako shromažďovatelů informací a monitorovacích, která vychází z jejich blízkosti občanům; 2) řešení konfliktů a úloha zprostředkovatele hledání řešení – tato role je důležitá především s ohledem na důraz, jaký je na evropské úrovni kladen na iniciativy, jako je otevřená metoda koordinace, které podporují hledání tzv. měkkých forem vyjednávání konfliktů v otázkách jednotlivých politik, ale také další struktury, které integrují organizovanou občanskou společnost jako protiváhu organizovaným zájmům (především ekonomických subjektů); a 3) podpora hledání nových organizačních forem agregace občanské společnosti.

Příklad chápání občanské společnosti v procesu evropského vládnutí poukazuje na její přetrvávající normativní chápání. Evropská občanská společnost tedy v současnosti představuje normativní projekt, jehož hlavním cílem je zlepšení vládnutí (především jeho efektivnosti) a demokracie (především legitimacy). Velká část autorů je však velmi kritická ke stávající situaci – např. v kontextu Konventu o budoucnosti Evropy byla podle Andreeva občanská společnost opomenuta a marginalizována [Andreev 2006]. Přestože proběhlo několik veřejných slyšení, konzultací a fór a různé organizace se nepřímo podílely na činnosti několika pracovních skupin, Konvent jako takový nedokázal vytvořit přímou vazbu mezi návrhy občanské společnosti a obsahem Návrhu Ústavy pro Evropu [Andreev 2006]. V souladu s Andreevem, podle Della Porta a Caiani, čím více dominuje evropeizace shora, tím omezenější mají aktéři občanské společnosti přístup do veřejné sféry a k rozhodovacím procesům [Della Porta, Caiani 2006].

Obradovic a Vizcaino kritizují nejen nedostatečnou účast občanské společnosti v procesu utváření evropské ústavy, ale poukazují, stejně jako Delanty a Rumford, na chybějící spojnici mezi národními a evropskými organizacemi. Oba autoři rovněž upozorňují, že většina skupin a platforem, které pravidelně spolupracují s Evropskou komisí v rámci konzultačního procesu, nemá žádné mechanismy podpory participace svých členů nebo proponentů na přípravě svých návrhů [Obradovic, Vizcaino 2006]. Podle Greenwooda je interní vládnutí zájmových organizací na evropské úrovni odtrženo od základny svých podpůrců [Greenwood 2003: 77]. Většina organizací na evropské úrovni je totiž organizována jako konfederace či asociace národních asociací a neumožňuje členství individuálních organizací. Tento fakt je hlavním důvodem strukturální vzdálenosti, která panuje mezi zájmy, které hájí, a cílovou skupinou, na niž se zaměřují.

^{12/} V současné době podle Obradovic EU a její orgány aktivně konzultují s více než 160 organizacemi neziskového charakteru a dalšími více než 1500 zájmovými organizacemi.

1.2.4. Role neziskových organizací

Po vymezení občanské participace a konceptualizaci občanské společnosti nyní vymezíme roli neziskových organizací ve společnosti. Neziskové organizace hrají v moderních demokraciích nezastupitelnou roli, přesněji řečeno role. První z nich je role participativní. Občané se prostřednictvím sdružování v neziskových organizacích snaží vyjadřovat své společné zájmy a požadavky; sdružují se s cílem řešit své společné problémy. Tímto způsobem se občané aktivně podílejí na spolurozhodování např. obce, kraje či státu a zároveň tak přebírají jistý díl odpovědnosti za rozhodnutí učiněná orgány veřejné moci.¹³ Tato spolupráce mezi neziskovým sektorem a státní správou či samosprávou je prospěšná pro obě strany, neboť neziskové organizace jsou často mnohem blíže realitě, a mohou proto rozhodovacímu orgánu pomoci při definici problémů, které je třeba řešit. Kromě toho je v neziskových organizacích i řada odborníků, kteří svými znalostmi a připomínkami při veřejném projednávání daného problému zdokonalují navržené řešení. Aktivita občanů v neziskových organizacích také přispívá ke zdokonalování občanů v roli „homo politicus“. Občané se učí formulovat své názory, učí se diskutovat a vystupovat na veřejnosti a zvyšují se jejich organizační schopnosti, utváří a formuje se sociální a kulturní kapitál.

Další významnou rolí neziskového sektoru je jeho role servisní. Neziskové organizace poskytují služby zejména pro takové skupiny lidí, které své potřeby nemohou uspokojit jinde. Neziskové organizace tak de facto vyplňují mezeru v nabídce služeb, jež poskytuje většinou stát nebo obec. Služby nabízené neziskovým sektorem bývají zpravidla velice efektivní a levnější, neboť neziskové organizace nejsou nuceny dosahovat při své činnosti zisku, který by byl následně přerozdělován – získané prostředky proto slouží k pokrytí nákladů a případný přebytek je investován do dalšího zlepšování poskytovaných služeb. Tyto služby bývají také mnohem cílenější, protože většinou vycházejí ze skutečných potřeb klientů. V rámci jejich poskytování vytvářejí neziskové organizace pracovní místa především v sektoru služeb. V neposlední řadě rovněž institucionalizují tradiční vzájemnou pomoc mezi občany – například v rámci dobrovolnictví – a přispívají k integraci společnosti.

Různé marginalizované skupiny společnosti mohou také prostřednictvím sdružování v neziskových organizacích vyjadřovat své zájmy a potřeby. Svou různorodostí pomáhají neziskové organizace vytvářet názorovou pluralitu a nabízejí alternativní řešení rozličných problémů. V různých oblastech společenského zájmu tak neziskové organizace agregují, selektují a uspokojují zájmy občanů. Tento proces zprostředkování zájmů mnohdy zahrnuje rovněž uspokojování individuálních i skupinových zájmů a potřeb, které jsou v současnosti primárně definovány jako funkce státu. Například v sociální oblasti či oblasti ochrany a podpory zdraví včetně péče o zdravotně postižené nabízejí neziskové organizace mnohdy nikoli pouze alternativu, ale jediný zdroj uspokojování zájmů občanů (péče o seniory, práce s mentálně či fyzicky hendikepovanými dětmi i dospělými, azylové domy, hospice atd.). Podle Weisbroda tak neziskové organizace saturují funkce státu a nabízejí alternativu soukromému sektoru [Weisbrod in Phelps 1975: 182].

^{13/} Příkladem může být mimo jiné účast občanských sdružení v obci na plánování jejího dalšího rozvoje nebo protest vůči ekologicky nešetrným projektům plánovaným v obci.

1.2.5. Občanská participace a občanská společnost – shrnutí

Zastavili jsme se u různých definic občanské společnosti. Na jejich základě můžeme tedy shrnout, že občanská společnost je pojem označující prostor mezi oblastí privátních zájmů a státem. Jedná se o oblast dobrovolného sdružování mimo sféry trhu, státu i soukromého života, v níž si uvědomujeme společnou provázanost našeho světa. Podle Jean Cohena je moderní občanská společnost utvářena a reprodukována různými formami kolektivního jednání, institucionalizována na základě práva – především subjektivních práv, která hrají významnou roli při stabilizaci společenské diference [Cohen 1998: 37].

Jak uvádí sociolog Radim Marada, „idea občanské společnosti – jako symbolu určitých druhů společenské a veřejné sensitivity, postojů, způsobů jednání a myšlení, nebo etického uvažování – se nesnaží kritizovat institucionální základy neziskového sektoru. ... sama idea občanské společnosti jako sféry civilizovaného jednání svobodných, mravních a racionálních jednotlivců může (a pravděpodobně by měla) klást limity těmto sférám“ (autor má na mysli sféru trhu a rodiny, pozn. aut., překlad autorka) [Marada 1997: 20; obdobně rovněž Kumar 1993].

Existence občanské společnosti je založena na tom, že demokratický politický systém je postaven na možnosti občana přímou participací ovlivňovat věci veřejné. Pojem sám o sobě, navzdory své dlouhé tradici a dnešní aktuálnosti, je velmi obecný a je využíván především teoreticky a konceptuálně. Tak, jak se vzájemně odlišuje i prolíná pojmová definice, existují i různé přístupy k operacionalizaci pojmu pro potřeby empirického výzkumu. V několika posledních dekádách dochází navíc v kontextu procesu globalizace k hlubokým změnám společenských vztahů a komplexních ekonomických procesů [Reuben 2002].

Cílem této části práce bylo poukázat na komplexnost pojmu občanská společnost a jeho aktuální proměny. Občanská společnost je konceptem, tématem, entitou i sociální realitou. Kocka přirovnává občanskou společnost k pudingu, pro nás je občanská společnost spíše jakousi černou skříňkou či kufrem, který se liší podle toho, kdo jej nese. A nejde jen o jeho obsah, ale také o jeho použití, které se liší na základě zájmů či hodnotových orientací aktérů. V následující části představíme referenční rámec práce.

1.3. Empirická východiska šetření

Následující část přináší přehled empirických šetření, v jejichž rámci byla shromážděna empirická data, z nichž tato práce v analýzách vychází.¹⁴ Jedná se o výzkumné projekty č. HS 05/03 „Způsoby a efektivnost zprostředkování zájmů mezi jedinci, sociálními skupinami a státem“, řešený v rámci programu MPSV Moderní společnost a její proměny, a 1J 004/04–DP1 „Politicko-právní institucionální rámec a jeho proměny v kontextu vstupu ČR do EU“, podporovaný v rámci vládou schváleného tematického projektu TP–5 „Moderní společnost a její proměny“ Národního programu výzkumu. Oba projekty byly řešeny v Sociologickém ústavu AV ČR v letech 2003–2007. Dále to byl projekt Grantové agentury ČR „Participace, demokracie a občanství v České republice a mezinárodní srov-

^{14/} Pro zjednodušení využíváme pro označení projektů následující názvy: „Způsoby a efektivnost zprostředkování zájmů mezi jedinci, sociálními skupinami a státem“ = *Zájmy*; „Politicko-právní institucionální rámec a jeho proměny v kontextu vstupu ČR do EU“ = *Rámec*; „Participace, demokracie a občanství v České republice a mezinárodní srovnání“ = *Participace*.

nání“ realizovaný pod vedením autorky v letech 2004–2006 v Sociologickém ústavu AV ČR. Především první dva zmíněné projekty byly z metodologického hlediska komplexním výzkumným záměrem.¹⁵ Ve snaze o dosažení efektivní kombinace kvantitativního i kvalitativního paradigmatického přístupu proto byla provedena jak klasická dotazníková šetření, tak i hloubkové rozhovory a skupinové diskuse. Chronologický postup získávání informací je popsán v následující tabulce.

TABULKA 2. TYP VYUŽITÝCH INFORMACÍ (ŘAZENO CHRONOLOGICKY)

Typ využitých informací	období
Analýza dokumentů	průběžně
Sekundární analýza datových souborů	průběžně
Hloubkové rozhovory – I. kolo	2003–2004
Skupinové diskuse	2003
Reprezentativní šetření „Zprostředkování zájmů 2003“	2003
Hloubkové rozhovory – II. kolo	2005–2006
Analýza novoročních projevů	2006

Zdroj: Projekty MPSV a GAČR.

Časové rozvržení bylo podřízeno snaze o návaznost výsledků získaných jednotlivými metodami, přičemž obecně bylo postupováno od kvalitativních metod ke kvantitativním a zpět ke kvalitativním metodám. Nejprve proběhlo šetření mezi experty, hloubkové rozhovory a skupinové diskuse poskytly základní informace o sledovaných jevech, následná kvantitativní dotazníková šetření je ověřovala na větších souborech; paralelně probíhala textová analýza vybraných periodik. V projektu Rámec pak byly otázky týkající se občanské participace opakovány v omezeném rozsahu v roce 2005 a v plně výši srovnatelné s rokem 2003 také v roce 2006. Druhé kolo hloubkových rozhovorů realizovaných v rámci projektů Rámec a Participace v letech 2005 a 2006 mělo přispět k verifikaci typologie neziskových organizací a rozšíření báze analyzovaných organizací. Získaná data nabízejí unikátní možnost komplexní analýzy organizované občanské společnosti a občanské participace v České republice a jejich proměn v čase před a po vstupu země do Evropské unie.

1.3.1. Metoda výběru lokalit v rámci České republiky

Předmětem výzkumu byla organizovaná občanská společnost a občanská participace v České republice, jejichž teoretickému vymezení se věnujeme v kapitole 1.3. Jedním z nejdůležitějších kroků při přípravě první fáze výzkumného plánu byl výběr lokalit, v nichž měl být sběr informací proveden.

Výběr kraje

– na základě statistické analýzy relevantních proměnných: sociodemografické charakteristiky (index stáří, podíl věřících, podíl lidí s vysokoškolským vzděláním), ekonomické charakteristiky (nezaměstnanost, hrubá mzda, HDP na osobu), územní charakteristiky (podíl obyvatel v obcích nad 10 tisíc obyvatel, podíl obyvatel v obcích do 2 tisíc obyvatel, průměrná velikost obce), politické charak-

^{15/} Petra Rakušanová je v obou projektech garantkou bloku zabývajícího se neziskovým sektorem a občanskou participací.

teristiky (volební účast – volby do Poslanecké sněmovny 2002, volební účast – obecní volby 2002, volební účast – krajské volby 2000, počet členů politických stran), ostatní charakteristiky (počet odborářů, občanská sdružení, neziskový sektor).¹⁶

Výběr obce

– charakteristické pro daný region/kraj (podrobněji Šalamounová [2003]).

Jako region s velice nízkou úrovní rozvoje občanské společnosti¹⁷ byl tímto způsobem určen Moravskoslezský kraj (konkrétně byly zvoleny okresy Karviná, Ostrava a Český Těšín), jako region s průměrnou úrovní rozvoje občanské společnosti kraj Jihočeský (okres Tábor) a jako region s vysokou úrovní rozvoje občanské společnosti Jihomoravský kraj (okresy Hodonín, Brno – venkov a Blansko). V takto vybraných lokalitách probíhala expertní šetření, hloubkové rozhovory, skupinové diskuse a obsahová analýza obecních periodik.

Hloubkové rozhovory – výběr neziskových organizací

V rámci výzkumu organizované občanské společnosti a občanské participace v České republice byly v rámci obou projektů realizovány dvě vlny rozhovorů. První explorativní vlna rozhovorů s představiteli neziskových organizací a experty na danou problematiku byla realizována v průběhu května až září 2004 ve všech čtyřech vybraných regionech (Praha, Jižní Čechy, Jižní Morava a Moravsko-slezský kraj).¹⁸ Cílem bylo zmapování neziskového sektoru v České republice a vypracování typologie neziskových organizací, včetně jejich vzájemné spolupráce. Výběr respondentů byl proveden na základě zevrubné analýzy neziskového sektoru v daném regionu a na jeho základě byli osloveni klíčoví aktéři. Důraz byl kladen také na zkontaktování organizací z různých tematických oblastí. Rozhovory byly převážně nestrukturované, průměrná délka byla přibližně 75 minut. Představitelé organizací byli také požádáni o dokumenty a materiály o organizaci, které byly následně analyzovány.

Druhá vlna rozhovorů proběhla od října 2005 do června 2006. Náš výzkum se opírá o informace od čelních představitelů Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska, Českomoravské myslivecké jednoty, Spolku Svatobor, Českého svazu tělesné výchovy, Člověka v tísní a Nadace Vodafone.

Většina oslovených organizací se spoluprací souhlasila, našli se ale také ti, kteří se obávali poskytnout informace o současném stavu svých organizací, z důvodu, že by jejich kritika státních orgánů mohla zkomplikovat cestu k požadovaným dotacím (Sokol). Bylo jich však minimum a představitelé vybraných organizací ochotně hovořili o svých spolcích i o problémech, se kterými se setkávají.

16/ Všem těmto charakteristikám byly jednotlivými řešiteli přiděleny subjektivní váhy v rozmezí od 1 do 3, které měly naznačovat důležitost daného ukazatele vzhledem k úrovni rozvoje občanské společnosti. K porovnání regionů bylo použito analýzy průměrů pomocí Z-score.

17/ Úroveň rozvoje občanské společnosti je komplexní kritérium, které v sobě kombinuje faktor počtu neziskových organizací na počet obyvatel a občanskou a politickou participaci – je hodnocena jako nízká či naopak vysoká.

18/ Rozhovory realizovala Petra Rakušanová a další členové výzkumného týmu projektu.

Na základě připraveného scénáře (viz Přílohu II.) byl veden strukturovaný rozhovor s vedoucími představiteli jednotlivých organizací, jejich zakladateli a/nebo vedoucími řídicími pracovníky.¹⁹ Rozhovor byl dále modifikován pro rozhovor s pracovníkem odpovědným za finance a dobrovolníkem. Vedle rozhovorů byly rovněž analyzovány tištěné materiály organizace (např. programové dokumenty, výroční zprávy, propagační materiály, informace pro klienty i dárcé atd.). Cílem druhé vlny rozhovorů byla verifikace modelu.

Vybraný vzorek organizací představuje pohled na organizovanou občanskou společnost v České republice. Nejedná se o vyčerpávající přehled, vybrané organizace lze však považovat za reprezentativní v následujících aspektech – právní forma, přítomnost/nepřítomnost masové členské základny, organizace zaměřené na naplňování zájmů členů/organizace zaměřené na naplňování veřejně prospěšných cílů, zřizovatel, lokální/celostátní působení, organizace tzv. úspěšné/problémové organizace, a konečně Kubikova typologie postkomunistické občanské společnosti (viz výše).

Vedle různých právních forem – občanské sdružení, obecně prospěšná společnost, nadace – respektoval náš výběr rovněž Kubikovu výše popsanou typologii. Zastoupeny jsou organizace reformované – Sdružení hasičů ČMS, Myslivecká jednota, které existovaly před rokem 1989 a s různou mírou úspěšnosti se etablovaly v demokratické společnosti. Organizace vzniklé oddělením reprezentoval v našem výběru Sokol, jehož představitelé však odmítli spolupráci na výzkumu. V analýze je tak tento typ organizace zastoupen ČSTV, která může být považována jak za organizaci reformovanou, tak vzniklou oddělením (po roce 1989 se od ČSTV oddělil Sokol, i Orel). Zcela nové organizace jsou ve výběru zastoupeny Člověkem v tísní a Nadací Vodafone a obnovené organizace Svatoborem.

Zkoumaný vzorek tedy reprezentuje nestátní neziskové organizace různorodých zaměření, které nejsou zřizovány státem nebo krajskými a obecními subjekty. Kromě klasických neziskových organizací s členskou základnou a větším či menším počtem zaměstnanců jsme také zkoumali nadaci, jejímž smyslem je finanční podpora jiných subjektů, převážně neziskových. Tato nadace je kromě své nadační činnosti navíc tzv. firemní nadací, tedy neziskovou organizací spadající pod komerční subjekt. Její existence vychází z konceptu tzv. společenské odpovědnosti firem (*corporate responsibility*). Tato organizace je odlišná také v tom, že jako jediná ze zkoumaných neodpovídá námi požadovanému kritériu dlouhodobé existence na českém území, neboť v ČR získala právní subjektivitu až od roku 2006. Ke spolupráci se nám totiž nepodařilo přesvědčit jiné firemní nadace, které v ČR působí již delší dobu. Jak jsme se ale při rozhovorech dozvěděli, činnosti zkoumané nadace existovaly dávno předtím, než došlo k jejich právnímu zakotvení.

Ostatní zkoumané NO v čase prokázaly, že nejsou krátkodobými projekty, nýbrž že mají a chtějí si uchovat své stabilní místo v neziskovém sektoru. Tím vyhovely našemu kritériu. Některým se to dařilo lépe, jiným hůře, to ale uvidíme v této kapitole, kde představujeme případy zkoumaných neziskových organizací na základě uskutečněných řízených rozhovorů s jejich čelními představiteli, rozboru jejich informačních materiálů, webových stránek a oficiálních dokumentů.

^{19/} Rozhovory realizovala Barbora Stašková (rozhovory na centrální úrovni) a Karel Vališ (rozhovory na regionální úrovni).

Celkem bylo v obou vlnách empirického šetření realizováno přibližně 120 hloubkových rozhovorů (vč. rozhovorů v regionech).

Skupinové diskuse

V rámci projektu byla provedena empirická šetření, využívající techniku skupinových diskusí (focus groups). Šetření byla realizována v červnu 2003 (od 2. 6. do 6. 6. 2003) a byla koncipována multitematicky – vedle občanské participace byla zkoumána také politická participace, sociální dialog a zájmové organizace. Samostatné skupinové rozhovory byly realizovány k tématu odborů a zaměstnavatelů. Kromě obecných témat, jako je např. spokojenost s politickou situací a s politikou jako takovou, byla zkoumána i témata spojená s rolí médií a veřejného mínění v procesu zprostředkování zájmů, způsoby zprostředkování zájmů občanů prostřednictvím orgánů veřejné správy a důvěra občanů ve schopnost a ochotu orgánů veřejné správy k prosazení jejich zájmů. Celkem bylo uspořádáno devět skupinových diskusí: tři v Praze, dvě v Karviné, dvě v Táboře a dvě v Kyjově, kterých se zúčastnilo celkem 70 osob. Skupinové rozhovory byly vedeny profesionální psychologkou na základě scénáře připraveného vybranými členy řešitelského týmu odpovědnými za jednotlivé bloky.

Obsahová analýza

Víceméně nezávisle na dalších metodách sběru dat byly v rámci výzkumného projektu provedeny i obsahové analýzy textových materiálů. V první vlně se jednalo vedle výročních zpráv také o místní média, která sloužila k vyhledání aktérů následně oslovených v rámci hloubkových rozhovorů. Místní média také poskytla důležitý celkový kontext, v jakém se neziskový sektor a občanská společnost v daném regionu nachází. Obsahová analýza byla využita také pro doplnění analýz druhé vlny hloubkových rozhovorů.

Empirická šetření

Empirický výzkum z července 2003 navazoval na poznatky získané prostřednictvím hloubkových, expertních i skupinových rozhovorů a problematiku zprostředkování zájmů pokrýval velmi komplexně. Obsahoval otázky týkající se veřejné správy, pracovního trhu, politické participace, politických stran a stranictví, médií, občanské angažovanosti i dobrovolnictví. Empirický výzkum, provedený v květnu 2006, zopakoval šetření 2003, a umožňuje tak srovnání sledovaných proměnných v čase (především však před a po vstupu ČR do EU). Oba empirické výzkumy byly realizovány Centrem pro výzkum veřejného mínění (Technické údaje o výzkumu viz přílohu III).

1.3.2. Textová diskursivní analýza novoročních projevů Václava Havla a Václava Klause

Součástí práce je rovněž diskursivní analýza novoročních projevů českých prezidentů Václava Havla a Václava Klause z let 1990–2006. Jejím cílem je zkoumání diskursů občanské společnosti v České republice. Textová analýza byla realizována s využitím metodologie diskursivní analýzy programem Atlas.ti v následujících krocích: (i) na základě studia teoretické literatury i textů obou akté-

rů k danému tématu [Dryzek, Berejikian 1993; Havel 1990; Havel 2006; Klaus 2002] byly vygenerovány kódy; (ii) sestaveno kódovací schéma a (iii) zakódováno patnáct novoročních projevů.

Novoroční projevy byly zvoleny jako důležité texty, ovlivňující veřejné mínění, které především v prvních letech transformace vysvětlovaly a hodnotily probíhající společenské změny a představovaly pro občany interpretační rámec společenské reality. V kapitole věnované diskursům tuto důležitost dokumentujeme sledovaností novoročních projevů a důvěrou k oběma prezidentům. Cílem je poukázat na fakt, že spor mezi Václavem Klausem a Václavem Havlem byl nejen sporem dvou významných aktérů společenských změn, ale především střetem dvou neslučitelných teoretických koncepcí a ideologií, včetně diskursů²⁰ občanské společnosti.

Všechny projevy byly předneseny vždy 1. ledna daného roku ve 13.00, jejich délka byla od 9 do 40 minut (mezi 610 a 3 333 slovy); nejdelší i nejkratší projev přednesl Václav Havel. Výjimkou byl rok 1993, kdy Česká republika neměla 1. ledna prezidenta a místo obvyklého novoročního projevu prezidenta televize vysílala slavnostní shromáždění Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR. Jednotkou analýzy byl výrok obsahující referenci k občanské participaci, občanské společnosti a nebo k neziskovému sektoru.

Kódovací schéma bylo rozděleno do čtyř základních kategorií: (1.) aktéři – Václav Havel nebo Václav Klaus; (2.) argumentativní strategie – jakým způsobem bylo téma prezentováno – definitivní, designativní, evaluativní či advokativní, s možností indikovat pozitivní a negativní konotaci a styl; (3.) téma – hlavní téma sdělení; a (4.) zdůvodnění – zájmy, reference k historii, identita či politické ideologie (podrobněji viz kódovací schéma v Příloze IV.). Celkem bylo definováno 77 kódů, z nichž bylo ve vlastní analýze využito 37 kódů.

1.4. Představení vertikálního a horizontálního modelu jako referenčního rámce práce

Organizovaná občanská společnost, jejíž důležitou součástí jsou neziskové organizace jako nástroj zprostředkování nejrůznějších zájmů, je kategorizována různým způsobem. Jedním z možných členění využívaným např. Radou vlády pro nestátní neziskové organizace pro mapování financování neziskových organizací je jejich rozdělení podle sfér působnosti do deseti kategorií: (1.) poskytování sociálních služeb, (2.) ochrana a podpora zdraví, včetně péče o zdravotně postižené, (3.) ochrana životního prostředí, udržitelný rozvoj, (4.) rozvoj kultury, záchrana kulturního dědictví, (5.) příprava na vstup do EU, spoluúčast na programech EU, (6.) rozvoj sportu a tělovýchovy, (7.) podpora rovných příležitostí mužů a žen, (8.) práva příslušníků národnostních a etnických menšin, (9.) péče o ohrožené a problémové skupiny obyvatel, (10.) ochrana spotřebitele a ochrana nájemních vztahů [srovnej Vajdová 2004].

²⁰/ Diskurs je institucionalizovanou formou myšlení, společností definovaným vymezením tématu. Diskursy ovlivňují názory i chápání společenské reality. Michel Foucault spojuje diskurs s mocí, diskurs je ztělesněním moci, protože určuje, co je v daném tématu společensky přijatelné [Foucault 1990]. Australský politolog John Dryzek pak definuje politický diskurs jako „ztělesnění sdíleného systému znalostí, které umožňuje transformaci soustavy slov, frází a vět do sdělení srozumitelného čtenářům a posluchačům“ [Dryzek, Berejikian 1993: 51].

My zde (Box 1) předkládáme vlastní klasifikaci aktérů organizované občanské společnosti, kterou jsme vytvořili na základě kritéria sebezařazení, zdroje financování, typy spolupráce s dalšími aktéry a dal. Dle tohoto modelu rozlišujeme neziskové organizace na *statické* a *dynamické*. Rozdělení organizací vidíme jako škálu, kde statické a dynamické organizace tvoří krajní póly spektra. Jednotlivé neziskové organizace se v průběhu času vyskytují na různých bodech této osy. Ani jeden z pólů nelze označit za pozitivní nebo za negativní.

Celkový referenční rámec jak výše uvedené klasifikace, tak klasifikace kooperace mezi aktéry (Box 2) byl vytvořen na základě teorie odpovědnosti (*accountability*), a to (1.) na *vertikální úrovni* – kde typologie popisuje vztah mezi nerovnými aktéry – ve výzkumu aplikován jak na vztah mezi nadnárodními nadacemi, které rozdělují finanční prostředky na úrovni jednotlivých zemí, a českými nadacemi, tak na vztah mezi státem a neziskovými organizacemi; (2.) na *horizontální úrovni* obdobně jako u bodu 1, zde typologie popisuje vzájemný vztah mezi neziskovými organizacemi.

Box 1. TYPOLOGIE AKTÉRŮ ORGANIZOVANÉ OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

Statický typ

- nízké administrativní schopnosti (neschopnost spravovat grantové prostředky – často nutnost vracet chybně proúčtované části projektů),
- personalizace řízení (koncentrace řídicích i rozhodovacích funkcí na jednu osobu),
- přenášení personalizovaných vazeb i na vztah s dalšími neziskovými organizacemi i se státem (často na hranici klientelismu či za ní),
- špatná či neexistující komunikace s dárci i s cílovou skupinou.

Dynamický typ

- administrativně schopné (úspěšně získávají a spravují různé typy prostředků včetně evropských),
- jasná struktura řízení (rozdělení kompetencí, fungující komunikace uvnitř organizace, další vzdělávání zaměstnanců),
- připravenost na nové podmínky po vstupu ČR do EU (dlouhodobě spolupracují se zahraničními organizacemi ve sféře své působnosti a přejímají od nich moderní modely fungování),
- pravidelná komunikace s dárci,
- flexibilně reagují na proměny zájmů.

Zdroj: autorka.

Navržená typologie organizací statického a dynamického typu je zřetelná i v oblasti komunikace se státem a dalšími neziskovými organizacemi. Jednou z charakteristik organizací statického typu organizace je tak klanově–kooperativní typ koexistence, vycházející z modelu úzké provázanosti se státními orgány (viz Box 2).²¹ S podobným modelem se setkáváme například v Maďarsku, kde v posledních letech dochází k výraznému nárůstu propojování státu a neziskových organizací [Stuart 2003: 80].

Jedná se především o úzké propojení mezi neziskovým sektorem a politikou v případě, že dochází ke zvýhodňování některých organizací na úkor jiných. Například představitel několika organizací v rozhovoru zdůraznil důležitost osobních kontaktů s nejvyššími představiteli městského zastupitelstva. Především zdůraznil roli těchto kontaktů při získávání finanční podpory, a to jak od města,

^{21/} Respondent se vyjadřuje k úspěšnosti spolupráce se státními orgány „Krajský úřad nemá zájem, je s nimi minimální spolupráce. Pouze na kraji na životním prostředí, kde mám známé, tam je spolupráce.“ (INT–K1).

tak od podnikatelů, kteří si jsou tohoto úzkého vztahu vědomi. Tyto neziskové organizace tak často prosazují spíše zájmy jednotlivců či úzké skupiny osob než zájmy občanů.

Vztah mezi neziskovými organizacemi a politikou může být rovněž pozitivní. Neziskové organizace jsou totiž často přirozenou rekrutační bází budoucích politiků, protože shromažďují aktivní občany se zájmem o věci veřejné. Dochází tak k propojování občanské a politické participace. Podle Olse- na je politická participace aktivována na základě nepolitické participace, která podporuje rozvoj následujících znaků: rozšiřuje oblast zájmu, zakládá různé typy sítí mezilidských vztahů a zvyšuje celkovou informovanost [Olsen in van Deth 1997: 11].

Box 2. CHARAKTERISTIKY TYPŮ KOEXISTENCE

klanově-kooperativní typ koexistence

vztah se státem: úzká provázanost se státními orgány a jejich představiteli, často na hranici klientelismu, vztah s dalšími neziskovými organizacemi: spolupráce na bázi personálních sítí vedoucích představitelů za účelem prosazování zájmů úzké skupiny osob.

kompetitivní typ koexistence

vztah se státem: profesionální, v rámci existujících norem, vztah s dalšími neziskovými organizacemi: konkurenční boj o oblast reprezentovaných zájmů a soutěž o finanční prostředky na jejich realizaci.

Zdroj: autorka.

Organizace dynamického typu naopak realizují kompetitivní typ koexistence – ve vztahu k neziskovým organizacím navzájem dochází ke konkurenčnímu boji o oblast reprezentovaných zájmů a soutěžení o finanční prostředky dárců (domácích i zahraničních, velkých neziskových organizací i státu – obcí, krajů a ministerstev) na jejich realizaci. Organizace dynamického typu komunikují se svými konkurenty, dochází ke spolupráci ve smyslu rozdělení spektra realizovaných činností tak, aby v dané oblasti došlo k naplnění společenské objednávky – artikulovaných zájmů.

V následující části se budeme věnovat diskursivní analýze projevů Václava Havla a Václava Klause, která poukáže na stálou přítomnost rozdílných a rozporuplných teoretických přístupů v politických diskurzech současných aktérů.

2. ANALÝZA NOVOROČNÍCH PROJEVŮ VÁCLAVA HAVLA A VÁCLAVA KLAUSE JAKO PŘEDSTAVENÍ SPORU DISKURSŮ OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

Diskusi o charakteru a roli občanské společnosti v demokratickém politickém systému u nás v první polovině devadesátých let významně formoval spor mezi bývalým prezidentem Václavem Havlem a současným prezidentem Václavem Klausem. Jádrem sporu je prolínání občanské společnosti a politiky, tedy zda aktéři občanské společnosti usilují o aktivní ovlivnění politiky.

Následující schéma představuje vybrané výroky dokumentující pluralitu diskursů občanské společnosti v České republice. Cílem tohoto obrázku je dokumentovat, že na základě diskursivní plurality pojmu můžeme občanskou společnost přirovnat k černé skříňce či kufru, který se liší podle toho, jaký aktér je jeho nositelem. A nejde jen o jeho obsah (diskurs), ale také o jeho použití (aplikace diskursu ve veřejné sféře), které se liší na základě zájmů či hodnotových orientací aktérů.

OBRÁZEK 1. OBČANSKÁ SPOLEČNOST JAKO „KUFR“

Zdroj: autorka.

V této části práce se budeme na základě analýzy novoročních projevů českých prezidentů Václava Havla a Václava Klause z let 1990–2006 věnovat zkoumání diskursů občanské společnosti v České republice. Používat k tomu budeme program Atlas.ti. Cílem tohoto zkoumání je poukázat na fakt, že spor mezi Václavem Klausem a Václavem Havlem byl nejen sporem dvou významných aktérů společenských změn, ale především střetem dvou neslučitelných teoretických konceptů a ideologií, včetně chápání občanské společnosti.

Zatímco Václav Havel (ale také například Petr Pithart) jsou považováni za zastávce aktivního prolínání občanské společnosti a politiky, stojí v této diskusi Václav Klaus na opačném pólu. Podle Klause má takto chápaná občanská společnost nejen negativní konotaci, ale v liberálním chápání společnosti je participativní občanská společnost nadbytečná, protože účast na politickém dění je dostatečně naplněna institutem voleb [Klaus 2005]. Jádrem sporu je však hlubší – jde především o vymezení vztahu státu a občanské společnosti, který je zvláště v postkomunistických společnostech vnímán jako bytostně rozporuplný. Občanská společnost je na základě historické zkušenosti vnímána jako opozice moci státu [Arato, Cohen 1988 in Kumar 1993]; podle Seligmana byla občanská společnost ve středoevropském regionu historicky často jedinou ideologickou alternativou nadvládě cizí moci [Seligman 1992; obdobně také Walzer 1998; Nardin 1998].

Podle Fairclougha [2005] jsou komplexní změny politických systémů států nebo organizací spojeny s novým diskursem, který je šířen napříč strukturálními a třídními hranicemi a zasazuje dění ve společnosti do nového kontextu. Podle Krzyzanowského předchází diskurs formování kolektivní identity a společensko-politické změny. Kritická diskursivní analýza proto umožňuje hlouběji pochopit nejen formování a reformulování diskursivní konstrukce reality, ale také povahu společenské změny jako takové [Krzyzanowski 2005]. A společně s Nicolasem Maslowským můžeme dodat, že „svět občanské společnosti je konstituován reinterpetací momentální situace, minulosti a navrhovanými projekty pro budoucnost“ [Maslowski 2004].

Důvodem, proč jsme zvolili metodu diskursivní analýzy novoročních projevů, je přesvědčení, že právě tyto projevy, které mají velmi vysokou sledovanost, nabízejí občanům především v počáteční fázi systémové transformace výkladový rámec společenských změn. Abychom podpořili tuto tvrzení, zaměříme se nejprve na sledovanost novoročních projevů a důvěru k prezidentům. Následně se budeme věnovat vlastní analýze projevů, jejímž cílem je představit diskursy občanské společnosti Václava Havla na straně jedné a Václava Klause na straně druhé. Vedle novoročních projevů se budeme opírat také o další texty obou aktérů k tématu [Havel 1990, 2006; Klaus 2002] a dalším textům, které se vztahují k jejich vzájemnému sporu tématu [Doležal 2005; Mach 2006; Maslowski 2004; Pehe 2001, 2003, 2004; Pithart 2000, 2007; Znoj 1998; Žák 1997; Žižek 2005].

V následující kapitole nejprve popíšeme sledovanost novoročních projevů a důvěru k prezidentům, jako rámec další analýzy. Dále na základě analýzy textů Václava Havla a Václava Klause identifikujeme jejich postoje ve vztahu k občanské společnosti. Následně na základě textů dalších autorů analyzujeme přijetí/odezvu obou poloh, které Klaus a Havel reprezentují, i vnímání toho, co považujeme za dva autonomní diskursy občanské společnosti v České republice po roce 1989. V poslední části kapitoly pak představujeme výsledky diskursivní analýzy novoročních projevů Václava Havla a Václava Klause z let 1990–2006.

2.1. Sledovanost novoročních projevů a důvěra k prezidentům v letech 1990–2006

Jak jsme již uvedli výše, považujeme novoroční projevy nejen za důležitá sdělení, ale především za interpretační rámec společenských změn. Proto se před vlastní analýzou krátce zaměříme na vý-

voj sledovanosti novoročních projevů v letech 1990–2006.²² Jak vyplývá z tabulky 3, sledovanost novoročních projevů byla v prvních letech transformace velmi vysoká, v roce 1991 sledovalo projev téměř šest milionů diváků (údaj je získán z výzkumu metodou deničku sledovanosti, která byla používána v letech 1991–1997).

TABULKA 3. ZÁKLADNÍ ÚDAJE O NOVOROČNÍCH PROJEVECH VÁCLAVA HAVLA A VÁCLAVA KLAUSE V LETECH 1990–2006

Prezident	Datum	Délka projevu	Sledovanost DKD	Sledovanost do 15 let %	Sledovanost nad 15 let %
V. Havel	1. 1. 1990	2400	n/a	n/a	n/a
V. Havel	1. 1. 1991	2450	5920000	n/a	n/a
V. Havel	1. 1. 1992	3333	4800000	n/a	n/a
-	1. 1. 1993	-	-	-	-
V. Havel	1. 1. 1994	2770	3680000	n/a	n/a
V. Havel	1. 1. 1995	3258	2800000	n/a	n/a
V. Havel	1. 1. 1996	2774	2400000	n/a	n/a
V. Havel	1. 1. 1997	610	3360000	n/a	n/a
V. Havel	1. 1. 1998	1345	n/a	27,1	65,05
V. Havel	1. 1. 1999	1744	n/a	23,1	52,56
V. Havel	1. 1. 2000	2049	n/a	22,4	63,06
V. Havel	1. 1. 2001	1609	n/a	17,6	55,61
V. Havel	1. 1. 2002	1963	n/a	20,2	55,58
V. Havel	1. 1. 2003	1963	n/a	21,1	51,24
V. Klaus	1. 1. 2004	943	n/a	12,5	31,87
V. Klaus	1. 1. 2005	985	n/a	12,5	33,31
V. Klaus	1. 1. 2006	855	n/a	17,3	45,17
Průměr		1 910	3 826 667	19,31	50,38
Průměr Havel		2156	3 826 667	21,92	57,18
Průměr Klaus		928	n/a	14,10	36,78

Zdroj: autorka a archiv České televize.

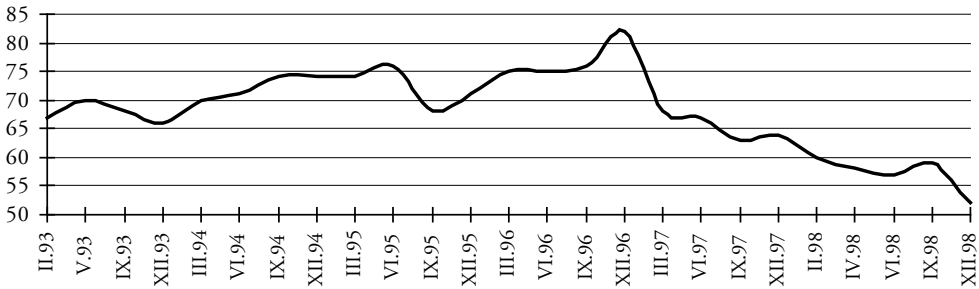
V průběhu zkoumaného období sledovanost u dospělé populace postupně klesala, výjimkou byl rok 2006, kdy projev prezidenta Václava Klause sledovalo v průměru o téměř 12 % více občanů než v předchozím roce. V průměru sledovalo projevy prezidenta Václava Havla více než 57 % dospělé populace a projevy prezidenta Václava Klause více než 36 % dospělé populace. Projevy Václava Havla byly v porovnání s projevy Václava Klause v průměru více než dvojnásobně dlouhé (2156 slov a 928 slov).

Na základě vývoje sledovanosti můžeme konstatovat, že novoroční projevy byly, především v prvních letech po roce 1989, důležitou součástí vytváření interpretačního rámce proměny společenského diskursu. To dokládá i velký počet reakcí občanů i odborníků v denním tisku, který každoročně po projevu následoval.

^{22/} Autorka by ráda poděkovala tiskovému mluvčímu České televize za poskytnuté údaje o sledovanosti.

Popularita a důvěra k prezidentovi v České republice je úzce svázána s důvěrou vůči ostatním ústavním institucím. Obecně je možné říci, že prezident se těší mezi ústavními institucemi dlouhodobě nejvyšší důvěře. Z grafu 1 vyplývá, že v prvních letech (graf začíná rokem 1993) se popularita prezidenta pohybovala mezi 65 a 75 %, vyvrcholila na konci roku 1996 a pak dramaticky klesala. Dlouhodobě bylo nejlépe hodnoceno prezidentovo působení v zahraničí, obecně plnění funkce a působení na občanský život.

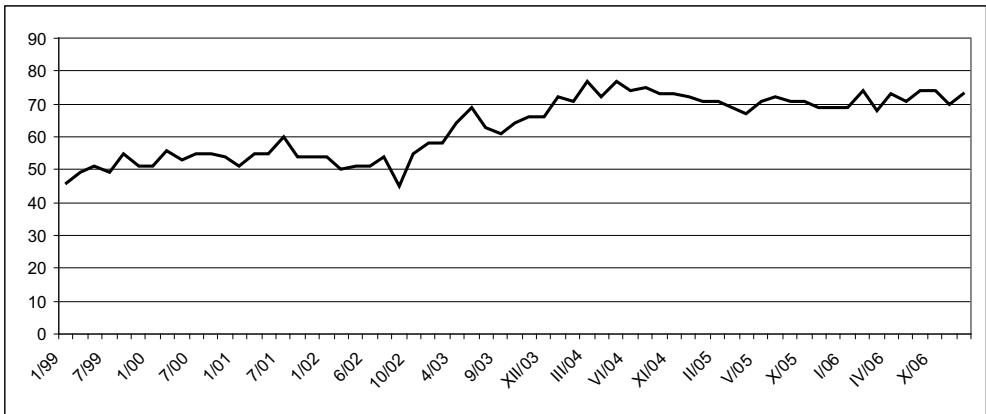
GRAF 1. VÝVOJ POPULARITY PREZIDENTA V LETECH 1993–1998

Zdroj: Archiv CVVM.

Graf 2 dokumentuje vývoj v následujících letech. Na konci druhého funkčního období se důvěra k Václavu Havlovi stabilizovala kolem 50 %. Václav Klaus se stal prezidentem 28. 2. 2003, jeho důvěra v prvním roce postupně stoupala a ustálila se kolem 70 %.

GRAF 2. DŮVĚRA K PREZIDENTOVI V LETECH 1999–2006

Zdroj: Archiv CVVM.

V kontextu sledovanosti a důvěry tedy můžeme konstatovat, že novoroční projevy mají určitý vliv a mohou být považovány za dokumenty vytvářející referenční rámec fungování politického života v České republice.

2.2. Pojetí občanské společnosti Václava Havla: autonomní otevřená občanská společnost v opozici vůči státu a politickým stranám

Jedním ze základních textů, v němž Havel položil myšlenkové základy svého postoje k demokracii, občanské společnosti a uspořádání poměrů v postkomunistickém režimu, je *Moc bezmocných*. Tento esej z roku 1978 věnovaný památce Jana Patočky je úvahou o povaze moci a možnostech oponentů této moci, které Havel označuje jako „bez-mocné“. Havel popisuje strukturu soudobé společnosti, kde proti mocným staví na straně jedné disidenty a na straně druhé tzv. šedou zónu. Šedou zónu, tedy jakési přežívání v mezích zákona či vnitřní disent, však silně kritizuje a představuje koncept „života v pravdě“. S tímto životem je spojen i rozvoj paralelních struktur,²³ tedy existence paralelního života lidí, kteří odmítají existující režim a kteří tvoří základ otevřené společnosti v boji s diktaturou komunistické moci [Havel in Havel 1990].

Zde se nabízí velmi zajímavá paralela k analýze veřejného prostoru Hannah Arendt [Arendt 1998 (1958)]. V období komunismu byla do určité míry posílena hranice mezi soukromou sférou a „polis“, v této distinkci se rovněž pohybují intelektuálové disentu, jako byl György Konrád, Adam Michnik, Václav Havel nebo Václav Benda, kteří staví občanskou společnost nikoli mimo, ale do přímé opozice totalitního státu. Síť rodiny a přátel v rámci tzv. šedé zóny, stejně jako široká rodina antického městského státu, tvořily oddělenou jednotku naplňující potřeby svých členů. Veřejný prostor byl plně kontrolován režimem, demonstrován vnějšími atributy „demokracie“, jako byla nucená volební participace (např. v roce 1986 byla účast ve volbách 99,6 %). Postkomunismus tak znamenal obnovení veřejného prostoru, který je prostorem svobody a v němž legitimní užití síly nebo násilí jsou monopolem vlády [Arendt 1998: 31].

Ve své knize *Prosím stručně* představuje Václav Havel zajímavou synergii rozhovoru (vedeného s Karlem Hviždálou v letech 2005–2006), poznámek, reflexí, deníků a dokumentů z let 1986–2006 a jejich dnešní reflexi. V mnoha poznámkách se Havel věnuje přípravě projevů, včetně projevů novoročních, reflektuje základní myšlenky, částečně identifikuje jejich zdroje. Tato kniha pro účely této práce reprezentuje důležitý nástroj pro vytvoření interpretačního rámce novoročních projevů. Jejich subjektivní důležitost i genezi velmi dobře identifikuje následující poznámka:

„2) ... e) Od pátku 9. do úterý 13. chci být zašit a absolutně ničím nerušen v Lánech, abych se mohl v klidu soustředit na psaní novoročního projevu. Jindy na to čas prakticky nemám. Rád bych, kdyby byl v té době někdo z mých spolupracovníků dosažitelný v Praze a mohl jsem mu případně průběžně posílat jednotlivé verze ke konzultaci. Čist by to snad mohlo i pár lidí mimo Hrad. Musí to být prozatímní vyvrcholení mých projevů z poslední doby – a to chce delší soustředěný čas. Absolutně ničím bych tedy neměl být vyrušován. ...“ [Havel 2006: 26]

^{23/} Myšlenku paralelních opozičních struktur nacházíme vedle Havla také u dalších představitelů opozičních hnutí, například u Michnika či Konrada.

Ve svých úvahách se Havel nevymezuje proti politickým stranám jako takovým, ale proti chápání stranictví v soudobé české politice, kdy podle něj stojí loajalita k politické straně výš než odpovědnost vůči občanům. Havel hovoří o tzv. partokracii – vládě politických stran, která eroduje demokracii. Řešení přitom vidí v omezení moci politických stran a ve vitální opozici a kontrole politiky a politiků občany a občanskou společností [Havel 2006: 84].

2.3. Pojetí občanské společnosti Václava Klause: svobodný občan prosazující své zájmy

Ve své knize *Občan a obrana jeho státu*²⁴ věnuje Václav Klaus první a velmi rozsáhlý oddíl tématu „Demokracie versus občanská společnost“. Domníváme se, že tento název vymezuje postoj Václava Klause k občanské společnosti, tak jako se následující slova v úvodu knihy vymezují proti Václavu Havlovi:

„[první část knihy je věnovaná] polemice s propagátory ‚třetích cest‘, definování a obhajobě základních atributů svobodné společnosti, kritice koncepcí ‚nepolitické politiky‘ a dezinterpretaci pojmu ‚občanská společnost‘, která se snaží svobodné rozhodování občana v demokratických procedurách nahradit korporativistickými strukturami a mechanismy.“ [Weigel in Klaus 2002: 9]

Jádro postoje Václava Klause je vlastně obsaženo již ve výše uvedeném citátu – Václav Klaus odmítá koncept občanské společnosti jako takový (proto ty uvozovky), stejně jako náplň, kterou tomuto termínu dávají jeho zastánci (vůči nimž se ostře vymezuje). Klaus zároveň představuje dva typy negativního vymezování občanské společnosti, tedy případy, v nichž lze podle jeho názoru koncept občanské společnosti funkčně použít: (1.) občanská společnost jako protipól společnosti ne-občanské (tedy v kritice komunismu) a (2.) občanská společnost jako protipól společnosti založené na národním či nacionálním principu (v kontextu snahy předejít rozdělení Československa) [Klaus 2002: 13–14].

Následně Klaus identifikuje teoretické základy pojmu občanská společnost, a vymezuje ho jako problematický a stojící „mimo současnou standardní sociologickou nebo politologickou disciplínu“. Pojem, tak jak je užíván „proponenty třetí cesty“, jak Klaus označuje Václava Havla a další zastánce konceptu autonomní občanské společnosti, chápe jako stále zakořeněný v boji proti komunistickému režimu, kde byla občanská společnost autonomní a silně vymezena vůči totalitnímu státu. Jak ukážeme později, Klaus velmi dobře popisuje základní myšlenku tzv. paralelního polisu, konceptu představeného Václavem Bendou v osmdesátých letech.

Je také důležité zdůraznit, že Klaus se nevymezuje vůči občanské a politické participaci, kterou naopak chápe jako logický důsledek procesu artikulace a reprezentace zájmů:

^{24/} Kniha je sestavena z textů novinových a časopiseckých článků, referátů na domácích a zahraničních konferencích a projevů z let 1990–2002.

„Přirozené, dobrovolné sdružování se občanů do nejrůznějších spolků, klubů, asociací je jedním z elementárních definičních prvků společnosti svobodných občanů, nežijících jako Robinson na pustém ostrově.“ [Klaus 2002: 15]

Sám sebe Klaus identifikuje jako člena několika profesních, sportovních a zájmových klubů a spolků [Klaus 2002: 74], avšak ostře se vymezuje proti chápání počtu neziskových organizací jako měřítko kvality demokracie a odmítá koncept veřejné prospěšnosti neziskových organizací.²⁵ Klaus chápe sdružování v procesu reprezentace zájmů jako přirozené a vymezuje ho vůči tomu, co označuje jako nereálnou snahu postavit společnost na základě hodnot, jako jsou dobrota, altruismus a oběť. Identifikuje a zároveň polarizuje spor, který do značné míry formoval politickou kulturu v České republice po roce 1989 a který označuje jako střet mezi tzv. humanisty či moralisty na straně jedné a realisty či pragmatiky na straně druhé [Klaus 2002: 17].

Zatímco sám sebe Klaus identifikuje jako zastávce liberální demokracie, jejímž základním principem a jednotkou je svobodný občan ve svobodné společnosti a základní hodnotou svoboda, identifikuje druhý proud jako zastávce komunitarismu, proudu, který označuje jako neliberální snahu o posun od tradiční liberální demokracie a „konstruktivistický pokus uplatnit morální systém malé přehledné skupiny lidí ... ve velké anonymní společnosti“ [Klaus 2002: 20]. Střet obou světů je tedy hlubší, nejde pouze o spor o povahu občanské společnosti, ale o hluboký rozpor v chápání demokracie, kdy na jedné straně stojí společnost založená na hledání a střetávání legitimních dílčích zájmů a pohledů na svět a na straně druhé snaha o společnost tvořící silnou protiváhu a kontrolní mechanismus státu a politických stran.

2.4. Kritika pojetí občanské společnosti

Václava Havla a Václava Klause

V průběhu posledních sedmnácti let se Václav Havel a Václav Klaus často stávali cílem kritiky z řad politiků, akademiků a intelektuálů. Největšími oponenty si však byli vzájemně. V této části se pokusíme zdokumentovat kritickou reakci pojetí a chápání občanské společnosti oběma aktéry.

Velmi prominentním kritikem Václava Havla je slovinský filozof Slavoj Žižek [2005], podle něhož Havel věří v organizaci občanů zdola – v občanskou společnost mimo rámec státní moci. Havlova občanská společnost podle Žižeka spočívá v sebeorganizaci vzdorující instrumentálnímu rozumu státu, ztělesněnému v době diktatury technickým aparátem kontroly a nadvlády a v současnosti politickými stranami. Toto pojetí je problematické ze dvou důvodů: (i.) Havel při své polarizaci vztahu mezi státem na straně jedné a občanskou společností na straně druhé neprokazuje jasný kauzální vztah mezi svobodou a demokracií a občanskou společností, podle Žižka totiž tenze mezi státem a občanskou společností působí jak v protikladu, tak ve prospěch demokracie a svobody; (ii.) Žižek rovněž odmítá – na rozdíl od jiných autorů – považovat Havlovo pojetí občanské společnosti

^{25/} Zde Klaus identifikuje důležitou kritiku občanské společnosti z řad těch, kteří poukazují na silnou normativnost pojmu občanská společnost a stavění rovnítka mezi občanskou společností a demokracií, a ptá se, jak demokratická je občanská společnost, jaké a čí zájmy reprezentují neziskové organizace a do jaké míry je neziskový sektor subjektem veřejné kontroly.

za rozvinutí Heideggerova učení, protože „moc bezmocných“ je polapena „v logice vůle k moci, kterou se sama snaží odsoudit“.

Naopak Pehe [2004] se ve své kritice zaměřuje spíše na Václava Klause a politiku stranických elit a vyzdvihuje nutnost silné občanské společnosti jako kontrolního mechanismu politiky [Pehe 2001]. Klaus podle Peheho „směšuje dva pojmy – kolektivismus a ‚spolkaření‘. To, že se někdo sdruží v nějakém spolku, není samozřejmě projev kolektivismu. To může být projev i naprosté individuální svobody.“

Havel naopak chápe občanskou společnost jako „síť institucionalizovaných aktivit, které stojí jako jakýsi samostatný organismus mezi individuem a státem“ [Pehe 2004]. Podobně Žák [1997] kritizuje jednostranný Havlův pohled na občanskou společnost jako podhoubí státu. Havel však podle Žáka podceňuje důležitost státu a jeho institucí pro vytvoření prostoru a fungování občanské společnosti. Narozdíl od Václava Havla si Petr Pithart [2000], který je často považován za zastávce Havlova postoje, pozitivní roli státu uvědomuje – „stát autonomii spontánních, zezdola vzniklých organizací umožňuje“.

Občanská společnost je podle Pitharta souhrnem „sfér svobodného sdružování, sebeorganizování lidí autonomních na státu. Patří sem univerzity, církev, místní samospráva, profesní samospráva (zejména nejrůznější komory), odbory, spolky, nadace, nevládní organizace, veřejnoprávní instituce (např. veřejnoprávní média) atd.“ [Pithart 2000]. Pithart rovněž poukazuje na fakt, že kořeny sporu mezi občanskou společností (Havel) a politickými stranami (Klaus) lze nalézt již v situaci meziválečného Československa, kdy byla občanská společnost silně politizovaná.

Příkladem moderní politiky občanské společnosti, jejíž více či méně skrytou snahou je získání či rozšíření politické moci, jsou podle Bohumila Doležala hnutí konce devadesátých let – například „Děkujeme, odejděte“, jejichž funkcí je podle Havla nastavit společnosti zrcadlo, avšak Doležal je považuje za snahu obejít demokratické mechanismy a posílit vliv Václava Havla [Doležal 2005]. Pehe však tvrdí, nikoli dokládá, že Havel se ideje nepolitické politiky vzdal ještě před pádem komunistického režimu a jeho kritika politických stran není kritikou jejich existence per se, ale odtržeností od občanské společnosti [Pehe 2004].

Významným předmětem kritiky Havla z řad jeho oponentů i zastánců je nedostatečný důraz na roli jednotlivce a individuálních svobod v Havlově interpretaci, na kterou poukazuje Pehe a další autoři [Pehe 2004; Mach 2006 atd.]. Havel má podle Macha silně korporativistické tendence. Mach identifikuje Havlův přístup jako bytostně komunitaristický (a tím, podle Macha, silně omezující svobodu a suverenitu jednotlivce) a Havlovo chápání občanské společnosti „jako jakousi součást státu, jejíž jednotlivé složky lze ustavovat a rušit“²⁶ [Mach 2006].

Politolog Milan Znoj ve svém článku přímo reaguje na novoroční projev Václava Havla z roku 1994, v němž Havel představil tezi, že dalším pokračováním transformace by mělo být budování občan-

26/ Toto tvrzení, se kterým jsme se nesetkali u ostatních autorů, je nutné chápat v kontextu jeho vzniku. Reagoval tak na výrok Václava Havla, že by mělo být zrušeno Centrum pro ekonomiku a politiku, aby neohrožovalo demokracii (ředitelem CEPu je právě Petr Mach). Václav Havel tak učinil v polemice s Václavem Klausem o roli nevládních organizací při správě věcí veřejných, v níž se Klaus postavil proti „ngo-ismu“ a „postdemokracii“.

ské společnosti. Znoj poukazuje na blízkost Havlova pojetí ke korporativismu; jeho ztotožňování se socialismem v rétorice a kritice Václava Klause však považuje za mylné. Stejně tak není relevantní Klausova kritika občanské společnosti jako formy sociálního inženýrství [Znoj 1998]. Znoj se také staví proti jasně nedefinované, obtížně uchopitelné a regulovatelné spontánní občanské společnosti Václava Havla. Klade rovněž otázku, zda je růst občanské společnosti sám o sobě měřítkem demokracie, a neopomíná ani kritiku normativního pojetí občanské společnosti, která je v rozporu s realitou nacionálních či nacionalistických organizací [Znoj 1998]. Podobně Žák poukazuje na negativní aspekty vlivu některých organizací, např. lékařské komory jako součástí občanské společnosti, na stát [Žák 1997].

Tuto část můžeme velmi dobře shrnout s Jiřím Pehem, který jádro sporu Václava Havla a Václava Klause vhodně identifikuje. Považuje totiž tento konflikt za ideologický rozpor komunitářsky a spíše levicově orientovaného Havla s pragmatickým, radikálně liberálně a pravicově konzervativně orientovaným Klausem: „V osobách Klause a Havla se koncepty liberalismu a komunitarismu střetly v českém prostředí. ... Jde o spor, který zásadně ovlivňuje naše chápání svobody a tedy i demokracie.“ [Pehe 2004] Pehe však tento spor hodnotí pozitivně, neboť v praxi se obě pojetí spíše prolínají a oba aktéři podle něj přispěli k hledání modelu demokracie aplikovatelnému v českých podmínkách [Pehe 2004].

2.5. Analýza novoročních projevů prezidentů Václava Havla a Václava Klause: diskursy občanské společnosti v České republice

Charakterem vybraných textů je dáno, že se zabývají širokou škálou společenských témat. Pro potřeby naší analýzy jsme se omezili na diskursivní analýzu tématu občanské společnosti. Při analýze bylo zakódováno celkem 56 výroků, které obsahovaly referenci k občanské společnosti, občanské participaci nebo neziskovému sektoru. Autorem většiny výroků byl Václav Havel (55). Nejčastěji používané argumentativní strategie byly evaluativní a definitivní.

Časté využívání evaluativních strategií lze vysvětlit jednak charakterem textů (novoroční projev je jakýmsi hodnocením uplynulého roku) a také polarizovaným charakterem české politické scény. Ve svém projevu z roku 2002 Havel dále polarizuje existující konflikt na politické scéně, když volby v roce 2002 definuje jako boj o povahu demokracie. Hlavními protivníky v tomto boji jsou podle Havla otevřená občanská společnost a proti ní stojící formální demokracie reprezentovaná „ne-transparentní vládou několika“:

„Budeme společností vskutku občanskou a vskutku otevřenou, která umožňuje všem, aby na nejrůznějších rovinách a nejrůznějším způsobem ovlivňovali její osud a účastnili se tak politického života v tom nejširším slova smyslu, anebo se bude náš společenský systém zvolna, nenápadně, ale nezvratně uzavírat tak, až nakonec o tom nejpodstatnějším bude rozhodovat vždycky jen totéž poměrně úzké bratrstvo, v jehož rukách bude soustředěna hlavní moc ekonomická, politická i mediální a které se nebude bát ani samého pomezí kriminality? Budeme státem oprav-

du demokratickým, v němž všichni občané a jejich svobodně vznikající společenství mohou spoluurčovat běh věcí, anebo budeme demokracií spíš jen formální, technickou, institucionální, která se spokojuje s tím, že máme parlament, volby a politické strany?“ [Havel 2002]

Časté využívání definitivní strategie pak potvrzuje naši hypotézu, že novoroční projevy utvářejí referenční rámec společenských změn. Projevy vymezují ve vztahu k občanské společnosti a občanské participaci nejen současný diskurs, ale také (negativně) diskurs minulý.

Občanská společnost a občanská participace je nejčastěji definována jako nutný protipól hospodářské sféry, jako „obránce veřejných zájmů“ či „pojistka demokracie“. Občanská společnost je však rovněž v opozici vůči státu, který by jí měl podle Havla předat vybrané přerozdělovací funkce. Podmínkou fungující občanské společnosti je tak decentralizace státní správy. Ve svém projevu z 1. 1. 1995 definuje Václav Havel občanskou společnost následovně:

„Občanskou společností rozumím takovou společnost, která je otevřena nejrozmanitějším projevům lidského sdružování, ať už založeného na společných zájmech, cílech, názorech, zálibách, či na solidaritě a vůli něco dělat pro své bližní, a která dokáže sebe samu na tomto přirozeném základě strukturovat.“ [Havel 1995]

Podle Václava Havla občanská společnost definuje charakter státu, je snahou o překonání národních zájmů a umožňuje začlenění do nadnárodních celků. V tomto kontextu se Havel pohybuje v rámci diskursu „návratu do Evropy“ jako návratu do civilizačního okruhu, jehož součástí země v minulosti byla a do nějž se po vynucené pauze v rámci demokratizačního procesu vrací. Velmi zajímavá je metafora, kterou Havel použil v projevu z roku 1995 a v níž Evropské společenství přirovnává k orchestru, který spolu hraje. Činí tak v kontextu vymezování vztahů mezi Českou republikou a Německem, kde Německo přirovnává k jednomu, nikoli však jedinému hráči tohoto orchestru.

Ve svém prvním projevu Havel vymezuje diskurs komunismu. Ten charakterizuje jako apatický, založený na obecné pasivitě a vynucené participaci v masových organizacích. V protikladu minulosti stojí současnost, doba rekonstrukce společnosti a jejích hodnot – podle Havla má občan v demokratické společnosti povinnost podílet se na správě věcí veřejných. Tento argument je nejčastěji využíván v kontextu voleb a účasti ve veřejném životě. Vymezuje tedy občana jako aktéra veřejné sféry, který se aktivně podílí na jejím chodu formou politické a občanské participace.

Vymezení vůči minulosti a diskurs obnovy či rekonstrukce společnosti velmi dobře dokumentuje následující citace z prvního Havlova novoročního projevu:

„V nápravě věcí obecných se máme oč opřít. Poslední doba – a zvláště posledních šest týdnů naší pokojné revoluce – ukázala, jak velký obecně lidský, mravní a duchovní náboj a jak velká občanská kultura dřímaly v naší společnosti pod vnucenou maskou apatie.“ [Havel 1990]

Zajímavé je rovněž spojení občanské participace a občanské společnosti. Havel neztotožňuje občanskou společnost s neziskovým sektorem, ten však chápe jako důležitou součást občanské spo-

lečnosti. Podle Havla je rozvinutý občanský sektor znamením zralosti občanské společnosti. A činnost neziskových organizací přispívá ke vzniku skutečné (ve smyslu autentické) občanské společnosti.

Naopak negativní argumentativní strategii používá Havel při vymezování polarizovaného vztahu mezi občanskou společností a vládou (státem), reprezentovanou politickými elitami (politické strany). Havel se také negativně vymezuje vůči kapitalismu (v novoročním projevu v roce 2001 používá termín „mafiánský kapitalismus“) a především „tvrdému a bezohlednému liberalismu“, který eroduje globální řád a je v rozporu s ideou trvale udržitelného rozvoje.

Příkladem tohoto postoje je například následující výrok z novoročního projevu z roku 2000:

„...nadházející předěl věků může být opravdu asi okamžikem pro nás mimořádně významným, totiž okamžikem, kdy se jasně ukáže, jak jsme se vlastně rozhodli: zda se uzavřeme sami do sebe a sebevražedně se odřízneme od světa, který nás obklopuje, anebo zda vezmeme na svá bedra spolu s ostatními břímě rozhodování o budoucnosti naší civilizace; zda budeme moderní a otevřenou občanskou společností, anebo – ač uprostřed Evropy – jen nezajímavým a okrajovým státem utopeným v jakýchsi svých lokálních a dokonce i vlastnímu občanstvu málo srozumitelných rozepřích.“ [Havel 2000]

Václav Klaus se ve svých projevech z let 2004 až 2006, které byly analyzovány, věnuje občanské participaci jen okrajově. Svoboda a demokracie vytváří podle Klause prostor pro svobodné jednání jednotlivců. Klausův diskurs občanské participace je vymezen liberálním pojetím svobody jednotlivce od zásahů státu (tzv. negativní svoboda vymezená politickým filosofem Isaiahem Berlinem ve slavné knize *Čtyři eseje o svobodě* [Berlin 1969]) a možností jednotlivce realizovat „autentické chování“. Stejně jako Havel apeluje Klaus v rámci snahy o zvýšení volební účasti na individuální odpovědnost občanů. Volební účast umožňuje podle Klause občanům vykonávat efektivní kontrolu politiky.

Klausův postoj dokumentuje následující citace z novoročního projevu v roce 2005:

„Važme si možností, které nám [demokracie] nabízí. Važme si svobodných voleb a svobodné soutěže politických stran. Pěstujme i všechny další formy lidského a občanského spolčování, protože jsou nepostradatelnou součástí systému založeného na regulérní soutěži politických stran. Nezapomínejme ale na to, že se nemohou stát jeho náhražkou.“ [Klaus 2005]

Pokud se ještě zastavíme u vnitřní tematizace analyzovaných výroků, můžeme konstatovat, že pojem občanská společnost je nejčastěji využíván na abstraktní úrovni. Nejvíce se na občanskou společnost zaměřil Václav Havel ve svém projevu v roce 1994, kde ji nejen definoval, ale věnoval se také občanské a politické kultuře, občanské participaci a občanským svobodám a v neposlední řadě rovněž roli (či v Havlově slovníku „posláním“) a postavení neziskového sektoru ve vztahu k občanské společnosti.

V důsledku převahy definitivních a evaluativních argumentativních strategií obsahují analyzované výroky pouze okrajové zdůvodnění. V referenčním rámci Havlova diskursu občanské společnosti se často objevuje minulost. Současný diskurs je v opozici k diskursu minulosti (komunismus), vůči němuž se vymezuje a od něhož se musí oddělit. Diskurs občanské společnosti je pro Havla diskursem globálním – v kontextu globální odpovědnosti hovoří o globálních či „planetárních zájmech“, které přesahují zájmy národní (vůči nimž se Havel vymezuje). Diskurs občanské společnosti je rovněž diskursem lidských práv, práv menšin, který se vymezuje proti xenofobii. V neposlední řadě je diskurs občanské společnosti rovněž strukturován konfliktem zájmu občanů stojícímu v rozporu či opozici vůči zájmům politických elit.

2.6. Závěry

Jak ukazuje diskursivní analýza novoročních projevů, střet světů Václava Havla a Václava Klause je hlubší, nejde pouze o spor o povahu občanské společnosti, ale o hluboký rozpor v chápání demokracie, kdy na jedné straně stojí společnost založená na hledání a střetávání legitimních dílčích zájmů a pohledů na svět a na straně druhé snaha o společnost tvořící silnou protiváhu a kontrolní mechanismus státu a politických stran. Je to nesmiřitelný spor, v němž obě strany vzájemně zpochybňují myšlenkové základy a argumenty svých oponentů, a spor dostupuje do rozměrů odmítání zásluh disentu o pád komunistického režimu (Klaus) [Klaus 2002] a boj proti mafiánskému kapitalismu (Havel).

Naše analýza rovněž potvrdila správnost vnímání novoročních projevů jako prostředku k pochopení komplexních změn ve společnosti, vymezení se vůči minulosti a deklarování základních hodnot současnosti.

3. PROBLÉMY OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI – NORMATIVNOST A EMPIRICKÁ REDUKCE A NÁVRH JEJICH ŘEŠENÍ

V této kapitole se zaměříme na otázku normativnosti a empirické redukce pojmu občanská společnost a na základě analýzy literatury a vlastního výzkumu navrhneme možná řešení obou problémů. V první části kapitoly se na základě studia literatury zaměříme na řešení normativní konotace občanské společnosti, v druhé části navrhneme možnost měření tohoto konceptu na základě indexu občanské společnosti, který integruje občanskou a politickou participaci, a konečně ve třetí části navrhneme možnost zkoumání organizované občanské společnosti na základě adaptace indexu životaschopnosti neziskových organizací (USAID) na zkoumání individuálních aktérů organizované občanské společnosti. Tento index může vedle charakteru a fungování individuálních aktérů rovněž identifikovat jejich charakter – tedy zda jsou součástí občanské nebo tzv. neobčanské společnosti, jejíž koncept vysvětlujeme níže.

3.1. Normativnost pojmu občanská společnost

Jak jsme dokumentovali v první kapitole, normativní konotace provází pojem občanské společnosti od jejího vzniku. Část akademické obce chápe občanskou společnost jako projekt uspořádání moderní společnosti, další kladou rovnítko mezi existencí vitální občanské společnosti a kvalitou demokracie [např. Putnam 1993; Fukuyama 1995; jejich kritika srovnaj Berman 1997; Kopecký in Kopecký, Mudde 2003a, 2003b; Kubik 2005; Müller 2005]. V této části práce se zaměříme na analýzu normativního charakteru pojmu občanská společnost a na základě studia literatury představíme možné řešení normativnosti pojmu občanská společnost rozšířením pojmu o analýzu neobčanské společnosti, které budeme rozvíjet v dalších částech této kapitoly. Pokusíme se tak funkčně propojit teoretickou a empirickou stránku zkoumání občanské společnosti.

Normativní pojetí občanské společnosti v postkomunistické střední a východní Evropě

Diskursivní analýza projevů českých prezidentů Václava Havla a Václava Klause v předchozí kapitole dokumentuje, že normativní konotace občanské společnosti je silně přítomna i v České republice. Občanská společnost je tak často považována za jakousi „ideální polis“ – a jsou do ní proto zahrnovány jen takové formy občanské participace, které přispívají k budování demokracie. Tento fakt lze označit za jedno z dědictví chápání občanské společnosti jako „paralelní polis“ – sféry legitimního „autentického života“ stojícího v protikladu k nelegitimní moci autoritativního režimu a jeho institucím i v protikladu k pasivitě (či neautentické /vynucené/) participaci šedé zóny [srovnaj Arendt 1998; Habermas 1996]. V průběhu posledních let byla manifestována například v Havlově konceptu „nepolitické politiky“ a dramatickém vzestupu občanských iniciativ jako *Děkujeme odejděte!* či *Impuls 99*. Kritickou analýzu těchto občanských hnutí představuje Dvořáková [in Nekvapil 2003 a in Kopecký, Mudde 2003].

V současné době však silná normativnost pojmu občanská společnost podrývá možnost analyzovat občanskou společnost v České republice jako celek, aniž byly na základě subjektivního hodnocení paušálně vyloučeny organizace, které nejsou součástí občanské společnosti. Normativnost

jde rovněž ruku v ruce s empirickou redukcí, protože na empirické úrovni je občanská společnost často definována výčtem (např. organizací).

Müller definuje čtyři důvody častého výskytu normativní konotace občanské společnosti: (i) dědičtí disidentských hnutí, popsané v předchozím odstavci; (ii.) kolaps totalitních režimů ve střední a východní Evropě, po němž nenásledovala reflexe komunistické minulosti, ale snaha dosáhnout v co nejkratší době západních demokratických standardů; (iii) krize sociálního státu, která zvýšila kritiku role státu; a (iv.) globalizace, která v reakci na rychlost a šíři technologických, ekonomických a kulturních změn akcelerovala vznik nových forem sociální mobility a diversity [Müller 2005].

V úvodu studie k občanské a neobčanské společnosti (uncivil society) Petr Kopecký píše: „Od pádu komunismu média i akademická obec vyjadřovala nejprve velké naděje a posléze velké zklamání občanskou společností ve střední Evropě“ [Kopecký in Kopecký, Mudde 2003a: 1]. David Ost ve své studii o pádu hnutí Solidarita navazuje: „Intelektuálové ze Solidarity obhajovali své neoliberální ekonomické reformy s tím, že ‚jen budují to, co je základem občanské společnosti‘“ [Ost 2005: 199]. Tvrzení Kopeckého a Osta jsou vzájemně provázána, občanská společnost mohla zklamat jen ty, kteří od ní očekávali příliš. A zároveň musela zklamat, protože různé části politické elity (a společnosti) si pod pojmem občanská společnost představovaly odlišné věci (viz Obrázek 1. Občanská společnost jako kufr ve druhé kapitole).

Občanská společnost podle Osta představovala jakousi nárazníkovou zónu mezi postkomunistickou společností a disidenty, pro které byla občanská společnost provázána s myšlenkou aktivního občanství, dobrovolné (ale plně a morálně povinné) participace – tedy s myšlenkami, které jsou v západní politické teorii spojovány s tzv. Novou levicí [Ost 2005: 132]. O rozporu v disidentské a postkomunistické interpretaci občanské společnosti Ost dále píše „Týž jazyk, který v osmdesátých letech podporoval angažovanou občanskou společnost jako teoretickou základnu boje proti komunismu, byl po roce 1989 použit k legitimování politik vedoucích k vytvoření a posílení nové dominantní ekonomické třídy“ [Ost 2005: 132].

Veřejné protesty – například v Polsku (a v menší míře v druhé polovině devadesátých let také v České republice) – byly podle Osta na Západě mylně pokládány za znaky vitální občanské společnosti. Tyto protesty však byly kritikou vítězných neoliberálních sil a jejich politik, které využívaly občanskou společnost jako zástěrku budování ekonomického liberalismu [Ost 2005: 150]. V tomto kontextu nelze znovu nepřipomenout střet mezi Václavem Havlem a Václavem Klausem, střet mezi „nepolitickou politikou“ a „mafiańským kapitalismem“ na jedné straně a „svobodou jednotlivce“ na straně druhé. Ve světle Ostova analytického hodnocení jsou si postkomunistický vývoj v Polsku a v České republice blíže, než by se mohlo zdát.

Boření normativního mýtu

Zajímavou paralelou ke Kopeckého glorifikaci a pádu občanské společnosti a zároveň významnou kritikou normativního pojetí občanské společnosti (jehož proponenty, jako jsou Robert Putnam a Francis Fukuyama, autorka označuje za neo-tocquevilliány) je analýza Shari Berman [1997], která zkoumá roli občanské společnosti a pád Výmarské republiky. Její zjištění mají významné negativní implikace pro zastánce normativní teorie. Na základě studia povahy a rozsahu občanské an-

gažovanosti v Německu v letech 1870–1939, s důrazem na období Výmarské republiky, Berman prokazuje, že vitální občanská společnost nejen není zárukou fungující demokracie, ale za určitých podmínek může být naopak jednou z hlavních příčin pádu demokracie.²⁷

Nutným předpokladem ukotvení a fungování demokracie tak podle autorky není pouze vitální občanská společnost, jejíž důležitou roli Berman nezpochybňuje, ale především fungující politické instituce a existující efektivní vazba mezi politickou elitou a občany [Berman 1997]. To potvrzují i studie poukazující na rozpor mezi podporou demokracie jako systému na straně jedné a nespokojeností s fungováním existujícího režimu na straně druhé [pro komparativní pohled na střední a východní Evropu srovnej např. Klingemann, Fuchs 1995; Česká republika srovnej např. Rakušanová 2005a; Rakušanová, Řeháková 2006].

Koncept neobčanské společnosti jako řešení normativní pasti občanské společnosti

Příklad spolků ve Výmarské republice nás rovněž přivádí ke konceptu *neobčanské společnosti* (*uncivil society*), který představili Kopecný a Mudde jako možné řešení normativnosti pojmu občanská společnost [Kopecný in Kopecný, Mudde 2003a; Kopecný, Mudde 2003b; srovnej rovněž Kubik 2002]. Základní otázkou při rozdělení občanské a neobčanské společnosti je, „jak demokratická je občanská společnost“? Historie pojmu je totiž vedle inkluze provázena také exkluzí – tedy kdo je součástí občanské společnosti a kdo je z ní naopak vyloučen.²⁸

Pokud přijmeme přísná kritéria inkluze a plurality, pak část spolků, které splňují řadu kritérií pro to, aby mohly být klasifikovány jako občanská společnost, bude při aplikaci normativní definice vyloučena, protože nejsou svou povahou demokratické. V tomto kontextu je nejčastěji uváděn příklad Ku Klux Klanu či Mafie²⁹ jako organizací, které splňují definici občanské společnosti, avšak svou povahou a činností jsou bytostně antidemokratické [Kopecný in Kopecný, Mudde 2003a: 10]. Dalšími kritérii pro vyloučení z občanské společnosti je podpora násilí [Keane 1988] a nedemokratické vnitřní fungování [Gelb dle Kopecný in Kopecný, Mudde 2003a: 11].

Můžeme tedy shrnout, že občanská společnost je často vymezována exkluzí a výčtem (tedy co do ní nepatří). Jan Kubik [2005: 105–107] navrhuje definovat občanskou společnost analyticky v následujících čtyřech krocích. Občanská společnost existuje, pokud:

- (1.) jednotlivci dobrovolně a na základě společenské smlouvy (psané i nepsané) v rámci veřejné sféry formují sekundární skupiny;
- (2.) v rámci těchto sekundárních skupin existuje podmnožina takových, (i.) jejichž interní aktivity je možné podrobit určité formě vnější „kontroly“ a (ii.) doporučení navrhovaná těmito skupinami jsou

^{27/} Podle Berman totiž NSDAP úspěšně infiltrovala četné německé spolky, které využila v mobilizaci k politické participaci ve volbách v roce 1930 a 1933. Berman rovněž hovoří o „spolkovém fetišismu Němců“, kteří jako výraz nespokojenosti s politickými poměry zakládali širokou škálu spolků, které však společnost nespojovaly, ale naopak dělily na menší skupiny podél náboženských a třídních štěpných linií (*cleavages*) [Berman 1997].

^{28/} V antickém Řecku byly vyloučeny ženy, nesvobodní, otroci, cizinci, ve středověku pak nižší vrstvy, v moderní době jsou to například cizinci [Reichardt in Keane 2006, srovnej Rakušanová in Rakušanová, Řeháková 2006].

^{29/} S příkladem Mafie se však neztotožňujeme, protože Mafie není spolkem, ale sítí více či méně formalizovaných vztahů.

přístupná veřejné diskusi a dohledu [srovnej rovněž Habermas 1996]; jedná se tedy o transparentní uskupení v rámci oficiální veřejné sféry;

(3.) mezi transparentními skupinami, které jsou otevřené vnější kontrole, je možné vyčlenit takové, které jsou součástí transparentní veřejné sféry a které lze charakterizovat jako (i.) tolerantní vůči jiným skupinám, (ii.) ochotné spolupracovat nebo soupeřit s dalšími aktéry na základě daných pravidel, (iii.) organizované spíše na základě horizontálních než vertikálních interpersonálních sítí, (iv.) spíše demokratické a deliberativní než autoritární struktury; tímto způsobem jsou vyloučeny otevřené i skrytě transparentní autokratické klientelistické sítě, stejně jako kultury – zůstatek můžeme nazvat transparentní občanskou společností;

Posledním kritériem je definice vztahu mezi skupinou splňující všechna tři výše uvedená kritéria (tedy takovou, která aspiruje na to, být označena jako součást občanské společnosti) a státem – existují tři typy vztahů: (i.) ilegalita (vztah mezi občanskou společností a státem v totalitním režimu), (ii.) selektivní legalita (vztah mezi občanskou společností a autoritárním státem) a (iii.) plná legalita (vztah mezi občanskou společností a demokratickým státem respektujícím vládu práva).

Kubík tedy analytickým a kumulativním způsobem vymezuje nejen občanskou, ale také neobčanskou společnost. Kubík svou klasifikaci shrnuje v následující tabulce (tabulka 4).

TABULKA 4. OBČANSKÁ SPOLEČNOST A JEJÍ NEOBČANSKÉ PROTĚJŠKY

Občanská společnost	Neobčanská společnost
1. Existence sekundárních skupin (asociací)	Dominance primárních skupin – nemorální familismus
2. Skupiny jsou transparentní a veřejně vykazatelé	Tajné asociace, klientelistické sítě
3. Tolerance: Skupiny jsou založeny na demokratických, deliberativních a tolerantních diskurzech a praktikách	Protidemokratické netolerantní nebo hierarchické skupiny
4. Právně chráněný a postihovatelný veřejný prostor	Ilegalita: Tajné organizace

Zdroj: Kubík 2005: 107.

Naopak Reichardt poukazuje na hodnoty, proti nimž se občanská společnost vymezovala v minulosti: fanatismus, barbarismus, ekonomika orientovaná na zisk, klientelistická soukromá sféra, stát posedlý mocí, militarizovaná společnost a v současnosti (často v rámci protikladných politických programů): (i.) individualizace, atomizace (komunitaristé), (ii.) mezinárodní turbo-globalizace (antiglobalisté), (iii.) silný sociální stát, který poskytuje příliš mnoho dobra (neoliberálové), (iv.) zkosnatělost institucí zastupitelské demokracie (radikální demokraté), (v.) hypertrofie státu a nekontrolovaný trh (sociální demokraté), (vi.) autoritární stát (disidenti ve střední a východní Evropě) a (vii.) korupce a vojenské režimy (sociální hnutí ve východní Asii a Latinské Americe) [Reichardt in Keane 2006].

Většina výše uvedených klasifikací vylučuje organizace jako Ku Klux Klan, Skinheads a další z občanské společnosti na základě vymezení plurality a diverzity jako základních hodnot občanské společnosti [Diamond 1994 in ibid., srovnej také Keane 1988]. Kopecký představuje čtyři důvody omezené platnosti takto restriktivních definic občanské společnosti: (1.) většina spolků legitimuje své

zájmy jako obecné, nezávisle na tom, jak úzkou či širokou skupinu reprezentuje; (2.) většina moderních demokracií je mimo jiné založena také na exkluzi, a často zdůrazňované hodnoty jako tolerance a občanskost jsou teoreticky i empiricky diskutabilní; (3.) neexistuje garance, že organizace hlásící se k liberální ideologii je rovněž vnitřně demokratická – příkladem může být kritická studie *Impulsu 99 a Děkuje, odejděte*, která poukázala na rozpor mezi manifestovanými hodnotami a vnitřní organizací a cíli těchto organizací [Dvořáková in Nekvapil 2003]; (4.) argument, že občanská společnost zahrnuje pouze skupiny respektující existující pravidla a řád, platí pouze v demokratickém kontextu (jinak by Solidarita, Charta 77 a další musely být označeny za neobčanskou společnost [Kopecký in Kopecký, Mudde 2003a: 11–13]).

Podle Kopeckého a Mudde je řešením chápat pojem občanská společnost empiricky a aplikovat jej i na organizace, které z něj byly dosud vyloučeny. Tímto způsobem je podle nich možné studovat občanské společnosti v jejich pluralitě a různorodosti a neupadnout do této pasti. V předložené práci se s tímto přístupem ztotožňujeme. Ve třetí části této kapitoly navrhuje možnost studia interního charakteru individuálních aktérů organizované občanské společnosti, které vedle zhodnocení jejich životaschopnosti umožní na základě analýzy jejich interního fungování definovat, zda a do jaké míry je jejich charakter demokratický. Na teoretické úrovni tak navrhuje funkční propojení klasifikace neobčanské společnosti navržené Kopeckým a Mudde s klasifikací Kubikovou.

Vedle normativní konotace patří k nejdůležitějším aspektům pojmu občanská společnost také časový rozpor mezi teoretickým a empirickým chápáním pojmu. Zatímco teoretická pojednání a studie občanské společnosti hovoří o občanské společnosti v její šíři, empirické studie pojem občanské společnosti redukuje na zkoumání třetího sektoru jako souboru organizovaných aktérů. V druhé části této kapitoly navrhneme možné řešení na základě kombinace občanské a politické participace.

3.2. Index občanské participace

Hlavní snahou tohoto indexu je kombinací indikátorů občanské a politické participace zhodnotit vývoj občanské společnosti v čase. Kombinace indikátoru občanské participace a politické-volební participace je rovněž snahou o řešení částí kritiky, že empirický výzkum občanské společnosti se často omezuje jen na sledování počtu neziskových organizací.

Index byl sestaven pro potřeby Rady vlády pro trvale udržitelný rozvoj, která jej od roku 2005 využívá jako indikátor občanské společnosti v hodnocení trvale udržitelného rozvoje v České republice [Zpráva RTUR 2005; Zpráva RTUR 2006]. Index si neklade za cíl komplexním způsobem hodnotit rozvoj občanské společnosti, ale představuje indikátor, který umožňuje sledování změny v čase i komparaci mezi jednotlivými kraji ČR (samozřejmě je možné komparovat i mezi menšími jednotkami, jedinou podmínkou, a zároveň omezením, je dostupnost údajů).

Životaschopnost demokratického systému závisí vedle existence vitální organizované občanské společnosti rovněž na postojích občanů a zároveň na fungování demokratických institucí. Při konstrukci tohoto indexu tedy vycházíme z empirického chápání občanské společnosti – zaměřujeme se na organizovanou občanskou společnost jako jeden z indikátorů občanské společnosti. Volby

pak chápeme jako akt, kterým občané vyjadřují své postoje vůči elitě a zároveň subjektivní spokojenost s fungováním systému.

Toto chápání podporuje i empirická studie občanské a politické participace v České republice, která na příkladu českých voleb do Evropského parlamentu pomocí logitových modelů nachází lineární vztah mezi důvěrou (jak individuální, tak institucionální) a volební participací [Rakušanová, Řeháková 2006]. Vzájemnou provázanost politické a občanské participace rovněž dokumentuje fakt, že vedle sociodemografických charakteristik a důvěry má na účast ve volbách vliv rovněž členství v politických a občanských organizacích [srovnej Wessels 2003; Rakušanová, Řeháková 2006].

Metodologie konstrukce indexu

Pro potřeby indexu participace definujeme členství v neziskových organizacích jako indikátor občanské participace (vypočtené jako poměr počtu neziskových organizací a dospělé populace – 18+ – měřeno v %), který pak pro větší názornost doplňujeme o politickou participaci (měřenou průměrem volební účasti ve volbách do PSP ČR a krajských voleb – měřeno v %).

Tento indikátor je zkonstruován tak, aby při zadání dat bylo možné měřit jak vývoj v čase, tak rozdíly mezi jednotlivými kraji v rámci ČR.

Hodnocení indikátoru v ČR

Můžeme konstatovat, že kombinace občanské a politické participace přispívá k celkovému pochoopení účasti občanů ve veřejném životě, protože obě dimenze se vzájemně korigují. Vedle vytvoření efektivních vazeb mezi elitou a občany je ochota občanů účastnit se občanského a politického života klíčovým aspektem, na němž závisí legitimita, a tím i životaschopnost demokratických režimů [Tocqueville 2000; Klingemann, Fuchs 1995]. Zatímco právo účastnit se voleb je definováno zákonem, faktická povinnost účastnit se, být informován a ovlivňovat formování agendy není povinností v právním, ale v morálním smyslu. Právě rozpor mezi možnostmi, očekáváními a sociální realitou neboli rozlišení mezi legálními a morálními právy a povinnostmi občana chápe Robert A. Dahl jako důležitý rozpor ve svém modelu demokracie [Dahl 1975, 1989].

Mezi lety 1998/2000 a 2002/2004 došlo k nárůstu občanské participace a významnému poklesu politické participace, v letech 2004/2006 pak roste jak občanská, tak politická participace. Vývoj občanské a politické participace v České republice shrnuje následující tabulka 5:

TABULKA 5. OBČANSKÁ A POLITICKÁ PARTICIPACE V ČR, 1998/2000–2004/2006

Občanská participace	1998/2000	2002/2004	2004/2006
Procento aktivní dospělé populace	0,92	1,04	1,14
Počet občanů na jednu NNO	136,8	118,4	107,7

Politická participace	1998/2000	2002/2004	2004/2006
Volby do PSP ČR	74,03	58,01	64,47
Krajské volby	33,64	29,62	29,62*
Průměr	58,84	43,81	47,05

Zdroj: ČSÚ, Rady vlády pro nestátní a neziskové organizace a ICN; kalkulace autorka.

Poznámky: * volby 2004, ale správně by se mělo jednat o volby 2008.

Celkový nárůst politické a občanské participace v České republice je možné chápat jako pozitivní krok k většímu zapojení občanů do veřejného života. V případě politické participace je trend způsoben více než 6% nárůstem volební účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v roce 2006 ve srovnání s volbami do PSP ČR v roce 2002. Otázkou zůstává, zda tento vzestupný trend potvrdí také krajské volby v roce 2008, které jsou dalším referenčním bodem indexu. V případě občanské participace je vzestupný trend způsoben celkovým vzrůstem počtu neziskových organizací mezi lety 2004–2006 (jedná se především o nárůst počtu občanských sdružení).

3.3. Index životaschopnosti individuálních neziskových organizací

3.3.1. Představení a hodnocení indexu životaschopnosti neziskových organizací³⁰

Pro komparativní analýzu fungování neziskového sektoru v České republice v kontextu střední Evropy používáme index životaschopnosti neziskových organizací (NGO sustainability index), který pravidelně publikuje Americká agentura pro mezinárodní rozvoj (USAID, *United States Agency for International Development*) [Stuart 2003]. V této části se zaměříme na představení indexu a zhodnotíme jeho silné a slabé stránky.

Index životaschopnosti neziskových organizací hodnotí následující aspekty fungování neziskového sektoru: právní prostředí, organizační kapacitu, finanční životaschopnost, obhajování, poskytování služeb, infrastrukturu a obraz neziskových organizací na veřejnosti. Index je založen na expertním hodnocení uvedených aspektů a jejich proměny v čase. Součástí každoročního hodnocení neziskového sektoru v tzv. nových demokraciích ve střední a východní Evropě (v případě České republiky od roku 1997) jsou odpovědi na následující otázky: Čeho bylo v daném roce dosaženo? Jaké problémy nadále přetrvávají? Chápu aktéři povahu klíčových výzev, jimž čelí? Mají aktéři strategie a kapacitu k řešení těchto výzev? V následující části stručně představíme jednotlivé aspekty a faktory, které ovlivňují fungování neziskových organizací jako aktérů organizované občanské společnosti.

^{30/} Tato část částečně vychází z kapitoly v knize *Organizovaná občanská společnost v České republice* [Rakušanová, Staškova 2007].

Právní prostředí

– legislativní a regulační rámec pro fungování neziskového sektoru; faktory, které ovlivňují tuto dimenzi, jsou registrace (především její administrativní obtížnost), právní normy ovlivňující a regulující neziskové organizace (jejich existence a kvalita prostředí, které utvářejí), vliv vybraných právních norem na fungování neziskových organizací (např. daňové zákony, zákon o přístupu k informacím atd.), míra právního povědomí (jak v neziskovém sektoru, tak u státní správy), iniciativy směřující ke zlepšení právního prostředí.

Organizační kapacita

– fungování neziskových organizací, existence vzdělávacích a konzultačních mechanismů; tento aspekt vychází z předpokladu, že „životaschopný neziskový sektor obsahuje kritický počet neziskových organizací, které jsou transparentně spravovány, veřejně odpovědné a schopné vlastního řízení, organizace mají základní organizační schopnosti“ [Ehmann 2006: 12]. Faktory, které ovlivňují tuto dimenzi, jsou: aktivní utváření báze klientů pro své iniciativy, jasně definované a naplňované poslání, uplatnění strategického plánování v rozhodovacím procesu, jasně definovaná organizační struktura, dělba pravomocí a odpovědnosti mezi jednotlivými orgány, existence placených zaměstnanců, rekrutace a inkorporování dobrovolníků do aktivit organizace, modernizace technického vybavení.

Finanční životaschopnost

– různorodost finančních zdrojů, transparentní prostředí soutěže o grantové prostředky, předpokladem zdravého fungování neziskového sektoru je jeho finanční životaschopnost, která vychází ze stavu ekonomiky dané země, jež by měla podpořit snahu neziskových organizací nacházet finanční zdroje pro své fungování z domácích zdrojů. Dalším důležitým rysem je schopnost ucházet se a soupeřit s dalšími organizacemi o prostředky zahraničních dárců. Mezi faktory, které ovlivňují tuto dimenzi, patří stav hospodářství dané země, ukotvenost dárcovství a dobrovolnictví v kultuře dané země, míra, s níž jsou aktivně utvářeny možnosti získávání finančních prostředků ze státních i soukromých zdrojů, výskyt a kvalita fundraisingu, schopnost finančního hospodaření.

Obhajování (Advocacy)

– tento aspekt se zaměřuje na schopnost neziskových organizací ovlivňovat formulování veřejných politik v různých oblastech a na různých úrovních (od místní po celostátní); dalším důležitým aspektem tohoto hodnocení je schopnost neziskového sektoru formovat koalice k prosazování těchto politik, monitorovat názorové proudy a platformy uvnitř politických stran i efektivitu vlády; mezi faktory této dimenze patří existence přímých komunikačních kanálů mezi neziskovým sektorem a politickou reprezentací, formální a neformální mechanismy a vztahy umožňující neziskovému sektoru ovlivňovat politické procesy, formování koalic s cílem prosadit určitou konkrétní změnu včetně mobilizace veřejnosti formou kampaně, míra efektivnosti těchto kampaní na místní a národní úrovni, schopnost neziskového sektoru zvyšovat povědomí veřejnosti a podporu konkrétním změnám, povědomí neziskového sektoru o tom, jak stávající právní rámec ovlivňuje jeho fungování a jaké kroky je třeba učinit pro jeho reformování.

Poskytování služeb

– neziskový sektor reflektuje a uspokojuje potřeby a zájmy občanů a společenských skupin; základními faktory tohoto aspektu jsou různorodost poskytovaných zájmů, respektování potřeb a priorit cílových skupin, poskytování služeb nad rámec členské základny (nečlenům), poměr služeb poskytovaných bezplatně/částečně hrazených, zpětná vazba na klienty jednotlivých služeb – neziskové organizace mají povědomí o tom, zda a jakou částku jsou klienti schopni vynaložit, povědomí státní správy a samosprávy o hodnotě služeb poskytovaných neziskovými organizacemi a jejich role v uspokojování základních sociálních potřeb, poskytování grantů a uzavírání kontraktů mezi státem a neziskovými organizacemi na vytváření a poskytování těchto služeb.

Infrastruktura

– existence sektorálních a regionálních koalic a sítí (tzv. střešových organizací) a zprostředkovatelských organizací poskytujících trénink a podporu menším neziskovým organizacím, schopnost organizací komunikovat, formulovat a kooperovat při prosazování společných zájmů; mezi faktory tohoto aspektu se řadí existence sítí a koalic poskytujících vedle poradenské také technologickou a tréninkovou podporu třetím subjektům, schopnost těchto intermediálních organizací mít ze své činnosti příjem pokrývající část či většinu jejich nákladů, jejich schopnost ze samostatně vytvářených prostředků či zahraničních strukturálních projektů udělovat granty, míra komunikace mezi neziskovými organizacemi, existence instituce reprezentující a prosazující zájmy neziskového sektoru, uzavírání funkčních koalic na místní úrovni mezi neziskovými organizacemi, místními ekonomickými subjekty, samosprávou a médii.

Obraz neziskových organizací na veřejnosti

– znalost a důvěra neziskového sektoru na veřejnosti; mezi základní faktory tohoto aspektu patří informovanost, důvěra a podpora neziskového sektoru ze strany státu, soukromého sektoru i veřejnosti; míra důvěry neziskového sektoru má pak přímý vliv jak na schopnost neziskových organizací rozšiřovat členskou a dobrovolnickou základnu, tak na důvěryhodnost v očích dárců; dalším hodnoceným faktorem je reprezentace neziskového sektoru v médiích a schopnost a ochota vládních představitelů spolupracovat s neziskovým sektorem.

3.3.2. Metodologie indexu životaschopnosti neziskových organizací

Na základě jednotlivých faktorů je každý aspekt následně hodnocen na sedmibodové škále, kde 1 označuje velmi rozvinutý neziskový sektor a 7 naopak nízkou či špatnou úroveň rozvoje neziskového sektoru. V rámci každého aspektu (právní prostředí, organizační kapacita, finanční životaschopnost, obhajování, poskytování služeb, infrastruktura, obraz neziskových organizací na veřejnosti) jsou slovně definovány podmínky pro přiřazení bodového hodnocení [Stuart 2003; Ehmann 2006]. Jednotlivé podkladové studie jsou vypracovány zaměstnanci USAID (v zemích, kde má USAID zastoupení) nebo experty (tzv. implementačními partnery).³¹

^{31/} USAID mělo v roce 2005 zastoupení v: Albánii, Arménii, Ázerbajdžánu, Bosně, Bulharsku, Černé Hoře, Gruzii, Chorvatsku, Kosovu, Makedonii, Moldavsku, Rumunsku, Rusku, Srbsku, Střední Asii a na Ukrajině. Implementační partneři USAID v tomto roce byli v: České republice, Estonsku, Litvě, Lotyšsku, Maďarsku, Polsku, Slovensku a Slovinsku [Ehmann 2006].

Mezi největší přednosti indexu životaschopnosti neziskových organizací patří jeho možnost komparace v rámci střední a východní Evropy i v čase, kompatibilita s Freedom House indexem a kvantitativní charakter. Naopak jistou nevýhodou je vlastní struktura indexu, která nehodnotí např. genderové aspekty fungování neziskových organizací, jeho regionální charakter, který neumožňuje srovnání neziskového sektoru ve střední a východní Evropě např. s neziskovým sektorem ve starých členských zemích EU či zemích, které prošly první a druhou vlnou přechodů k demokracii (jižní Amerika, jižní Evropa, jihovýchodní Asie).

Dalším problémem či limitujícím prvkem indexu životaschopnosti neziskových organizací je překrývání se jednotlivých kategorií – jednotlivé faktory se navzájem nevyklučují. Dále pak vysoká míra abstrakce, která neumožňuje zpětnou kontrolu reprezentativity expertního hodnocení, a konečně vlastní způsob hodnocení, které lze označit za tzv. měkké, protože se nezakládá na empirických či statistických údajích. A konečně fakt, že index je zaměřen na dynamiku rozvoje neziskového sektoru, která se však v zemích nacházejících se již ve fázi konsolidované demokracie do značné míry stabilizovala, a změny v poměrně krátkém časovém období, jakým rok z institucionálního pohledu jistě je, jsou omezené. V případě konsolidovaných demokracií tak index spíše než dynamiku hodnotí přetrvávající problémy.

Přes výše zmíněnou kritiku je index životaschopnosti neziskových organizací instrumentem umožňujícím srovnání organizované občanské společnosti jak v rámci střední Evropy, tak i v čase a v rámci jednotlivých aspektů (právní prostředí, organizační kapacita, atd.).

3.3.3. Adaptace indexu životaschopnosti neziskových organizací pro hodnocení vybraných neziskových organizací v České republice

V rámci naší analýzy jsme se rovněž pokusili aplikovat jednotlivé aspekty indexu životaschopnosti neziskových organizací na fungování vybraných NO v České republice, které popisujeme v kapitole IV. Pro tyto účely jsme museli uzpůsobit jednotlivá kritéria indexu životaschopnosti neziskového hodnocení konkrétních neziskových organizací. Dalo by se říci, že jsme tento index „obrátili dovnitř“³², abychom jednotlivé organizace mohli porovnat mezi sebou a zjistit tak, kde se nachází na škále statičnosti a dynamičnosti (viz Box 1 v kapitole 1). Jednotlivé faktory jsou (stejně jako u výchozího indexu životaschopnosti neziskových organizací) hodnoceny na sedmibodové škále, kde 1 označuje velmi rozvinutý neziskový sektor a 7 naopak nízkou či špatnou úroveň rozvoje neziskového sektoru.³³

Ponecháváme rovněž slovní hodnocení – ve výsledku postupuje výzkumník při hodnocení následujícím způsobem. Po shromáždění údajů má organizace plný počet bodů, pro snížení musí výzkumník přesně slovně zhodnotit, proč bylo bodové hodnocení sníženo. Postupuje kontextuálně, tedy v rámci každého faktoru rozhoduje, zda problém představuje bariéru fungování (a/nebo dalšího

32/ Obrátit dovnitř znamená následující: zatímco USAID hodnotí celý neziskový sektor v dané zemi, modifikovaný index, tak jak jej navrhuje, se obrací dovnitř sektoru a hodnotí vybrané aspekty fungování individuálních organizací.

33/ Z metodologického hlediska se jedná o tzv. měkký index, jehož slabinou je element subjektivního hodnocení výzkumníka. Při hodnocení je proto vhodné, aby na základě získaných údajů hodnotili jednotlivé faktory nezávisle na sobě dva výzkumníci, a výsledné hodnocení bylo následně třetím členem výzkumního týmu zkontrolováno. Podobným způsobem postupuje například metodologicky velmi pozitivně hodnocený Bertelsmann Transformation Index a na podobném (kritiky hůře evaluovaném) základě stojí například index Freedom House.

rozvoje organizace), a v rámci kontextu celého výzkumu pak rovněž srovnává problematické body s dalšími organizacemi – např. zda se s podobným problémem setkávají, pokud ano, zda a jakým způsobem je řešen. Tímto způsobem je z hodnocení do značné míry eliminován vliv vnějšího prostředí a hodnotitel se soustředí pouze na vzorek zkoumaných organizací. Výzkumník rovněž přihlíží k faktu, zda si organizace problém uvědomuje, a pokud ano, zda a jakým způsobem se jej snaží řešit.

Právní prostředí

První kritérium legislativního a regulatorního rámce představuje z pohledu neziskových organizací jejich ukotvení v legislativním systému České republiky. Registrace na Ministerstvu vnitra nebo u Krajských soudů, schválení a dodržování stanov je v České republice zákonnou podmínkou existence každé neziskové organizace. Organizace se ale již odlišují ve své právní formě. Některé jsou obecně prospěšnými společnostmi, některé občanskými sdruženími, některé nadacemi nebo nadačními fondy. Jelikož je registrace NO v České republice povinná, splňují ji všechny zkoumané subjekty. Odlišují se v právní formě a organizační struktuře definované ve stanovách, ale toto nelze hodnotit nebo srovnávat. Z tohoto důvodu kritérium právního prostředí z celkového hodnocení indexu vynecháváme a vyjadřujeme se k němu pouze u popisu jednotlivých organizací.

Poskytování služeb

Zatímco index životaschopnosti hodnotí míru, s jakou neziskový sektor jako celek reflektuje a uspokojuje potřeby a zájmy občanů a společenských skupin, v případě individuálních neziskových organizací se zaměřuje na míru, s jakou zkoumané neziskové organizace reflektují potřeby svých členů a klientů. Těto funkce musí neziskové organizace přizpůsobovat svoji činnosti a často také cíle. Je tedy důležité, do jaké míry se u NO projevuje flexibilita k tématům, k rozšiřování činnosti dle potřeb cílové skupiny a jejich celková adaptabilita. U některých organizací, které vznikly za konkrétním účelem, může dojít k uspokojení cílů a k ukončení jejich činnosti (např. nějaké sdružení za zrušení provozu škodlivé továrny ukončí svoji činnost po jejím zrušení). Takovým organizacím jsme ale v našem průzkumu nevěnovali pozornost, nýbrž nás zajímaly pouze takové NO, které mají dlouhodobé cíle a prokázaly schopnost přežít v čase. Přesto se v tomto aspektu od sebe i takovéto organizace značně diferencují.

HODNOCENÍ:

Bodové hodnocení	Slovní kritéria
1–3	<ul style="list-style-type: none"> – organizace je flexibilní k tématům, – existuje vitální zpětná vazba, – organizace reflektuje potřeby a zájmy cílové skupiny.
3–5	<p>žeden či více z uvedených bodů není naplňován, ALE:</p> <ul style="list-style-type: none"> – organizace si problém uvědomuje, – organizace má snahu problém řešit (ve střednědobé perspektivě lze očekávat úspěch), – organizace má snahu problém řešit (ve střednědobé perspektivě však nelze očekávat, že bude problém úspěšně odstraněn).
5–7	<p>většina výše uvedených bodů není naplňována, A</p> <ul style="list-style-type: none"> – organizace si problém neuvědomuje, – organizace problém/y ignoruje.

Organizační kapacita

Fungování neziskových organizací a existence vzdělávacích a konzultačních mechanismů v systému představuje pohled na vnitřní fungování organizace. Zaměřuje se na hodnocení existující organizační struktury neziskové organizace (negativně hodnotí fakt, že organizace nemá jasnou a transparentní organizační strukturu), tedy na míru fungování komunikačních systémů uvnitř organizace, dalšího vzdělávání, konzultace a práce s dobrovolníky a/nebo klienty v rámci NO. Zatímco některé NO jsou silně centralistické, jiné diverzifikují pravomoci a funkčně je delegují na nižší jednotky v rámci organizace. Zatímco některé intenzivně podporují vzdělávání svých vedoucích představitelů, členů i dobrovolníků, další postrádají k této činnosti kapacitu nebo ji považují za nepodstatnou.

HODNOCENÍ:

Bodové hodnocení	Slovní kritéria
1-3	<ul style="list-style-type: none"> - organizace má jasně definovanou organizační strukturu, - organizační struktura je transparentní a umožňuje efektivní zpětnou vazbu, - fungují konzultační mechanismy, - organizace má funkční komunikační systém, - organizace má propracovaný systém dalšího vzdělávání pracovníků/dobrovolníků.
3-5	<p>jeden či více z uvedených bodů není naplňován, ALE:</p> <ul style="list-style-type: none"> - organizace si problém uvědomuje, - organizace má snahu problém řešit (ve střednědobé perspektivě lze očekávat úspěch), - organizace má snahu problém řešit (ve střednědobé perspektivě však nelze očekávat, že bude problém úspěšně odstraněn).
5-7	<p>většina výše uvedených bodů není naplňována, A</p> <ul style="list-style-type: none"> - organizace si problém neuvědomuje, - organizace problém/y ignoruje.

Obhajování své činnosti

Dalším kritériem je obhajování vlastní činnosti, kdy neziskový sektor monitoruje, demonstruje a obhajuje své zájmy, stejně jako je schopen mobilizovat občany a adaptovat se na aktuální změny. To představuje v percepci hodnocení vybraných NO schopnost organizace obhájit svoji činnost naplňováním předsevzatých cílů a schopností udržet nebo dokonce zvětšovat svoji členskou základnu. Dalším bodem je i případná schopnost mobilizovat členy nebo dobrovolníky k uspokojování cílů uskupení.

HODNOCENÍ:

Bodové hodnocení	Slovní kritéria
1–3	<ul style="list-style-type: none"> – organizace je schopna obhájit svou činnost (obstát v konkurenci s dalšími organizacemi), – organizace je schopna naplňovat vytčené cíle, – organizace je schopna udržovat či dále zvětšovat členskou základnu.
3–5	<p>jeden či více z uvedených bodů není naplňován, ALE:</p> <ul style="list-style-type: none"> – organizace si problém uvědomuje, – organizace má snahu problém řešit (ve střednědobé perspektivě lze očekávat úspěch), – organizace má snahu problém řešit (ve střednědobé perspektivě však nelze očekávat, že bude problém úspěšně odstraněn).
5–7	<p>většina výše uvedených bodů není naplňována, A</p> <ul style="list-style-type: none"> – organizace si problém neuvědomuje, – organizace problém/y ignoruje.

Finanční životaschopnost

Různorodost finančních zdrojů, transparentní prostředí soutěže o grantové prostředky neziskového sektoru lze jednoduše pro hodnocení jednotlivých neziskových organizací (NO) překlopit. Hodnotným kritériem finanční životaschopnosti NO je jak různorodost získávaných finančních zdrojů, tak jejich dostatek pro naplnění cílů spolků.

HODNOCENÍ:

Bodové hodnocení	Slovní kritéria
1–3	<ul style="list-style-type: none"> – organizace úspěšně získává finanční zdroje, – organizace transparentně vykazuje získané prostředky, – organizace má dostatek prostředků pro naplňování svých cílů.
3–5	<p>jeden či více z uvedených bodů není naplňován, ALE:</p> <ul style="list-style-type: none"> – organizace si problém uvědomuje, – organizace má snahu problém řešit (ve střednědobé perspektivě lze očekávat úspěch), – organizace má snahu problém řešit (ve střednědobé perspektivě však nelze očekávat, že bude problém úspěšně odstraněn).
5–7	<p>většina výše uvedených bodů není naplňována, A</p> <ul style="list-style-type: none"> – organizace si problém neuvědomuje, – organizace problém/y ignoruje.

Infrastruktura

Kritérium infrastruktury předpokládá existenci organizací poskytujících trénink a podporu neziskových organizací. Z hlediska NO představuje infrastruktura schopnost komunikace a kooperace s ostatními NO a také zastřešujícími organizacemi, tzv. střechami. A to jak na národní, tak na nadnárodní úrovni.

HODNOCENÍ:

Bodové hodnocení	Slovní kritéria
1–3	<ul style="list-style-type: none"> – organizace kooperuje s dalšími aktéry na nadnárodní úrovni na naplňování cílů, – organizace kooperuje s dalšími aktéry na národní úrovni na naplňování cílů, – organizace kooperuje s dalšími aktéry na regionální/místní úrovni na naplňování cílů, – organizace komunikuje s dalšími aktéry na jedné či více výše uvedených úrovních, – organizace se zapojuje do sítí a střechových organizací na některé z výše uvedených úrovních.
3–5	<p>jeden či více z uvedených bodů není naplňován, ALE:</p> <ul style="list-style-type: none"> – organizace si problém uvědomuje, – organizace má snahu problém řešit (ve střednědobé perspektivě lze očekávat úspěch), – organizace má snahu problém řešit (ve střednědobé perspektivě však nelze očekávat, že bude problém úspěšně odstraněn).
5–7	<p>většina výše uvedených bodů není naplňována, A</p> <ul style="list-style-type: none"> – organizace si problém neuvědomuje, – organizace problém/y ignoruje.

Obraz neziskového sektoru na veřejnosti

Znalost neziskového sektoru veřejností a důvěra vůči němu, jakož i rostoucí míra dobrovolnictví je pro nás obrazem schopnosti NO informovat o své činnosti a získávat pro ni podporu od širšího okruhu lidí a skrz to i lépe naplňovat své cíle. Informace o znalosti a povědomí o existenci jednotlivých neziskových organizací jsme získali především z reprezentativních výzkumů Sociologického ústavu AV ČR z roku 2003 a 2006, ale také z rozhovorů s představiteli neziskových organizací v Praze a v regionech.

HODNOCENÍ:³⁴

Bodové hodnocení	Slovní kritéria
1-3	<ul style="list-style-type: none"> - organizace považuje podporu široké veřejnosti za nedílnou součást své činnosti, - organizace je veřejností pozitivně hodnocena a subjektivní znalost se projevuje v ochotě veřejnosti podpořit činnost organizace (např. finančně – sbírky, DMS), - organizace je veřejností plně respektována jako klíčový aktér, - organizace je odbornou veřejností respektována jako důležitý aktér, - organizace je státními orgány respektována jako partner v naplňování společných cílů.
3-5	<p>jeden či více z uvedených bodů není naplňován, ALE:</p> <ul style="list-style-type: none"> - organizace si problém uvědomuje, - organizace má snahu problém řešit (ve střednědobé perspektivě lze očekávat úspěch), - organizace má snahu problém řešit (ve střednědobé perspektivě však nelze očekávat, že bude problém úspěšně odstraněn).
5-7	<p>většina výše uvedených bodů není naplňována, A</p> <ul style="list-style-type: none"> - organizace si problém neuvědomuje, - organizace problém/y ignoruje.

V této kapitole jsme se zaměřili na dva základní problémy, kterým pojem občanská společnost často čelí – na jeho normativnost a empirickou redukci. Na základě studia literatury, sestavení vlastního indexu občanské společnosti, který propojuje občanskou a politickou participaci, a adaptace indexu USAID na hodnocení životaschopnosti individuálních organizací jsme navrhli možná řešení těchto otázek. V rámci následující kapitoly budeme pomocí aplikace indexu životaschopnosti neziskových organizací analyzovat šest vybraných neziskových organizací, pokusíme se tak prokázat aplikovatelnost a funkčnost navrženého řešení a na základě případových studií zhodnotit mikroúroveň organizované občanské společnosti v České republice.

^{34/} Při popisu zhodnocení zohledňujeme situaci výzkumníka, který nemá k dispozici data z empirického šetření. Lze rovněž doporučit realizaci ankety, kterou je možné efektivně a s poměrně nízkými náklady realizovat např. na místní či regionální úrovni (jak oslovením občanů, tak např. úředníků v dané oblasti). Pokud není v silách výzkumníka realizovat anketu, lze získat údaje studiem celostátního, regionálního a/nebo místního tisku.

4. CHARAKTER ORGANIZOVANÉ OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI V ČESKÉ REPUBLICE

V první kapitole jsme vytvořili teoretický a metodologický rámec práce, který jsme následně v druhé kapitole doplnili diskursivní analýzou novoročních projevů Václava Havla a Václava Klause. Ve třetí kapitole jsme se zamysleli nad normativností a empirickou redukcí konceptu občanská společnost a přijali jsme jako řešení návrh Kopeckého, Mudde a Kubika [Kopecký in Kopecký, Mudde 2003a, 2003b; Kubik 2005] rozšíření pojmu občanská společnost o společnost neobčanskou. Jako řešení empirické redukce občanské společnosti jsme pak navrhli index občanské společnosti integrující občanskou a politickou participaci, a konečně možnost hlubší a komparativní analýzy představuje adaptace indexu životaschopnosti neziskových organizací na zkoumání individuálních neziskových organizací.

V této části budeme komplexně analyzovat organizovanou občanskou společnost v České republice na základě vertikálního a horizontálního modelu. Na makroúrovni shrneme situaci organizované občanské společnosti v České republice a to na základě vnímání a hodnocení organizované občanské společnosti občany. Na mikroúrovni pak budeme pomocí indexu životaschopnosti analyzovat šest vybraných organizací.

4.1. Analýza organizované občanské společnosti na základě vertikálního a horizontálního modelu

4.1.1. Charakteristika finanční a administrativní připravenosti neziskového sektoru

Na vertikální úrovni došlo ke konsolidaci vztahu mezi zahraničními dárci a domácími příjemci – byly vytvořeny úspěšné modely spolupráce a vznikly oboustranně prospěšné vztahy. Domácí příjemci realizovali své projekty, často docházelo k vytvoření dlouhodobější spolupráce – přenášení moderní kultury fungování organizace. Zahraniční finanční zdroje pro neziskové organizace jsou v České republice značně diverzifikovány, v této oblasti však dochází k významným posunům [Rakušáková 2006].

Protože je Česká republika považována za konsolidovanou demokracii, ohlásila a realizovala celá řada zahraničních dárců po vstupu země do Evropské unie přesun aktivit dále „na východ“, především do zemí bývalého Sovětského svazu a do jihovýchodní Evropy.³⁵ Na přechodné období, než se České republice i dalším zemím v regionu podaří úspěšně čerpat z nových zdrojů (např. strukturálních fondů a dalších programů EU),³⁶ byl v červnu 2000 skupinou předních amerických nadací založen *Trust pro občanskou společnost ve střední a východní Evropě* (Trust for Civil Society in Central and Eastern Europe). Členy této aliance jsou: Atlantic Philanthropies, Charles Stewart Mott

^{35/} Některé organizace začaly své aktivity přesunovat do těchto zemí již v polovině devadesátých let v závislosti na pozitivním ekonomickém růstu ve střední Evropě (a rovněž v důsledku přijetí některých zemí do OECD), nicméně vstup do Evropské unie byl považován za významný zlom pro významnou skupinu dárců.

^{36/} Předvstupní programy EU byly Phare, Sapard a Ispa. Strukturální fondy, pro které se bude ČR po svém vstupu kvalifikovat, jsou: Evropský fond pro regionální rozvoj (ERDF), Evropský sociální fond (ESF), Evropský zemědělský podpůrný a záruční fond (EAGGF) a Finanční nástroj pro usměrňování rybolovu (FIGF). Poněkud odlišný je tzv. Fond soudržnosti (CF).

Foundation, Ford Foundation, German Marshall Fund of the United States, Open Society Institute a Rockefeller Brother Fund. Aliance se zavázala, že v letech 2000–2010 vynaloží na rozvoj občanské společnosti v regionu 75 milionů dolarů.

Všeobecným předpokladem je, že neziskové organizace v regionu budou v budoucnosti čerpat prostředky převážně z evropských zdrojů (např. strukturálních fondů). Z rozhovorů s představiteli neziskových organizací však zřetelně vyplývá, že české neziskové organizace dosud nejsou administrativně připraveny obstát v technicky, časově i finančně náročné přípravě „evropských projektů“. Zároveň také část organizací, kterou zařazujeme do tzv. statického typu (na základě výše zmíněných kritérií, tedy jejich modelech fungování, financování a spolupráce s ostatními aktéry), není připravena administrativně zvládnout ani management českých projektů.

4.1.2. Personalizace řízení

V mnoha případech jsme se setkali s tím, že organizace nejsou schopny správně vyúčtovat ani současné granty. Pro organizaci statického typu (viz Box 1) je zároveň typická personalizace řízení – koncentrace řídicích i rozhodovacích funkcí na jednu osobu, která přenáší stejný model spolupráce i na vztah s dalšími neziskovými organizacemi i se státem. Vedle statického typu však v českém neziskovém sektoru fungují také organizace tzv. dynamického typu. Jsou to organizace, které si uvědomují změny, které přinesl vstup ČR do EU.

Tyto organizace se aktivně připravovaly na změnu podmínek, dlouhodobě spolupracovaly se zahraničními organizacemi ve své sféře působnosti a přejímaly od nich moderní modely fungování. Na tomto místě je však nutné zdůraznit, že navržené rozdělení organizací považujeme za ideální typy v sociologickém slova smyslu – tedy za póly kontinua, ke kterým se neziskové organizace více či méně blíží.

4.1.3. Mezisférová komunikace

Navržená typologie organizací statického a dynamického typu je zřetelná i v oblasti komunikace se státem a dalšími neziskovými organizacemi. Jednou z charakteristik organizací statického typu je tak klanově-kooperativní typ koexistence, vycházející z modelu úzké provázanosti se státními orgány. S podobným modelem se setkáváme například v Maďarsku, kde v posledních letech dochází k výraznému nárůstu propojování státu a neziskových organizací [Stuart 2003: 80].

Jedná se především o úzké propojení mezi neziskovým sektorem a politikou v případě, že dochází ke zvyhodňování některých organizací na úkor jiných. Tyto neziskové organizace tak často prosazují spíše zájmy jednotlivců či úzké skupiny osob než zájmy občanů. Vztah mezi neziskovými organizacemi a politikou může být rovněž pozitivní. Neziskové organizace často fungují jako přirozená rekrutační báze budoucích politiků, protože shromažďují aktivní občany se zájmem o věci veřejné. Dochází tak k propojování občanské a politické participace. Podle Olsena je politická participace aktivována na základě nepolitické participace, která podporuje rozvoj následujících znaků: rozšiřuje oblast zájmu, zakládá různé typy sítí mezilidských vztahů a zvyšuje celkovou informovanost [Olsen in van Deth 1997: 11].

Organizace dynamického typu naopak realizují kompetitivní typ koexistence – ve vzájemných vztazích mezi neziskovými organizacemi dochází ke konkurenčnímu boji o oblast reprezentovaných zájmů a soutěžení o finanční prostředky dárců (domácích i zahraničních, velkých neziskových organizací i státu – obcí, krajů a ministerstev) na jejich realizaci. Organizace dynamického typu komunikují se svými konkurenty, dochází ke spolupráci ve smyslu rozdělení spektra realizovaných činností tak, aby v dané oblasti došlo k naplnění společenské objednávky – artikulovaných zájmů.

V následující části nastíníme situaci organizované občanské společnosti v České republice.

4.2. Organizovaná občanská společnost v ČR

4.2.1. Charakter třetího sektoru v České republice

Třetí sektor nebo neziskový sektor v ČR nevznikl po roce 1989 „z ničeho“ – naopak navazuje na poměrně bohatou historii, jejíž kořeny spadají až do dob národního obrození, především na různé kulturní, umělecké a vzdělávací spolky a sdružení, které byly významnými aktéry českého občanského života. Pozitivním impulsem pro rozvoj občanské společnosti byl vznik samostatného českého státu v roce 1918. Naopak dramatickou změnu znamenala pro třetí sektor v českých zemích druhá světová válka a také rok 1948, kdy byla na základě restriktivní změny legislativy upravující možnosti shromažďování občanů celá řada organizací zrušena. Počet neziskových organizací tak podle Potůčka poklesl v roce 1948 ze 60 000 na 683 organizací inkorporovaných do jednotné Národní fronty [Potůček 1997]. Stát také kontroloval a organizoval celou řadu volnočasových aktivit pro děti, mládež, dospělé i seniory. K dalšímu výraznému posílení kontroly zbývajících asociací pak došlo v 70. letech v reakci na tzv. Pražské jaro.

Zpráva o neziskovém sektoru v ČR definuje čtyři etapy vývoje neziskového sektoru u nás po roce 1989 [Vajdová 2004c: 10–11]. Tyto etapy můžeme charakterizovat následujícím způsobem:

1. etapa (1990–1992) – revoluční entusiasmus se promítl do liberální politiky státu ve vztahu k neziskovému sektoru; vláda založila Nadační investiční fond;³⁷ nastal příchod zahraničních dárců a výrazný příliv finančních prostředků na rozvoj neziskového sektoru ze zahraničních zdrojů.
2. etapa (1993–1996) – toto období lze nazvat dobou váhání; diskuse Václava Havla a Václava Klause o občanské společnosti; rezervovaný vztah státu k neziskovému sektoru; stabilní podpora ze strany státu na straně jedné, neochota rozdělit Nadační investiční fond na straně druhé.
3. etapa (1997–2001) – stát věnuje intenzivní pozornost legislativě regulující neziskový sektor (nadace, církevní právnické osoby); jsou zpřísněna dotační pravidla ministerstev; dochází k rozdělení prvních prostředků z NIF.
4. etapa (2002–2004) – decentralizace státní správy ovlivňuje situaci neziskových organizací v regionech; odchod zahraničních dárců po vstupu země do EU (přechodné řešení nabízí Trust pro ob-

³⁷/ V Nadačním investičním fondu (NIF) vláda vydělila 1 % akcií z privatizace na financování nadačního sektoru; jeho cílem bylo podpořit finanční nezávislost nadací, aby se mohly podílet na rozvoji neziskového sektoru. Blíže se Nadačnímu investičnímu fondu věnujeme v části 5. *Financování neziskových organizací v České republice*.

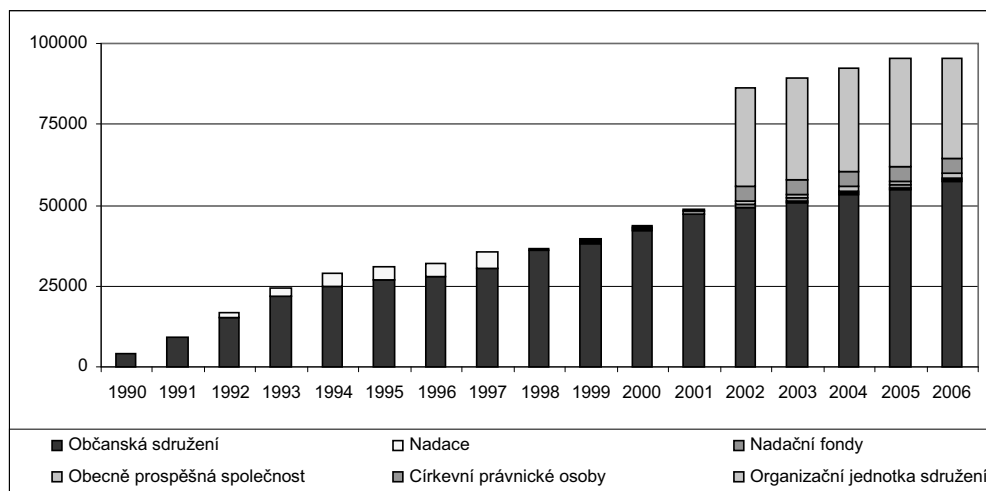
čanskou společnost ve střední a východní Evropě), vstup do EU přináší rovněž výzvu k prosazování principu Partnerství a snahu o využívání strukturálních fondů EU.

Na základě analýzy empirických dat a současných teoretických přístupů, které jsme naznačili výše, můžeme doplnit ještě 5. etapu (2005–nyní), která se především soustředí na vliv Evropské unie, signalizovaný již ve 4. etapě.

Po relativně krátké době, která nás dělí od vstupu do EU, je jasné, že pokračuje řada strukturálních problémů, s nimiž se organizovaná občanská společnost potýkala před vstupem do EU, a dále se posiluje nejistota v oblasti financování – zahraniční dárci z velké části odešli a financování ze zdrojů EU je pro řadu organizací nedostupné (touto problematikou se budeme více zabývat v následující kapitole práce, při komparativní analýze finanční životaschopnosti neziskového sektoru ve střední Evropě).

Následující graf (graf 3) představuje pohled na rozvoj neziskového sektoru v ČR v letech 1990–2006 a je rozdělen do výše uvedených etap. Je zřejmé, že po vstupu do EU pokračuje nárůst počtu neziskových organizací. Částečně se jedná o již nastartovanou dynamiku, můžeme však konstatovat, že vstup do EU představoval pro českou občanskou společnost významný impuls, protože v letech 2005 a 2006 dochází k výraznějšímu nárůstu vzniku neziskových organizací (tento trend je patrný především v případě občanských sdružení).

GRAF 3. ROZVOJ NEZISKOVÉHO SEKTORU V ČR V LETECH 1990–2006

Zdroj: ICN, Český statistický úřad, Albertina – Firemní monitor, autorka.

Tabulka 6 představuje vývoj počtu neziskových organizací v České republice mezi lety 1997 a 2006 a je rozdělena do výše naznačených etap. Vedle absolutního počtu organizací představuje tabulka rovněž dynamiku rozvoje neziskového sektoru – po pomalejším rozvoji v letech 1997–2000 dochází k výraznějšímu nárůstu počtu organizací. Pokud se zaměříme podrobně na jednotlivé typy organizací, můžeme konstatovat, že dynamika nárůstu počtu občanských sdružení a jejich organizačních

složek kopíruje základní trend. Zajímavý je nelineární rozvoj počtu obecně prospěšných organizací, který však nelze na základě nedostatku údajů podrobně vysvětlit.

TABULKA 6. VÝVOJ POČTU NESTÁTNÍCH NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ V LETECH 1990–2006

Etapa vývoje	1. etapa (1990–1992)			2. etapa (1993–1996)			3. etapa (1997–2001)		
	Nestátní nezisková organizace	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Občanská sdružení	3879	9366	15393	21694	24978	26814	27807	30297	36046
Nadace			1551	2768	3800	4253	4392	5238	55**
Nadační fondy									71**
Obecně prospěšná společnost							1*	52	129
Církevní právnické osoby									
Organizační jednotka sdružení									
Celkem (bez org. jednotek sdružení)	3879	9366	16944	24462	28778	31067	32200	35587	36301

Etapa vývoje	3. etapa (1997–2001) pokračování			4. etapa (2002–2004)			5. etapa (2005–2006)	
	Nestátní nezisková organizace	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Občanská sdružení	38072	42302	47101	49108	50997	53306	54963	57270
Nadace	272	282	299	330	350	362	368	377
Nadační fondy	695	735	784	825	859	898	925	937
Obecně prospěšná společnost	560	557	701	762	884	1038	1158	1232
Církevní právnické osoby				4785	4946	4927	4605	4522
Organizační jednotka sdružení				30547	31509	32020	33178	30957
Celkem (bez org. jednotek sdružení)	39599	43876	48885	55810	58036	60531	62019	64338

Zdroj: ICN, Český statistický úřad, Albertina – Firemní monitor.

* Zákon č. 248/1995 Sb., o obecně prospěšných společnostech vstoupil v platnost 1. ledna 1996.

** Zákon č. 227/1997 Sb., o nadacích a nadačních fondech vstoupil v platnost 1. ledna 1998.

Vysvětlit lze naopak výrazný pokles počtu nadací mezi lety 1997 a 2000, který významnou měrou ovlivnil pomalejší dynamiku rozvoje neziskového sektoru v tomto období. S ohledem na nevyhovující legislativní úpravu hospodaření nadací z roku 1992 byl v roce 1997 přijat zákon o nadacích a nadačních fondech,³⁸ který striktně vymezil registraci a hospodaření nadací (nadace jsou nuceny stanovit dopředu poměr nákladů na správu nadace, nesmějí vlastním jménem podnikat (ovšem s řadou výjimek), dále je rovněž upravena povinnost vypracovávat a ukládat výroční zprávu, což má napomoci vnitřní i veřejné kontrole nadací (podle výsledků studie Centra pro výzkum neziskového

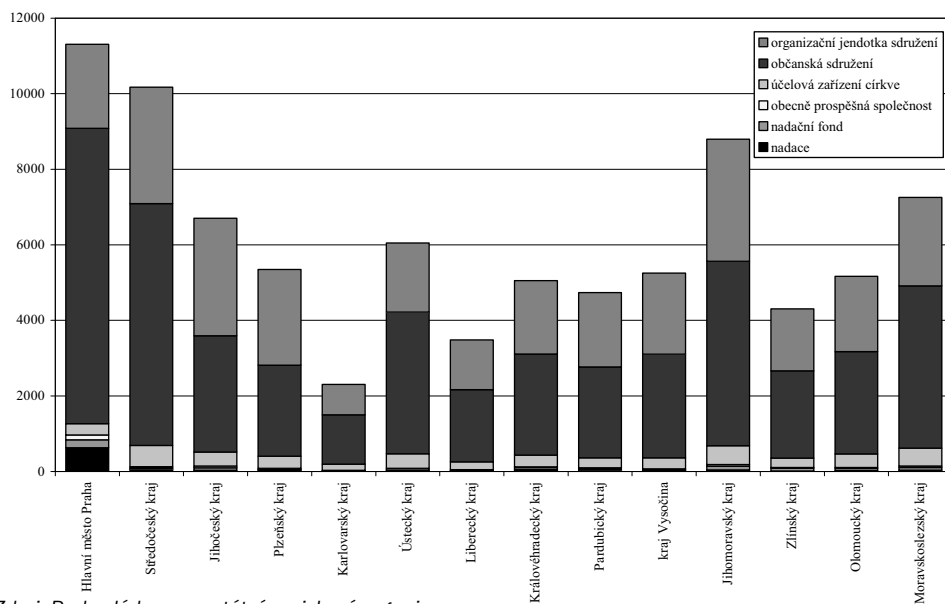
³⁸/ Zákon č. 227/1997 Sb., o nadacích a nadačních fondech.

sektoru v Brně však většina subjektů tuto povinnost neplní),³⁹ Na základě změny legislativy tak část nadací zcela zanikla, část byla transformována do nadačních fondů.

Poslední skupinou organizací jsou církve a církevní organizace (církevní právnické osoby). Svobodný vznik a fungování těchto subjektů je zaručen Základní listinou práv a svobod. Vznik církvi však nebyl významně regulován a určité legislativní vakuum vedlo k volnému vytváření charitativních a dalších církevních právnických osob bez zásahu státu, z čehož podobně jako u nadací vyplynula potřeba legislativních úprav⁴⁰ – po zásazích Ústavního soudu však byla část zákona zrušena a v současné době je připravována nová právní úprava.

Následující graf (graf 4) nabízí pohled na četnost neziskových organizací v jednotlivých krajích České republiky. Doplnující pohled nabízí rovněž tabulka 7, která ukazuje počet obyvatel krajů, připadajících na jednotlivé typy neziskových organizací. Pravděpodobně nejzajímavější je pohled na kategorii občanských sdružení, která jsou mezi neziskovými organizacemi nejčastěji zastoupena. Na tomto místě je však nutné zdůraznit, že přibližně 15 – 20 % občanských sdružení je nečinných a že i zde nalézáme určitou míru centralizace – zatímco v Praze a dalších metropolích existuje více občanských sdružení, v ostatních oblastech je naopak větší množství organizačních jednotek (občanských) sdružení (ty lze přirovnat k pobočkám). Přesto se v tomto směru a při zohlednění počtu obyvatel jako neaktivnější jeví hlavní město Praha, Středočeský kraj a Kraj Vysočina a naopak nejméně aktivní Moravskoslezský a Zlínský kraj.

GRAF 4. ČETNOST NESTÁTNÍCH NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ V ČESKÉ REPUBLICE K 14. 3. 2003 DLE KRAJŮ A TYPŮ

Zdroj: Rada vlády pro nestátní neziskové organizace.

39/ Podrobnější popis legislativy v dané oblasti nabízí kapitola „Některé právní aspekty reprezentace zájmů v České republice po roce 1989“ autorů P. Koláře a J. Syllové v knize Z. Mansfeldová, A. Kroupa (eds.) *Participace a zájmové organizace v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství 2006.

40/ Zákon č. 3/2002 Sb., o církvích a náboženských společnostech.

TABULKA 7. POČET OBYVATEL PŘIPADAJÍCÍCH NA JEDNOTLIVÉ TYPY ORGANIZACÍ (ČLENĚNÍ DLE KRAJŮ)

	Nadace	Nadační fond	Obecně prospěšná společnost	Účelová zařízení církve	Občanská sdružení	Organizační jednotka sdružení
Hlavní město Praha	1834	5530	9172	3840	148	519
Středočeský kraj	18116	38732	31200	1992	176	364
Jihočeský kraj	21530	9182	13008	1683	203	201
Plzeňský kraj	16149	23872	21962	1700	228	217
Karlovarský kraj	33704	21667	33704	1850	232	379
Ústecký kraj	45499	38999	19046	2105	219	447
Liberecký kraj	32852	30506	20337	2043	223	325
Královéhradecký kraj	9622	10348	36564	1769	205	283
Pardubický kraj	13696	14905	19491	1891	211	257
Kraj Vysočina	23536	14794	39830	1767	189	242
Jihomoravský kraj	26729	11455	23886	2273	230	348
Zlínský kraj	49035	8388	37498	2560	276	388
Olomoucký kraj	24715	10592	23726	1648	219	297
Moravskoslezský kraj	34162	18319	31600	2655	294	540

Zdroj: Rada vlády pro nestátní neziskové organizace (2003).

TABULKA 8. POČTY NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ PODLE HLAVNÍ OBLASTI ČINNOSTI (v %)

Hlavní oblast činnosti	%
Rekreace, sport a tělovýchova	17
Sociální služby	15
Kultura a umění	14
Vzdělávání a výzkum	13
Ekologie (životní prostředí)	9
Zdraví	8
Komunitní rozvoj a bytové hospodářství	5
Občanskoprávní a poradenská osvěta, ochrana práv člověka	4
Náboženství, církve	3
Mezinárodní aktivity	3
Odbory, profesní spolky a podnikatelská sdružení	3
Dobročinnost (charita)	2
Jiné	5

Zdroj: ČSÚ Odbor gesčního zpracování, oddělení zpracování statistiky neziskových organizací, Brno a Rada vlády pro nestátní neziskové organizace.

Tabulka 8 pak představuje počty neziskových organizací podle hlavní oblasti jejich činnosti. Největší počet a procentuální zastoupení nacházíme mezi organizacemi zaměřenými na rekreaci a sport (sem řadíme vedle ČSTV a Sokola rovněž organizace zaměřené na volnočasové aktivity – rybářské a myslivecké spolky, spolky modelářů atd.).

Významnou složkou neziskového sektoru jsou ale také organizace zaměřené na poskytování sociálních služeb, kterým se budeme více věnovat později. Významně jsou zastoupeny rovněž organizace se zaměřením na kulturu, umění, vědu a výzkum. Naopak početně nejméně jsou zastoupeny organizace se zaměřením na charitu. V tomto kontextu však musíme konstatovat jisté zkrácení způsobené tím, že je evidována jen hlavní oblast činnosti – většina organizací působí ve více oblastech současně.

4.2.2. Financování NNO⁴¹

V následující části se budeme věnovat důležité součásti fungování neziskových organizací – jejich financování. Nabídneme přehled následujících zdrojů financování neziskových organizací v České republice: (1.) veřejné rozpočty; (2.) nadační investiční fond; (3.) daňové úlevy; (4.) nadace a nadační fondy; (5.) firemní dárcovství, firemní nadace a nadační fondy; (6.) individuální dárcovství a (7.) hazardní hry. V poslední části této kapitoly se pak budeme zabývat rolí, jakou hraje neziskový sektor v hospodářství České republiky, konkrétně jeho podílu na HDP, zaměstnanosti a poskytování služeb.

Neziskové organizace jsou v České republice financovány vedle příspěvků vlastních členů především dotacemi z veřejných rozpočtů, dary, granty, veřejnými sbírkami a loteriemi (a hazardními hrami obecně).

Veřejné rozpočty

Významným zdrojem financování neziskového sektoru v ČR jsou veřejné rozpočty (sem spadají vedle státního rozpočtu rovněž rozpočty krajů a obcí). Neziskové organizace mohou získat finance z veřejných rozpočtů několika hlavními způsoby: státní dotační politika vůči NNO,⁴² vázaná na *Hlavní oblast státní dotační politiky vůči NNO*; dotace přidělené mimo státní dotační politiku; podpora výzkumu a vývoje; veřejné zakázky; smlouvy uzavřené podle občanského zákoníku.

Státní dotační politika

Státní dotační politika není závazná pro kraje a obce a je jediným rámcem podpory, určeným výslovně NNO; ostatní způsoby získávání financí z veřejných rozpočtů se vztahují i na další subjekty. Podíl prostředků reálně poskytnutých NNO v rámci státní dotační politiky a v rámci ostatních pravidel v současnosti neumíme odhadnout. V letech 1999 až 2003, za která máme údaje, docházelo plynule k meziročnímu nárůstu finančních prostředků o cca 20%. Zatím poslední číslo známé

^{41/} Tato část se opírá o podklady expertní skupiny Rady vlády pro nestátní neziskové organizace, jejíž členkou byla rovněž autorka. Výsledkem práce expertní skupiny byla studie *Zpráva o neziskovém sektoru v České republice*, kterou sestavila Tezeza Vajdová.

^{42/} Státní dotační politika vůči NNO je v ČR ukotvená v zásadách pro poskytování dotací ze státního rozpočtu NNO podle usnesení vlády ČR ze dne 7. února 2001 č. 114, v návaznosti na zákon č. 218/2000 Sb., o rozpočtových pravidlech. Dotace se poskytují občanským sdružením, obecně prospěšným společnostem, církevním právníckým osobám a dalším právníckým osobám, založeným za účelem poskytování služeb v oblasti zdravotnictví, kultury, vzdělávání, sociálních služeb a za účelem poskytování sociálně-právní ochrany dětí, pokud o tom rozhodne ústřední orgán státní správy. Dotace lze poskytnout na projekty NNO, které jsou v souladu s cíli státní politiky [Vajdová 2004c].

z Rady vlády pro nestátní neziskové organizace a jejího rozboru financování nestátních neziskových organizací z vybraných veřejných rozpočtů v roce 2003 je 3,8 mld. Kč.

Největší část prostředků z této částky (více než 35 %) byla přidělena poskytovatelům sociálních služeb, následovaná rozvojem sportu a tělovýchovy (téměř 34 %). Již se značným odstupem následuje rozvoj kultury a záchrana kulturního dědictví (více než 11 %), ochrana a podpora zdraví, včetně péče o zdravotně postižené (téměř 8 %), a péče o ohrožené a problémové skupiny obyvatel (více než 6 %). Třetí skupinou podle výše příspěvku ze státního rozpočtu je ochrana životního prostředí, udržitelný rozvoj a podpora programů příslušníků národnostních a etnických menšin (obě shodně téměř 2 %). Poslední skupina s objemem finančních dotací do jednoho procenta zahrnuje oblasti přípravy vstupu do EU a spoluúčasti na programech EU, ochranu spotřebitele a nájemních vztahů, pomoc při nenadálých událostech a rozvoj dobrovolnické služby (řazeno sestupně dle objemu přidělených prostředků).

Krajská dotační politika

Pokud se zaměříme na projekty finančně podpořené z krajských rozpočtů, které podle RNNO v roce 2003 rozdělily mezi neziskové organizace celkem více než 634 mil. Kč, můžeme zaznamenat jisté rozdíly v porovnání se subvencemi státu. Největší část prostředků byla udělena v oblasti rozvoje sportu a tělovýchovy (téměř 32 %), následuje rozvoj kultury a záchrana kulturního dědictví (více než 21 %) a teprve na třetím místě v objemu přidělených prostředků je poskytování sociálních služeb (téměř 20 %). Na další místo se řadí péče o ohrožené a problémové skupiny obyvatel (téměř 11 %), ochrana životního prostředí a trvale udržitelný rozvoj (téměř 6 %). Téměř 5 % z celkového objemu prostředků šlo na pomoc při nenadálých událostech a necelá 4 % na ochranu a podporu zdraví, včetně péče o zdravotně postižené. Podpora programů příslušníků národnostních a etnických menšin dosáhla, shodně jako v případě dotací ze státního rozpočtu, přibližně 2 % z celkového objemu redistribuovaných financí. Skupinu s nejmenším podílem přidělených dotací z rozpočtu krajů tvoří následující oblasti: rozvoj dobrovolnické služby, příprava na vstup do EU a spoluúčast na programech EU, ochrana spotřebitele a nájemních vztahů a podpora rovných příležitostí mužů a žen (řazeno sestupně dle objemu přidělených prostředků).

Obecní dotační politika

Pro úplnost můžeme ještě dodat, že z rozpočtů pověřených obcí třetího stupně bylo v roce 2003 rozděleno více než 956 mil. Kč, tedy o 322 mil. Kč více, než přidělily kraje. Největší objem dotací byl přidělen oblasti rozvoje tělovýchovy a sportu (více než 54 %), se značným odstupem pak následovaly dotace do oblasti poskytování sociálních služeb (15 %), rozvoje kultury a záchrany kulturního dědictví (téměř 15 %). Téměř 7 % z celkového objemu prostředků bylo přiděleno na péči o ohrožené a problémové skupiny obyvatel a ochranu a podporu zdraví, včetně péče o zdravotně postižené (více než 6 %). Necelá 2 % prostředků byla poskytnuta na ochranu životního prostředí a trvale udržitelný rozvoj. V poslední skupině, s objemem prostředků méně než 1 %, je podpora programů příslušníků národnostních a etnických menšin, pomoc při nenadálých událostech, rozvoj dobrovolnické služby a ochrana spotřebitele a nájemních vztahů (řazeno sestupně dle objemu přidělených prostředků) [Vajdová 2004c; RNNO 2004].

Nadační investiční fond

Vedle financování NO prostřednictvím dotací a daňových úlev (viz níže) podporuje ČR svůj neziskový sektor ještě jedním, jedinečným způsobem. V roce 1992 byl založen tzv. Nadační investiční fond.⁴³ Jeho smyslem bylo podpořit český nadační sektor při jeho obnově a zajištění jeho částečné nezávislosti na zahraničních zdrojích financování. Tato podpora nadací byla nastavena takovým způsobem, aby se finanční prostředky poskytnuté nadacím dostaly jejich prostřednictvím českým neziskovým organizacím.

Finanční prostředky v celkové výši cca 1 300 000 000 Kč byly rozděleny mezi 73 nadací ve dvou etapách – v roce 1999 a 2002. V první etapě byla v roce 1999 uzavřena smlouva s 38 nadacemi a rozdělena částka 483 796 000 Kč. Ve druhé etapě v roce 2002 byla uzavřena smlouva s 64 nadacemi (z nichž 29 získalo příspěvek i v první etapě) a rozděleno mezi ně bylo 849 323 000 Kč.

Ve druhé etapě však nebyly rozděleny všechny prostředky z portfolia *Nadačního investičního fondu (NIF)*. Akcie z tohoto portfolia rozprodává Fond národního majetku postupně. Proto byla stanovena pravidla pro další rozdělování finančních prostředků z NIF, aby nadace nemusely čekat, až budou prodány všechny akcie z portfolia NIF. Peníze se tak nadacím rozdělují vždy v okamžiku, kdy částka na účtu Nadačního investičního fondu dosáhne hodnoty 200 mil. Kč. Nárok na tyto zbývající prostředky mají nadace, které uspěly ve výběrovém řízení v druhé etapě podle bodového hodnocení, které v tomto výběrovém řízení získaly. V letech 2003 a 2004 tak bylo mezi příslušné nadace rozděleno dalších 284 995 000 Kč, resp. 215 004 000 Kč. Celková částka, která byla dosud rozdělena mezi české nadace, se tak zvýšila na cca 1 800 mil. Kč.

Nadace, které příspěvek z Nadačního investičního fondu obdržely, byly povinny ho celý uložit do svého nadačního jmění a po celou dobu trvání nadace nesmí své nadační jmění snížit pod úroveň příspěvku z Nadačního investičního fondu. Každoročně jsou povinny rozdělovat v otevřeném grantovém řízení pouze výnosy z tohoto příspěvku, a to v oblasti, ve které se přihlásily do výběrového řízení. Tyto oblasti byly pochopitelně zvoleny tak, aby v maximální možné míře podporovaly rozvoj českého neziskového sektoru.

Daňové úlevy

Český stát dále podporuje neziskové organizace také nepřímo, prostřednictvím různých druhů daňových úlev a osvobození. Podle zákona č. 586/1992 Sb., o dani z příjmu si mohou fyzické osoby odečíst od základu daně hodnotu darů poskytnutých právnickým osobám na financování kultury, školství, na ochranu a podporu mládeže, na ochranu životního prostředí, na humanitární, sociální, zdravotnické účely apod. Maximálně je možné odečíst 10 % ze základu daně.

^{43/} Pro účely Nadačního investičního fondu bylo vyhrazeno jedno procento akcií z druhé vlny kupónové privatizace. Portfolio těchto akcií bylo svěřeno do správy Fondu národního majetku ČR. Rozdělením finančních prostředků Nadačního investičního fondu byla pověřena (pro tyto účely založená) *Rada vlády pro nadace* (předchůdce dnešní *Rady vlády pro NNO*). Jejím úkolem bylo stanovit pravidla pro rozdělení těchto finančních prostředků a vyhlásit a následně také vyhodnotit výběrové řízení subjektů ucházejících se o získání prostředků z NIF. Pravidla pro rozdělení finančních prostředků kategorie Nadačního investičního fondu, stejně jako výsledky výběrového řízení, Rada vlády pro NNO předložila vládě a ta je po jejich schválení předložila Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR. Ta rozhodla o tom, komu budou tyto finanční prostředky poskytnuty.

Do této oblasti spadají rovněž tzv. daňové asignace. Daňová asignace je možnost daňového poplatníka poukázat určité procento svých daní (většinou 1–2 %) konkrétní neziskové organizaci. Na rozdíl od jiných nových členských zemí EU (např. Slovensko, Maďarsko či Polsko), v nichž byly daňové asignace v posledních deseti letech zavedeny, nebyly v České republice daňové asignace dosud uplatněny. V posledních letech se však k tématu rozpoutala živá odborná diskuse, jejímž dosavadním vyvrcholením bylo zahájení konzultací a utvoření pracovní skupiny k možnosti zavedení daňových asignací do českého daňového systému při Ministerstvu financí v létě 2006⁴⁴ (více se daňovým asignacím věnujeme v části věnované analýze bariér občanského sektoru v České republice).

U neziskových organizací (resp. subjektů, které nejsou zřízeny za účelem podnikání a tvorby zisku) „nejsou předmětem daně příjmy z činností vyplývajících z jejich poslání daného jejich statutem, pokud jsou náklady vynaložené na tyto činnosti vyšší“.⁴⁵ Předmětem daně nejsou ani příjmy z dotací ze státního rozpočtu a z rozpočtů obcí a krajů a příjmy z úroků z vkladů na běžném účtu. Od daně z příjmů jsou osvobozeny členské příspěvky přijaté občanským sdružením, veškeré příjmy plynoucí nadacím z jejich nadačního jmění, úroky plynoucí z prostředků veřejné sbírky a příjmy související s výkonem dobrovolnické služby.⁴⁶

Daň z přidané hodnoty se neziskových organizací prakticky vůbec netýká, protože tyto subjekty nejsou založeny za účelem podnikání.⁴⁷

Od daně dědické a daně darovací jsou osvobozena bezúplatná nabytí majetku určená na financování veřejně prospěšných aktivit, pokud je nabyvatelem právnická osoba zřízená za účelem poskytování takových služeb. Stejně tak jsou od této daně osvobozena bezúplatná nabytí majetku obecně prospěšnými společnostmi a nadacemi či nadačními fondy, pokud je tento majetek určen na jejich činnost. Od daně darovací je osvobozeno bezúplatné nabytí majetku na humanitární nebo charitativní účely, nabytí majetku v souvislosti s výkonem dobrovolnické služby a nabytí majetku z veřejných sbírek.

Konečně od daně z nemovitostí, tj. od daně z pozemků i od daně ze staveb, jsou v této souvislosti osvobozeny nemovitosti ve vlastnictví občanských sdružení a obecně prospěšných společností, nemovitosti sloužící zařízením sociální péče, nadacím, a nemovitosti sloužící výlučně účelům zlepšení stavu životního prostředí [Zákon č. 338/1992 Sb., o dani z nemovitostí].

Nadace a nadační fondy

Podle údajů Českého statistického úřadu existovalo v prosinci 2006 v České republice celkem 377 nadací a 937 nadačních fondů. Celkový majetek nadačních subjektů (nadací a nadačních fondů) je odhadován na více než 8 mld. Kč.

^{44/} <http://nno.ecn.cz/index.stm?apc=nF1x1--&x=1904605> (naposledy navštíveno 9. 1. 2007).

^{45/} <http://new.ecn.cz/index.stm?x=74067> (naposledy navštíveno 22. 11. 2006).

^{46/} Podle zákona č. 198/2002 Sb., o dobrovolnické službě.

^{47/} Přesněji řečeno netýkala se jich až dosud. Od 1. května 2004 začal v ČR platit nový zákon o dani z přidané hodnoty. Přinesl však řadu nejasností, zejména pro NNO. V současné době pracuje Rada vlády pro NNO s Ministerstvem financí na jednotné interpretaci některých sporných bodů.

Převážná část nadačních subjektů se věnuje „grantování“ (rozdělování grantů) – 33% nadací a 6% nadačních fondů. Tyto nadace a nadační fondy přitom poskytly přes 70% všech nadačních příspěvků (jedná se především o nadace, které k tomuto účelu získaly prostředky z Nadačního investičního fondu). Celkem poskytly nadace a nadační fondy v roce 2002 nadační příspěvky neziskovým subjektům ve výši 880 mil. Kč; tj. 74% všech jejich výdajů (vedle nadačních příspěvků jsou dalšími položkami výdajů vlastní projekty a režie).⁴⁸

Ve srovnání s vyšší finanční podpory z veřejných rozpočtů činí příspěvky nadačních subjektů asi 16% podpory z veřejných rozpočtů. V posledních letech byl v této oblasti zaznamenán pozitivní trend (tedy nárůst podpory ze strany nadačních subjektů).

Firemní dárcovství, firemní nadace a nadační fondy

Do konce roku 2002 zřídily soukromé firmy v České republice 39 nadací. Podle asociace nadací – *Fóra dárců* – byla v ČR první firemní nadace registrována v červenci 1998. Malých firemních nadací se jměním do 500 tis. Kč je více než polovina, což je více než u nadací celkově. Firemní nadace se jměním nad 50 mil. Kč jsou jen dvě, zatímco velkých nadací je celkem 16. Firemní nadace v roce 2002 ve formě nadačních příspěvků rozdělily 74,9 mil. Kč, tedy asi 10% z nadačních příspěvků všech nadací [Vajdová 2004c].

Postupně dochází k dlouhodobé spolupráci mezi neziskovými organizacemi a významnými firemními dárci. Firemní dárci se tak stávají vedle poskytovatelů finančních prostředků rovněž spoluvůdci podporovaných programů a aktivit. Víceletá podpora dává neziskovým organizacím vyšší jistotu ročně alokovaných prostředků. Přínosem pro firmu je možnost aktivní účasti na přípravě, případně realizaci podpořených aktivit. Dlouhodobým aktivitám se zatím věnují převážně subjekty velkých firem se zahraničním investorem nebo firmy, které jsou součástí nadnárodních korporací. Velcí firemní dárci se tak podílejí na formování občanské společnosti v České republice a můžeme je chápat také jako nositele pozitivní politické kultury, kteří budou hrát do budoucna stále významnější roli.

Individuální dárcovství

V roce 2003 darovala podle našeho průzkumu Reprezentace zájmů 2003 peněžitý nebo věcný dar nějaké NNO téměř polovina obyvatel ČR (48%). Ministerstvo vnitra ČR v současnosti registruje více než 400 veřejných sbírek. Česká společnost je otevřená sbírkám (o tom svědčí i velká subjektivní znalost těchto aktivit, na kterou upozorníme v rámci následující části IV.3. věnované hodnocení neziskových organizací). Hrozí však nebezpečí, že „míra nasycenosti“ veřejnosti sbírkami může být brzy dosažena. Veřejné sbírky jsou příkladem anonymního dárcovství. V současné době jsou v neziskovém sektoru snahy nastolit téma dlouhodobého neanonymního dárcovství (např. Člověk v tísni, o.p.s.), v jehož rozvíjení je spatřována jedna z cest k posílení diverzity a potřebné stability financování.

^{48/} Z celkových výdajů tvoří výdaje nadací na režii 14% a výdaje nadačních fondů na režii 9%.

Hazardní hry a loterie

Hazardní hry mohou být významným zdrojem financí pro neziskový sektor. Většina zemí upravuje loterie a hazardní hry samostatným zákonem, který určuje, za jakých podmínek mohou být hazardní podniky provozovány (v ČR je to zákon č. 202/1990 Sb., o loteriích a jiných podobných hrách). Zákony jsou v jednotlivých zemích odlišné, ale podmínka pro povolení živnosti je ve většině z nich stejná: jako kompenzaci malého společenského přínosu loterií, kasin, sázkových a ostatních hazardních her musí jejich provozovatelé převést část zisku na účely, které jsou společnosti prospěšné. Výše odváděné části zisku na veřejně prospěšné projekty, způsob, jakým jsou peníze distribuovány, a to, kdo o celém procesu rozhoduje, se v každé zemi liší.

V ČR působí několik set provozovatelů loterií a hazardních her (kasina, výherní hrací přístroje, kurzové sázky a další). Rok od roku se zvyšují částky, které lidé utrácejí v hazardních hrách: od 50 mld. Kč v roce 1999 k 78 mld. Kč v roce 2003. Provozovatelé povinně odvádějí část zisku na „veřejně prospěšné účely“ – provozovatelé výherních hracích přístrojů odvádějí tuto část obci, na jejímž území jsou automaty provozovány; provozovatelé loterií využití povinného odvodu navrhují v žádosti o povolení sami, přičemž Ministerstvo financí eviduje doložení využití těchto peněz. Centrální databáze příjemců však vedena není. To vede k malé míře kontrolovatelnosti a transparentnosti využití těchto finančních prostředků, zejména mimo sektor sportu, a také k absenci případné strategie využití prostředků.

TABULKA 9. SÁZKOVÉ HRY A ODVOD VÝTĚŽKU NA VEŘEJNĚ PROSPĚŠNÉ ÚČELY PODLE OBLASTI V ROCE 2003

Oblast	Tržby	Výhry	Příjmy	Poplatky	Odvod na VPÚ*
Loterie	6 963,4	3 488,1	3 475,5	89,7	1 034,0
Kurzové sázky	11 186,9	10 096,2	1 090,7	53,6	111,7
Bingo	202,6	141,8	60,8	6,1	3,3
Kasina	10 051,4	7 941,1	2 110,3	232,1	164,2
Výherní hrací přístroje	44 160,0	33 120,0	11 040,0	1 516,0	510,0
Technické hry	5 423,1	4 308,0	1 115,1	111,7	94,2
Celkem	77 987,4	59 095,2	18 892,4	2 009,2	1 917,4

Zdroj: Ministerstvo financí ČR dle [Vajdová 2004c].

* VPÚ = veřejně prospěšné účely

Celkové odvody provozovatelů hazardních her a loterií na veřejně prospěšné účely v roce 2003 představovaly 1,9 mld. Kč (tabulka 9).⁴⁹ To je v průměru asi 12 % z výtěžku provozovatelů;⁵⁰ podle zákona se má tento podíl pohybovat nejméně od 6 do 20 %, přičemž konkrétní minimální výši stanoví v rámci povolení Ministerstva financí ČR. Podíl největší loterijní společnosti v ČR, SAZKA, a.s.,⁵¹ na celkových odvodech na veřejně prospěšné účely za rok 2003 představoval 55 %. Odvod rozdělují převážně akcionáři Sazky a občanská sdružení se sportovním zaměřením.⁵² Sazka v men-

49/ Kromě odvodů na veřejně prospěšné účely odvádí provozovatelé správní poplatky a odvody na státní dozor (ty za rok 2003 činily 2,009 mld. Kč) a provozovatelé výherních hracích přístrojů platí ještě místní poplatky (ty za rok 2003 činily 0,875 mld. Kč.).

50/ Výtěžek tvoří vsazené částky bez výher, správních a místních poplatků a odvodů na státní dozor.

51/ Podíl Sazky na celkovém objemu tržeb z hazardních her je již několik let 10–11 %.

52/ Majoritní podíl akcií vlastní Český svaz tělesné výchovy a sportu (téměř 68 %) a druhým největším akcionářem je Česká obec sokolská (13,5 %).

ší míře a nesystematicky přispívá i do zdravotní oblasti a na kulturu (4,5 % z celkového odvodu vý-
těžku v roce 2003) [Vajdová 2004c].

4.2.3. Neziskový sektor v hospodářství ČR⁵³

Podíl neziskového sektoru na HDP

Český statistický úřad kategorizuje v systému národních účtů neziskové organizace v sektoru „neziskových institucí sloužících domácnostem“. Celkově se neziskové organizace nepodílejí na hrubém domácím rozpočtu významným způsobem – činí přibližně **0,35 % celkového HDP** a v čase se tento podíl téměř nezvyšuje.

Neziskové organizace poskytují své služby osobám a veřejnosti převážně bezplatně nebo za ekonomicky nevýznamné ceny. Neziskový sektor je tedy – stejně jako všude ve světě – z pohledu hospodářství České republiky spíše spotřebitelem (viz část Financování neziskového sektoru v České republice) a o jeho podílu na ekonomice tak více vypovídá strana užití důchodu než strana produkce. Podíl sektoru na konečné spotřebě celé ekonomiky v roce 2001 byl 0,74 %.⁵⁴

Podíl neziskového sektoru na zaměstnanosti

Podle údajů Českého statistického úřadu pracovalo v roce 2003 v neziskových organizacích celkem přibližně **třicet sedm tisíc** pracovníků.⁵⁵ Podíl neziskového sektoru na celkové zaměstnanosti v ČR za dané období činil **0,71 %** z celkového počtu ekonomicky aktivních obyvatel. Počty pracovníků v neziskových organizacích se však v posledních letech stále zvyšují (od roku 1999 do roku 2003 došlo k nárůstu o téměř 60 %). Nejvíce pracovníků neziskových organizací najdeme v různých oblastech působení členských neziskových organizací (např. ČSTV, Sokol, atd.) – celkem 20 761 pracovníků. Druhý největší počet pracovníků neziskových organizací pracuje v oblasti sportu (6 644), což odpovídá velkému počtu neziskových organizací, které působí v této oblasti.

Významná část pracovníků se také nachází v oblasti sociální (2 548) a zdravotní péče (1 234). Zatímco neziskové organizace v těchto oblastech zaměstnávají celkem 10 % všech pracovníků neziskového sektoru, počet neziskových organizací v těchto oblastech je naopak značně nízký – celkem přibližně 0,5 % všech neziskových organizací. Na základě těchto údajů můžeme konstatovat, že v sociální a zdravotní oblasti působí organizace založené spíše na práci placených profesionálů než na neplacené práci, alespoň co se tohoto srovnání týká [Vajdová 2004c; Rosenmayer 2006].

^{53/} Tato část vychází ze studie *Zpráva o neziskovém sektoru v České republice*, kterou připravila a sestavila Tereza Vajdová. Na vzniku studie se v roce 2004 podílela expertní skupina Rady vlády pro nestátní neziskové organizace, jejíž členkou byla rovněž autorka.

^{54/} Pramen: Roční národní účty 2000 a 2001, ČSÚ.

^{55/} Předběžné údaje ČSÚ za rok 2003. Přepočteno na plné úvazky. Přepočty provádějí podle daného vzorce samy neziskové instituce, a to u zaměstnanců: s kratší pracovní dobou; v pracovním poměru vykonávajících práci jen příležitostně na výzvu a dle potřeb zaměstnavatele; do 16 let, kde zákon stanoví nejvýše 30 hodinový pracovní týden; nebo vykonávajících vedlejší činnost v souběžném pracovním poměru. Podíl odborových svazů na celkovém počtu pracovníků NNO, který uvádíme, je 3 % (celkem 1 144 pracovníků v oblasti „činnost odborových svazů“ dle OKEČ) [Vajdová 2004c; Rosenmayer 2006].

Podíl neziskového sektoru na poskytování služeb

Struktura neziskového sektoru je v každé zemi jiná. Zatímco v některých zemích převažuje oblast sociálních služeb (např. Rakousko a Německo), jinde je to oblast zdravotnictví (Nizozemsko) a ještě jinde zase oblast vzdělávání (Belgie). V neziskovém sektoru postkomunistických zemí (ČR, Slovensko, Rumunsko nebo Maďarsko) podle těchto srovnání převažuje oblast volnočasových aktivit – sportu, kultury a volného času obecně.

Zatímco v některých zemích západní Evropy pracuje v oblasti sociálních služeb téměř třetina lidí z neziskového sektoru, v postkomunistických zemích střední Evropy to je v průměru jen asi desetina (viz výše). V oblasti kultury, sportu a volného času je situace přesně obrácená – v zemích západní Evropy zde pracuje desetina neziskového sektoru, zatímco v postkomunistických zemích více než třetina.

Tento stav je způsoben třemi faktory – systémovým (odlišný model sociálního státu); historickým (stále živé dědictví komunismu, v němž byl stát jediným poskytovatelem všech služeb, tedy se stará i o většinu sociálních a zdravotních služeb) a strukturálním (v prostoru, kde ve většině zemí západní Evropy fungují neziskové organizace, existuje v České republice množství rozpočtových a příspěvkových organizací státu a krajů). Jak v postkomunistických zemích obecně, tak v České republice konkrétně se neziskový sektor podílí na fungování sociálního státu pouze v omezené míře.

Jak jsme již nastínili v úvodu práce, soustředění se pouze na zkoumání neziskového sektoru bývá hlavním nedostatkem studií k danému tématu. V našem komplexním výzkumu však vystupujeme z těchto zaběhnutých kolejí a v následující části se zaměříme na chápání občanské společnosti a neziskového sektoru občany a jejich důvěru a hodnocení neziskových organizací. Při této analýze budeme kombinovat výsledky skupinových rozhovorů (2003) a výzkumů empirických šetření (2003 a 2006).

4.3. Členství v neziskových organizacích a vnímání a hodnocení organizované občanské společnosti občany

Členství obyvatel v neziskových organizacích není ze zákona nikde vedeno, a zjišťuje se proto na základě průzkumu populace,⁵⁶ na rozdíl od údajů o počtu neziskových organizací, které jsou uvedeny v jednotlivých registrech. Údaj o členství proto poukazuje na velikost a okruh příznivců neziskových organizací.

Podle posledního údaje z roku 2006⁵⁷ je členem nějaké neziskové organizace přibližně 45 % české dospělé populace, což je pokles o téměř 11 procentních bodů ve srovnání s rokem 2003, kdy se ke členství v nějaké neziskové organizaci přihlásilo téměř 56 % české dospělé populace. Tento propad můžeme vysvětlit kontinuálním poklesem členské základny velkých organizací, např. sportovních.

^{56/} Zdroje zkeslení tohoto údaje jsou zase jiné – lidé nemusí pochopit, na co se jich tazatel ve výzkumu ptá (co je to nezisková nebo dobrovolná organizace), mohou si vymýšlet, mohou zapomenout.

^{57/} Popis obou šetření, z nichž v této kapitole vycházíme, je v části I., technické údaje k empirickým šetřením pak v přílohách III.1. a III.2.

Stejně jako v roce 2003 se i v roce 2006 respondenti nejvíce podíleli na činnosti sportovních klubů (21,8% v roce 2003 a 17,3% v roce 2006), zájmových organizací (18,9% v roce 2003 a 13,6% v roce 2006) a místních sdružení (13,0% v roce 2003 a 9,7% v roce 2006). Naopak nejméně se angažují v etnických organizacích (0,4% shodně v letech 2003 i 2006) společenských a ekologických hnutích (0,7% v roce 2003 a 0,6% v roce 2006 v případě společenských a 2,2% v roce 2003 a 1,8% v roce 2006 v případě ekologických organizací). Zajímavé je srovnání s průzkumem členství v neziskových organizacích, který proběhl před pěti lety [Frič 1998; Frič et al. 2000]. Tehdy uvedlo členství v neziskové organizaci 29% lidí. Rozdíl může být částečně způsobený tím, že se mezi lety 1998 a 2003 zvýšila znalost neziskových organizací v české populaci.

Obecná znalost pojmů občanská společnost a neziskový sektor je podle výzkumu relativně vysoká. Při srovnání výsledků z let 2003 a 2006 můžeme konstatovat, že znalost pojmů třetí sektor/nezisková organizace a dobrovolnictví je stabilně vysoký. V roce 2003 uvedlo 95% respondentů, že ví, co znamená⁵⁸ pojem třetí sektor, a v roce 2006 uvedlo více než 93% respondentů, že zná pojem nezisková organizace. Podobně je tomu s pojmy dobrovolnictví a dobrovolník, jejichž subjektivní znalost indikovalo v obou sledovaných letech více než 95% respondentů.

Znalost obecnějšího pojmu občanská společnost byl ve srovnání se spíše konkrétními a v médiích i veřejném životě častěji užívanými pojmy, jako je třetí/neziskový sektor a dobrovolník, v obou sledovaných letech nižší. Zatímco v roce 2003 uvedlo přibližně o deset procent méně občanů, že zná pojem občanská společnost (84,5%), v roce 2006 byl rozdíl již více než 16%. Jak můžeme vysvětlit pokles subjektivní znalosti pojmu občanská společnost? Jak jsme již uvedli výše, důvody lze hledat především v rozdílném užívání těchto pojmů v médiích a ve veřejném životě. Tématu občanské společnosti se například v minulosti ve svých novoročních a dalších veřejných projevech velmi často věnoval bývalý prezident Václav Havel, zatímco hlavním tématem veřejných projevů současného prezidenta Václava Klause je Evropská unie.

Pokud se ale zaměříme pouze na ty, kteří uvedli, že pojem přesně chápou, je celkový obraz odlišný – v obou sledovaných letech shodně zná přesně pojem občanská společnost pouze přibližně polovina respondentů, kteří subjektivně pojem znají, zatímco v případě pojmů nezisková organizace a dobrovolník je to více než dvě třetiny respondentů, kteří indikovali subjektivní znalost těchto pojmů. Je tedy možné konstatovat, že zatímco pojmy dobrovolnictví a třetí sektor jsou pro respondenty známé a pochopitelné a jsou jim schopni dát konkrétní rozměr, spíše abstraktní pojem občanská společnost není české veřejnosti stále zcela pochopitelný.

Znalost neziskových organizací byla rovněž zjišťována na základě otázky, zda respondent/ka pomohl/a v loňském roce nějaké konkrétní organizaci. Na tuto otázku odpovědělo v roce 2003 kladně 35,4%⁵⁹ a v roce 2006 36,2%. Subjektivní znalost konkrétních neziskových organizací byla v roce 2003 následující: přibližně třetina respondentů (téměř 32%) uvedla konkrétní organizaci; mezi nejznámější organizace se řadila Katolická charita, Červený kříž, Liga proti rakovině, Člověk v tísni (Člověk v tísni, o.p.s.) a Pomozte dětem (projekt Nadace pro rozvoj občanské společnosti).

^{58/} Ve všech případech se jedná o součet odpovědí „ano, ví přesně, co pojem znamená“, „ano, zná pojem, ale neví přesně, co znamená“.

^{59/} Tuto otázku považujeme za kontrolní, protože její pomocí neměříme pouze postoje k neziskovým organizacím, ale také jejich konkrétní znalost.

V roce 2006 uvedlo konkrétní organizaci přibližně 35% respondentů; nejznámější organizací bylo Pomozte dětem, dále pak Kapka naděje, Liga proti rakovině a Adra. Katolická charita, Červený kříž a Člověk v tísni se v roce 2006 umístily hůře než v roce 2003.

Obecně je možné říci, že v roce 2006 se na předních místech umísťovaly především organizace, které při svých sbírkových kampaních přímo oslovují veřejnost (vedle již zmíněných sem patří např. také Světluška, Bílá pastelka, Život dětem, Paraple a další). Dalším zajímavým rozdílem je výrazný nárůst organizací, které se zabývají nejrůznějšími aspekty života dětí – dalšími organizacemi, které respondenti subjektivně jmenovali, jsou Fond ohrožených dětí, Nadace Naše dítě a Nadace Terezy Maxové. Organizace v oblasti pomoci dětem v nejrůznějších životních situacích jsou rovněž jako jediné respondenty spojovány s konkrétními jmény jejich zakladatelek (Vendula Svobodová v případě Kapky naděje, Zuzana Baudyšová v případě nadace Naše dítě, či Tereza Maxová v případě své nadace).

Co se týče způsobů, jimiž respondenti podporují neziskové organizace, mezi respondenty dominovala finanční pomoc (téměř 87% v roce 2003 a více než 90% v roce 2006). V roce 2003 uvedlo více než 48% respondentů, že poskytlo dar. V roce 2006 to bylo více než 30% respondentů. Svůj čas či práci věnovalo v roce 2003 více než 28% respondentů a v roce 2006 téměř 20% respondentů. Více než pět procent respondentů uvedlo v roce 2003, že pomohlo jiným způsobem, aniž odpověď blíže specifikovalo, v roce 2006 to byla více než tři procenta respondentů. Dominantní postavení finanční pomoci neziskovým organizacím koresponduje se subjektivní znalostí organizací, kterou jsme popsali výše. Subjektivně nejznámější jsou organizace, které pořádají veřejné sbírky, naopak organizace s masovým členstvím jmenují respondenti jen zřídka.

Pokud se zaměříme na to, jak občané hodnotí neziskové organizace, můžeme konstatovat, že stabilně přibližně 45% respondentů (jak v roce 2003, tak v roce 2006) považuje neziskové organizace v České republice za dobře organizované a v jejich sféře činnosti za efektivní. Stejně tak v obou letech přibližně 27% respondentů uvedlo, že neziskové organizace slouží spíše k naplňování cílů jednotlivců. Jednalo se převážně o respondenty s nižším vzděláním (základní vzdělání, vyučení a středoškolské bez maturity) a spíše starší muže (nad 45 let) z jihovýchodních a jihozápadních Čech a ze střední Moravy.

Na základě analýzy sociodemografických charakteristik je možné říci, že se více angažují muži než ženy, obyvatelé menších měst (5 000 – 14 999 obyvatel) a malých obcí (800 – 1999 obyvatel) a také velkoměst (nad milion obyvatel – pouze Praha) a lidé s vysokoškolským a středoškolským vzděláním. Nejvíce angažovaní jsou respondenti, kteří uvedli, že ve volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR hlasovali pro ODS a KSČM. Nejvíce angažovaných je v produktivním věku – tedy ve věkových kategoriích 45–59 let a 30–44 let.

Nejméně se angažují občané v Moravskoslezském kraji, severovýchodních a jihovýchodních Čechách (analýza na úrovni NUTS 2), občané velkých měst (80 000 – 999 999 obyvatel) a nejmenších obcí (méně než 799 obyvatel), lidé se středoškolským vzděláním bez maturity a se základním vzděláním. Mezi méně angažované patří rovněž nevoliči (respondenti, kteří uvedli, že se nezúčastnili voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v roce 2002) a respondenti, kteří uvedli, že v těchto volbách hlasovali pro ČSSD. Nejméně angažovaní jsou občané starší šedesáti let.

Při skupinových rozhovorech jsme se podrobněji zabývali tím, jakou roli hraje občanská společnost ve srovnání se státem a sociálními sítěmi. Můžeme konstatovat, že v regionech s nízkou mírou participace⁶⁰ (Moravskoslezský kraj) se občané v obtížných životních situacích spoléhají na stát a vlastní aktivitu – tradiční společenství zde převážně erodovala a na jejich místo nastupuje ve zvýšené míře pasivita. To potvrzují nejen údaje o počtu obyvatel připadajících na neziskovou organizaci v těchto krajích, ale také empirické analýzy. V takovém regionu se neziskový sektor rozvíjí pomaleji, přesto je však velmi důležitý, protože nabízí alternativu narůstající pasivitě.

Naopak nejméně se na stát spoléhají občané v regionech s rozvinutou sítí neziskových organizací (Jihomoravský kraj) – v menších sídlech doplněné o sociální síť – a v individualizovanější Praze, kde vedle neziskového sektoru hraje podle respondentů větší roli vlastní aktivita jednotlivce. Neziskové organizace se tu stávají přirozeným doplněním tradičních vztahů. I nadále zde hrají velkou roli sociální síť a důležitým aktérem v neziskovém sektoru je církev a církevní organizace neziskového charakteru. Jihočeský kraj se v tomto ohledu jeví jako průměrný – občané zde spoléhají jak na stát, tak na sociální síť.

V této části jsme se na základě empirických šetření a skupinových rozhovorů věnovali vnímání a hodnocení občanské společnosti i její organizované části (tedy neziskových organizací) občany. Můžeme konstatovat, že mezi lety 2003 a 2006 došlo k propadu subjektivně indikovaného členství, to může dokumentovat problém poklesu členství, s nímž jsme se setkali rovněž při rozhovorech, které popíšeme v následující části. Mezi důležitá zjištění patří relativně výrazný efekt sbírkových akcí, subjektivně jsou neznámější právě organizace v této oblasti a občané nejčastěji pomáhají neziskovým organizacím finančními prostředky a dalšími dary.

Vysoká míra, s jakou občané spoléhají na sociální síť, poukazuje na silné rozdělení mezi soukromou a veřejnou sférou a můžeme ho označit za dědictví šedé zóny. Síť přátel a známých jsou vnímány jako součást soukromé sféry a jsou rezistentní vůči veřejné mobilizaci. Podle některých autorů je však i tato aktivita důležitá pro legitimitu demokracie – dochází k budování interpersonální důvěry, která posiluje i důvěru institucionální [Sztompka 1999; Dekker, Uslaner 2001] a má potenciál ke zvýšení účasti ve veřejné sféře [Habermas 2003] .

4.4. Výzkum vybraných českých neziskových organizací

4.4.1. Klasifikace neziskových organizací

Ke klasifikaci životaschopnosti neziskových organizací a jejich lepší srovnatelnosti jsme použili kategorizaci USAID, popsanou v úvodní kapitole, kterou jsme ‚převrátili dovnitř‘. Kritéria indexu životaschopnosti neziskového sektoru z této klasifikace zde totiž neaplikujeme na hodnocení národního prostředí neziskového sektoru, nýbrž hodnotíme optikou této klasifikace jednotlivé sledované neziskové organizace. Tomu jsme také přizpůsobili jednotlivá kritéria indexu (podrobně popsaná a kriticky zhodnocená v kapitole *Hodnocení vybraných neziskových organizací v České republice na základě adaptace indexu životaschopnosti neziskových organizací*). Informace ke každé organizaci sledují strukturu a pořadí kritérií klasifikace USAID: právní prostředí, poskytování služeb, or-

⁶⁰/ Míra participace občanů byla měřena komplexním indikátorem, jehož součástí je mimo jiné počet obyvatel na jednotlivé typy neziskových organizací, volební účast ve volbách na místní a národní úrovni atd.

ganizační kapacita, obhajování své činnosti, finanční životaschopnost, infrastruktura a obraz neziskového sektoru na veřejnosti. Nejprve tedy popíšeme konkrétní ohodnocení jednotlivých zkoumaných neziskových organizací, které na závěr převedeme do číselných hodnot, a poté provedeme komparaci NO.

4.4.2. Analýza vybraných neziskových organizací

Na úrovni individuálních aktérů jsme zkoumali následující organizace: Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska, Českomoravská myslivecká jednota, Spolek Svatobor, Český svaz tělesné výchovy, Člověk v tísni a Nadace Vodafone. V následující části budeme stručně charakterizovat vybrané neziskové organizace a následně pak analyzovat jejich fungování na základě adaptace indexu životaschopnosti neziskových organizací (USAID) pro organizační a funkční analýzu individuálních/jednotlivých neziskových organizací. Podrobnému popisu metodologie indexu a vlastní adaptaci jsme se věnovali v samostatné části kapitoly 3 a zdůvodnění výběru v kapitole 1.

Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska

Když se vysloví slovo „hasič“, mnohým se vybaví film Miloše Formana *Hoří má panenko*, jehož děj se odehrává na hasičském bále. Vedle ironického pohledu na českou povahu poukazuje film na fakt, že hasiči tvoří páteř společenského života v obci. Dobrovolní hasiči se tedy vedle likvidace a prevence požárů věnují také práci s mládeží, sportu, a jak již bylo zmíněno, organizaci kulturních akcí (plesů, zábav, veřejných vystoupení, výstav a dalších) a veřejného života. Historie dobrovolných hasičů v českých zemích sahá do dob Rakouska-Uherska,⁶¹ například nejstarší aktivní sbor v Praze byl založen v roce 1871.

Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska (dále jen SH ČMS nebo Hasiči) je občanským sdružením, které vzniklo 9. 4. 1991 jako právní nástupce Svazu požární ochrany ČSFR na území ČR. Hlavní oblastí činnosti je požární ochrana, a to jak aktivní (represe), tak pasivní (prevence). Organizační struktura SH ČMS je velmi přehledná a má vertikální a horizontální úroveň. Horizontálně se pak dělí na složky rozhodovací, výkonné, poradní a kontrolní.

Na vertikální úrovni je struktura SH ČMS zpravidla pětistupňová: ústřední, krajské, okresní nebo městské, okrskové a místní sbory. Celkem existuje 14 krajských a 77 okresních organizací, které jsou samostatnými právními subjekty. Podle Výroční zprávy z roku 2004 existuje v současné době v České republice 8024 sborů [Výroční zpráva SH ČMS 2004], které mají celkem více než 320 000 členů. SH ČMS se tak řadí k nejpočetnějším neziskovým organizacím v České republice. Téměř 30 % členů je mladších 26 let. Především díky kontinuální práci s dětmi a mládeží má SH ČMS stabilní členskou základnu a nedochází k významnějším fluktuacím.

SH ČMS je rovněž zakladatelem Nadace pro podporu hasičského hnutí v České republice, zřízené v roce 1993 s cílem upozornit na důležitost a poslání dobrovolných a profesionálních hasičů

^{61/} Založení prvních hasičských sborů se datuje od roku 1864, záhy se hasičské sbory sdružují do větších celků, a tak již v osmdesátých letech dochází k založení „Zemských hasičských jednot“. Aktivními členy organizací byli především dělníci, učitelé a drobní živnostníci. <http://uvaly.oshpv.cz/historie.htm> (naposledy navštíveno 12. 1. 2007).

v České republice. Jak je zřejmé z tohoto výčtu, aktivity dobrovolných hasičů jsou velmi široké a organizace neplánuje jejich další rozšiřování. V současné době je naopak nejdůležitějším cílem organizace zkvalitnění existujících aktivit. V nejbližší budoucnosti se SH ČMS chce zaměřit na vyšší profesionalitu realizovaných aktivit a členské základny, zvýšení ekonomické stability a prohloubení mezinárodní spolupráce. SH ČMS se chce také věnovat prohloubení vztahu s krajskou a místní samosprávou.

Stejně jako v oblasti členské základny, také oblast financování se u SH ČMS dlouhodobě zlepšuje. Hlavním zlomem byl v tomto kontextu rok 1997, kdy došlo k významnému snížení dotací poskytovaných Ministerstvem vnitra ČR. To vedlo k vyšší aktivitě v oblasti získávání prostředků a zvýšení diverzity získávaných zdrojů. Stabilní složku příjmů tvoří členské příspěvky a dary. V současnosti se hasiči snaží získávat také větší granty jak domácí, tak zahraniční a pro oblast fundraisingu a grantování byl angažován profesionál. Hlavní finanční aspirace se týkají tzv. evropských peněz, tedy prostředků z evropských strukturálních fondů.

Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska spolupracuje vedle profesionálních hasičů – Hasičského záchranného sboru ČR, místních a krajských samospráv a výše zmíněné Nadace pro podporu hasičského hnutí v České republice – také s dalšími domácími a zahraničními občanskými sdruženími. Mezi nejvýznamnější partnery SH ČMS patří Česká hasičská a Moravská hasičská jednota, Asociace hasičských důstojníků, Červený kříž nebo Folklorní sdružení České republiky.

V kontextu aktivní práce s dětmi a mládeží je SH ČMS rovněž členem zastřešující organizace *Česká rada dětí a mládeže*, v jejímž rámci se Hasičům daří realizovat své zájmy a potřeby. Na mezinárodní úrovni jsou aktivně zapojeni mj. do světové organizace CTIE, kde se jim daří prosazovat i různé evropské normy, a úzce spolupracují s dalšími hasičskými spolky v zahraničí, především ve středoevropském regionu.

Hasiči se definují jako apolitická organizace, v parlamentních volbách v roce 2006 však v některých obcích kandidovali členové místních dobrovolných hasičských sborů. Dochází tak k propojování občanské a politické angažovanosti. Povědomí o existenci SH ČMS je relativně silné, Hasiči jsou nedílnou a neodmyslitelnou součástí veřejného života. Především v menších obcích jsou také často jedinou fungující organizací (často také společně s myslivci).

Českomoravská myslivecká jednota

Počátky organizované myslivecké činnosti sahají do 17. století, kdy byla v roce 1692 založena v jižních Čechách na schwarzenberském panství „Myslivecká bratrská pokladna“, jejímž cílem byla kontrola a vzdělávání v oblasti myslivectví. V průběhu 18. století se postupně činnost rozšiřovala na území celého Království českého. Až do 20. let 20. století však byly činnost a zájmy mysliveckých spolků roztříštěné. Pro zlepšení reprezentace zájmů myslivců na veřejnosti a v oblasti legislativy byla v Brně v roce 1923 založena Českomoravská myslivecká jednota. V roce 1947 měla Jednota více než 97 000 organizovaných členů. Stejně jako další organizace byla v roce 1948 začleněna do Národní fronty. Vedle likvidace zemských svazů proběhly také politické prověrky členů a došlo k několika vlnám vylučování. Po roce 1989 se Jednota transformovala na občanské sdružení.

Hlavní náplní činnosti je podle Stanov „zachování a ochrana přírody a krajiny a v ní volně žijící zvěře a myslivost“ [Stanovy ČMMJ 1995]. Vedle ochrany krajiny a myslivosti se Jednota věnuje rovněž následujícím činnostem: (a) podpoře chovu a ochraně zvěře; (b.) péči o rozvoj myslivecké kynologie a sokolnictví, včetně zkoušek z pověření MZ ČR; (c.) péči o rozvoj loveckého střelctví, organizaci střeleckých soutěží; (d.) vzdělávání členské základny; (e.) uchování mysliveckých zvyků a tradic; (f.) publikační činnosti [Stanovy ČMMJ 1995].

Organizační struktura ČMMJ je jak vertikální, tak horizontální a je shodná s organizační strukturou SH ČMS. Na vertikální úrovni se Jednota člení na místních organizace a kluby; okresní, městské a obvodní myslivecké spolky. Orgány Jednoty jsou Myslivecká rada, Dozorčí rada a Sbor zástupců ČMMJ. Všechny orgány jsou voleny na dobu vymezenou Stanovami. Na horizontální úrovni pak rovněž existují odborné komise. Jednotlivé součásti jsou samostatnými právními subjekty, v rámci organizace existuje vzájemná fungující komunikace mezi vedením a členskou základnou.

Jak naznačuje široká škála zájmů a činností myslivců, není cílem organizace stávající aktivity dále rozšiřovat, ale stejně jako v případě hasičů prohlubovat a profesionalizovat stávající činnosti. Velmi důležitou součástí Jednoty jsou obchodní organizace: Interlov Praha, s.r.o.; Halali, všeobecná pojišťovna, a.s.; Myslivost, s.r.o.; a Služby myslivosti, s.r.o. Zisk vytvořený těmito organizacemi je využíván k financování nevýdělečných aktivit v oblasti ochrany přírody a myslivosti. Jednota je rovněž zakladatelem Myslivecké nadace, která vznikla v roce 1994 za účelem „podpory rozvoje duchovních hodnot a tradic České myslivosti“. Jednota spolupracuje s jinými tuzemskými a zahraničními mysliveckými organizacemi, například s Federací organizací myslivosti a ochrany přírody EU – FACE, Mezinárodní radou pro myslivost a ochranu zvěře – CIC, Světovou sokolnickou asociací – IAF či Mezinárodní federací fotografů přírody – IUWP.

Na rozdíl od Sdružení hasičů se Jednota potýká s poklesem členské základny. V současné době má okolo 100 000 členů. K nejvýznamnějšímu poklesu členské základny došlo po roce 1992, kdy bylo ukončeno povinné členství v ČMMJ, a také po roce 1995, kdy byl přijat zákon o zbraních a střelivu (228/1995 Sb.), podle nějž museli všichni myslivci složit zkoušku odborné způsobilosti. Členové, kteří se zkoušce nepodrobili (to se týkalo především starších členů), do tří let postupně ukončili své členství v Jednotě.

ČMMJ se na rozdíl od Hasičů nedaří v práci s dětmi a mládeží; od roku 1990 došlo k propadu mysliveckých kroužků z přibližně 1000 na 50 v roce 2000. Dalším důvodem poklesu členské základny mohou rovněž být náročné povinnosti členů, které nezahrnují jen placení členských příspěvků, ale také aktivní péči o zvěř. Jednota však neuvažuje o zmírnění těchto povinností jako možnosti zastavení propadu členské základny. Řešení naopak vidí především v legislativních změnách, které by vázaly vydání loveckého lístku na povinné členství v myslivecké organizaci. Propad členské základny rovněž ztěžuje naplňování cílů a zájmů Jednoty. Ta je však stále velmi silným lobbyistickým uskupením na centrální úrovni (Parlament, MŽP ČR, MZ ČR, MV ČR).

Především díky výše zmíněným obchodním aktivitám je Jednota finančně životaschopná. Hlavní kostru financování tvoří vedle obchodních aktivit podpora státu, členské (i nečlenské) příspěvky a dary. V důsledku existující personální struktury není ČMMJ výrazně aktivní při získávání grantových prostředků a ani v nejbližší budoucnosti neplánuje se těmto činnostem věnovat.

V povědomí veřejnosti mají myslivci své místo. Stejně jako hasiči jsou především v menších obcích důležitou součástí veřejného a kulturního života. Přesto je nutné konstatovat, že u části populace se především myslivost a lov nesetkávají s jednoznačnou podporou a přijetím.

Český svaz tělesné výchovy

Český svaz tělesné výchovy (dále ČSTV nebo Svaz) je dobrovolným sdružením sportovních, tělovýchovných a turistických svazů s celostátní působností, tělovýchovných jednot a sportovních klubů i jejich sdružení. Posláním svazu je podporovat sport, tělesnou výchovu a turistiku, sportovní reprezentaci České republiky a přípravu na ni, zastupovat a chránit práva a zájmy sdružených subjektů, poskytovat jim požadované služby a vytvářet platformu ke vzájemné spolupráci. Stejně jako u SH ČMS a ČMMJ si jednotlivé subjekty sdružené v ČSTV ponechávají samostatné právní postavení. ČSTV vznikl v roce 1990, kdy se do něj sdružilo 43 svazů a 5 521 tělovýchovných jednot.

Ve svých Stanovách se žádným způsobem nevymezuje ke své minulosti před rokem 1989 – předchůdce ČSTV – Československý svaz tělovýchovy a sportu vznikl v roce 1948 sloučením dosud autonomních spolků, jako byly například Česká obec sokolská, Autoklub ČR, Orel – křesťanská tělovýchovná organizace, Klub českých turistů apod. Ze spolupráce se stalo direktivní řízení sportu pod ideovým vedením Národní fronty. Po roce 1989 byla sice činnost zakázaných spolků obnovena, vyčlenily se ze Svazarmu a ČSTV, avšak potýkají se s řadou problémů především finančního rázu. Minulost, úspěšné etablování v nových podmínkách, množství získávaných finančních prostředků a lobbying ČSTV jsou tak kritizovány částí zbývajících sportovních neziskových organizací (Sokol).

Organizační struktura je přizpůsobena funkci ČSTV. Nejvyšším orgánem ČSTV je valná hromada, kterou tvoří společné zasedání sboru zástupců svazů a sboru zástupců TJ/SK, v té má každá členská organizace jednoho voleného zástupce (delegáta). Valnou hromadu svolává výkonný výbor ČSTV nejméně jednou ročně a je povinen ji svolat i tehdy, požádá-li o její svolání alespoň jedna třetina členských svazů nebo jedna třetina regionálních sdružení s licencí ČSTV, anebo alespoň 100 000 evidovaných členů – jednotlivců ve sdružených TJ/SK, a to vždy s konkrétním návrhem programu jednání valné hromady. Výkonný výbor je povinen zveřejnit termín, místo a navržený program valné hromady nejpozději 30 dní před jejím konáním, a to také korespondenčně do sídel všech členských svazů a všech regionálních sdružení s licencí ČSTV. Vedle výkonného výboru funguje ve Svazu rovněž Revizní komise ČSTV, která plní kontrolní funkce. Kontrolní složku mají také jednotlivá krajská sdružení [Stanovy ČSTV 2001].

V období mezi valnými hromadami vede Svaz Výkonná rada v čele s předsedou (placená funkce). Členské organizace od místní po krajskou úroveň mají vysokou míru autonomie při utváření regionálních sdružení jako samostatných občanských sdružení s vlastními stanovami, jejichž obsah ale nesmí být v rozporu se stanovami ČSTV. Pražská centrála poskytuje členským organizacím účetní, ekonomický a právní servis. Součástí ČSTV je řada sportovních center, horských středisek a center sportovní přípravy. Organizační struktura ČSTV se svou povahou blíží střešové organizaci autonomních členů. ČSTV je jako celek velmi úspěšný při obhajování zájmů svých členů, lobbyingu a fundraisingu.

V roce 2005 bylo svazů již dvakrát více než v roce 1990 a počet TJ činil 9 171. V roce 2004 měl Svaz více než 1 357 000 členů, v roce 2005 to bylo již více než 1 474 000 členů. Svaz je tak nejpokročnější neziskovou organizací v České republice. Rostoucí počet tělovýchovných jednot a sportovních klubů organizovaných v ČSTV a trvale rostoucí členská základna jsou důkazem dynamičnosti a vysoké míry adaptace ČSTV na existující prostředí. Svaz úspěšně komunikuje jak s členskou základnou, tak se státní správou, a je velmi úspěšný při získávání prostředků na svou činnost i prosazování právních změn. Příkladem může být aktivní role ČSTV v *Radě vlády pro nevládní neziskové organizace*, kde Svaz v roce 2004 přeložil ucelenou analýzu fungování sportovních organizací – právního rámce fungování, financování, partnerství s veřejnou správou a budoucích výhledů.

Stejně jako v případě členské základny, i v případě financování patří ČSTV k nejvýznamnějším součástí organizované občanské společnosti v České republice. V současné době hospodaří tato organizace s největším objemem peněz ze všech neziskových organizací. Financování ČSTV je velmi dobře diversifikované – opírá se o tři hlavní složky – dotace ze státního rozpočtu, vlastní zdroje a Sazku, a.s. (ČSTV je jedním z akcionářů Sazky, a má proto ze zákona nárok na poměrnou část jejího výtěžku). V roce 2005 hospodařil ČSTV s celkovým rozpočtem téměř 1,2 miliardy Kč. Z této částky získal Svaz více než 638 000 000 Kč ze státního rozpočtu, z vlastních zdrojů pak pocházelo více než 555 milionů. Podobně jako u Myslivců je důležitou součástí rozpočtu vlastní obchodní činnost. Vedle již zmíněné Sazky se jedná o lyžařské areály ve Špindlerově Mlýně a v dalších horských střediscích, nakladatelství Olympia či vlastní vyšší odborná škola (Vyšší odborná škola ČSTV, s.r.o.). V oblasti vlastních zdrojů jsou nezanedbatelnou složkou příjmů rovněž sponzorské dary a příspěvky. Členské příspěvky tvoří relativně malou část finančních příjmů, avšak přispívají k celkové diverzitě a stabilitě financování ČSTV.

Od roku 1994 se ČSTV aktivně angažuje ve Všesportovním kolegiu ČR, které sdružuje 11 spolků: Asociaci tělovýchovných jednot a sportovních klubů ČR, Asociaci školních sportovních klubů, Auto-klub ČR, Českou obec sokolskou, Český olympijský výbor, Český střelecký svaz, Český svaz tělesné výchovy, Českou asociaci Sport pro všechny, Orla, Klub českých turistů a Sdružení sportovních svazů ČR. Cílem Všesportovního kolegia ČR, jemuž díky velikosti své členské základny ČSTV dominuje, je jednotná obhajoba sportu a prosazování jeho zájmů. Všesportovní kolegium ČR i ČSTV jsou velmi úspěšné v lobbyingu jak v Parlamentu, tak na MŠMT ČR. Vedle toho spolupracuje ČSTV s řadou domácích a zahraničních organizací v oblasti sportu.

Dominantní role ČSTV v oblasti sportu a především objem prostředků ze Sazky vedou k ambivalentnímu postoji ostatních sportovních neziskových organizací k ČSTV. Veřejnost má však o ČSTV vysoké povědomí – sportovní kluby a spolky jsou nejčastěji uváděným typem občanské participace.

Spolek Svatobor

Spolek Svatobor (dále Svatobor nebo Spolek) byl založen v roce 1862 (období Bachova absolutismu). Základní ideu Svatoboru vyjádřil František Palacký heslem „Pomáhej! Osvěcuj! Pamatuj!“. Tím také vyjádřil hlavní směry činnosti Svatoboru – pomoc spisovatelům a jejich rodinám, které se často potýkaly s existenciálními problémy (poskytováním finančních příspěvků, darů, cen a stipendií), rozvoj českého písemnictví a zvyšování povědomí o něm (vydávání a šíření děl českých auto-

rů) a konečně oslava důležitých osobností českého kulturního života (zřizování pomníků⁶² a pamětních desek, péče o hroby).

Stejně jako například Sokol nebo ČMMJ patří Svatobor k neziskovým organizacím, které v čase prokázaly svoji stabilitu, a společně je řadíme mezi spolky, které potvrzují tradici občanské společnosti v České republice. Na rozdíl například od Sokola či ČMMJ je Svatobor spolek rozsahem malý a naplní své činnosti neoslovuje širokou veřejnost. V době svého vzniku však Svatobor tvořil důležitou součást hnutí národního obrození a mezi těmi, kdo přispívali na jeho chod, byli jednotlivci, města i peněžní ústavy.

S fungováním Svatoboru je úzce spojeno několik generací významných českých obrozeneckých osobností. Za všechny uvedeme například Františka Palackého, Vojtěcha Náprstka či Aloise Jiráska. Velmi důležitou součástí činnosti Svatoboru bylo zřízení hrobky-pantheonu českého národa. V roce 1893 byl na Vyšehradě vybudován Slavín, jehož vlastníkem a správcem byl spolek Svatobor až do roku 1970, kdy spolek musel ukončit svou činnost, protože byl zbaven veškerých prostředků pro její naplňování.

Činnost Svatoboru byla obnovena v roce 1990 díky členům klubu Za starou Prahu. Nikdo z původních členů Výboru, který byl řídicím orgánem Svatoboru, již nežil, avšak ČSAV zpřístupnilo archiv Svatoboru, a nové Stanovy tak navazují na tradici Svatoboru. Od roku 1997 je Svatobor znovu správcem (majitelem však zůstává Hlavní město Praha) Slavína a realizoval jeho komplexní rekonstrukci [Liška 2006].

Těžiště současné činnosti Svatoboru je péče o část Olšanského a Vyšehradského hřbitova, o hrobky významných osobností pochovaných na Slavíně a vzdělávací přednášková činnost. Spolek pořádá sám nebo ve spolupráci s dalšími spolky například s Klubem Za starou Prahu, Spolkem Aloise Jiráska pro své členy i širší veřejnost přednášky, procházky a výlety a kulturní akce. Z členských příspěvků pak pětkrát ročně vydává periodikum *Zprávy*, které je v tištěné podobě distribuováno členům a v elektronické podobě je k dispozici na internetu.

Základním problémem Svatoboru je rozsah a generační struktura členské základny. V současnosti má spolek přibližně 140 členů, což je propad o cca 30 členů ve srovnání s rokem 1990, kdy byla činnost Svatoboru obnovena. Pokles členské základny je způsoben její věkovou strukturou, průměrný člen Svatoboru je starší sedmdesáti let, mladší členové jsou spíše výjimkou. Fakt, že spolek se nejeví mladé generaci jako atraktivní, nemusí být nutně dán obsahem činnosti Svatoboru, ale spíše jeho nízkou mírou adaptace a komunikace. Celková aktivní činnost Spolku tak v současné době závisí na několika aktivních jednotlivcích. Z tohoto důvodu je také jak ve střednědobém, tak v dlouhodobém pohledu činnost Svatoboru nestabilní a je ohrožena i vlastní existence spolku.

Řídicím orgánem Svatoboru je Výbor, který určuje programové priority a zajišťuje fungování spolku. Činnost většiny členů spolku spočívá v účasti na aktivitách a placení členského příspěvku. Ak-

^{62/} K nejvýznamnějším pomníkům, které Svatobor zřídil, patří pražské pomníky Josefa Jungmanna či Karla Hynka Máchy, nechal vytvořit pamětní desku K. H. Borovského v Brixenu. Svatobor se rovněž podílel na stavbě pomníku Jana Husa a Josefa Palackého, staral se také o hroby na Olšanském (první generace národních buditelů) a Vyšehradském hřbitově (další generace národních obrozenců).

tivní iniciativa řadových členů je výjimečným jevem. Organizační struktura je silně personifikovaná, protože spolek má jen omezený počet aktivních členů, kteří se podílejí na činnosti Výboru. Členové Výboru jsou voleni, avšak reálně dochází k obměně pouze v případě nemoci či úmrtí stávajícího funkcionáře.

Rozsah a struktura členské základny rovněž determinuje finanční životaschopnost Svatoboru. Členské příspěvky jsou stanoveny na sto korun, avšak většina členů přispívá více. K pokrytí nákladů na rekonstrukci Slavína byla v roce 1992 zřízena Nadace Slavín, která shromáždila více než 800 000 Kč. Zbývající část nákladů pokrylo Hlavní město Praha. Členské příspěvky pokrývají náklady na základní činnost, pro financování dalších aktivit Spolek shromažďuje dary. Část prostředků na fungování pochází z prodeje publikací. Diverzita financování spolku je velmi nízká.

Jak jsme již zmínili, Svatobor aktivně spolupracuje s celou řadou spolků s podobným zaměřením. Tato spolupráce však spočívá v účasti na aktivitách jednotlivých spolků. Řešením současné situace, kdy je ve střednědobé perspektivě ohrožena samotná existence Spolku, by bylo vytvoření střešového uskupení organizací zabývajících se českou historií. Jak ukazuje zkušenost Všesportovního kolegia ČR, takové uskupení by mohlo účinněji reprezentovat a prosazovat zájmy svých členů ve vztahu ke státní správě a samosprávě, získávat větší podporu, organizovat společné aktivity, které by byly atraktivní pro širší veřejnost. Argumentem k podpoře jejich činnosti by rovněž byl fakt, že hodnoty, které prosazují, jsou kulturním dědictvím České republiky, a zájmy členů těchto spolků jsou v tomto kontextu zájmy celospolečenskými.

Ve svém důsledku by tak tyto aktivity přispěly ke zvýšení obecného povědomí o spolcích s tímto zaměřením. Jako klíčová se také jeví potřeba zaměřit se ve své činnosti na mladou generaci. Svatobor v současné době spolupracuje s Gymnáziem Františka Palackého v Neratovicích, ale ve spolupráci s dalšími historickými spolky by bylo potřeba tuto činnost prohloubit a rozšířit. To by vedlo nejen ke stabilizaci a rozšíření členské základny, ale pomohlo by to i v získávání finančních prostředků – hlavním argumentem Všesportovního kolegia ČR je, že sport nabízí smysluplné trávení volného času a ochranu před patologickými společenskými jevy (kriminalita, drogová závislost). Tento argument je však možné aplikovat vedle sportu i na další volnočasové aktivity.

Od organizací, jejichž kořeny sahají do minulosti, nyní přejdeme ke dvěma organizacím, které jsou nové nejen datem svého založení, ale především svou povahou a charakterem své agendy. Nejprve se zaměříme na obecně prospěšnou společnost Člověk v tísni a následně na Nadaci Vodafone.

Člověk v tísni, o.p.s.

Člověk v tísni je obecně prospěšná společnost, která vznikla v roce 1992 pod názvem Nadace Lidových novin. Jejím cílem bylo podporovat dodržování lidských práv ve světě a pomáhat v krizových oblastech. V roce 1994 se organizace přejmenovala na nadaci Člověk v tísni při České televizi, v dubnu 1999 pak byla zaregistrována jako obecně prospěšná společnost (dále Člověk v tísni nebo Organizace).

Ve vybraném vzorku představuje Člověk v tísni organizaci s nejvyšší mírou adaptability na potřeby a zájmy cílové skupiny. Člověk v tísni kontinuálně rozšiřuje sféru svého působení, a to v těsné ná-

vaznosti na vývoj situace doma (povodně) i v zahraničí (přírodní neštěstí, ozbrojené konflikty, atd.). O míře rozšiřování aktivit svědčí mimo jiné nárůst počtu zaměstnanců. Zatímco v roce 1995 měl Člověk v tísni 17 zaměstnanců, v roce 2000 to bylo již 72 a v roce 2005 287 zaměstnanců.⁶³ Člověk v tísni také dlouhodobě pracuje s dobrovolníky. Velmi významnou součástí Člověka v tísni jsou zahraniční mise, podle Výroční zprávy z roku 2005 byli pracovníci v následujících zemích (v závorce uvádíme počty zaměstnanců v dané zemi – počty osob): Afghánistán (11), Angola (1), Arménie (1), Čečensko a Ingušsko (3), Etiopie (7), Gruzie (3), Irán (1), Irák (6), Namibie (4), Pákistán (6), Rumunsko (2), Srbsko (1), Slovensko (7), Srí Lanka (15), Uzbekistán (1) [Závěrečná zpráva 2005].

Organizační struktura Člověka v tísni je vertikální i horizontální. Vertikální úroveň řízení tvoří správní a dozorčí rada a ředitel společnosti. Horizontální pak vedoucí jednotlivých sekcí a programů. Zvláštní postavení v organizační struktuře mají na základě Stanov zakladatelé, kteří jmenují a odvolávají správní radu [Stanovy ČVT]. Je však možné se domnívat, že toto ustanovení hrálo roli především v době ustavení organizace a s postupem času se bude role zakladatelů snižovat. Tento bod však představuje možné riziko transparentnosti rozhodování v organizaci.

Organizace se sama prezentuje jako demokratická – zaměstnanci mají možnost podílet se na jejím fungování. Jednotlivé sekce jsou značně autonomní, a to jak po stránce rozhodovací, tak po stránce finanční. Člověk v tísni dlouhodobě podporuje zvyšování kvalifikace zaměstnanců a dobrovolníků. Dlouhodobě je o práci i dobrovolnickou činnost velký zájem, což je důsledek nejen pro mladé lidi atraktivní programové orientace, vysoké míry transparentnosti a úspěšné komunikace Organizace, ale také vlastního způsobu řízení.

Na rozdíl od ČMMJ či ČSTV nejsou cílovou skupinou Člověka v tísni členové, ale klienti, kterým jsou poskytovány služby a jejichž zájmy organizace hájí jak na národní, tak i na mezinárodní úrovni. V mnoha svých terénních programech Člověk v tísni nahrazuje roli státu. V České republice můžeme uvést například projekt výuky moderních českých dějin na středních školách či interkulturní vzdělávání, v zahraničí pak stavbu škol, poskytování humanitární pomoci, atd. S širší veřejností pak Člověk v tísni komunikuje mimo jiné každoroční organizací filmového festivalu Jeden svět, jehož snahou je růst tolerance a respekt k menšinám. Na horizontální úrovni se fungování Člověka v tísni dělí na čtyři sekce: (1.) Programy sociální integrace, (2.) Humanitární a rozvojová pomoc; (3.) Informační a vzdělávací programy a (4.) Podpora lidských práv. Na rozdíl od organizací, které jsme dosud popsali, je rozsah fungování Člověka v tísni komplexnější, nejen lokální, regionální či národní, ale globální.

O dynamickém charakteru organizace svědčí rovněž její finanční životaschopnost. V období mezi roky 2000 a 2005 se finanční prostředky, s nimiž Člověk v tísni hospodařil, více než ztrojnásobily (v roce 2000 to bylo více než 98 000 000 Kč a v roce 2005 již více než 314 000 000 Kč). Financování Člověka v tísni je transparentní (každoroční výroční zprávy publikované tiskem i na internetu mají obsáhlou sekci věnovanou financování) a diverzifikované. Mezi sledovanými organizacemi má Člověk v tísni nejvíce diverzifikovanou strukturu financování.

Strukturu financování Člověka v tísni lze charakterizovat následujícím způsobem: (1.) Mezinárodní organizace – např. Organizace spojených národů a její jednotlivé sekce jako například Rozvojový

⁶³/ Tento údaj je třeba chápat jako orientační, ve Výroční zprávě za rok 2005 se uvádí ekvivalent 120 pracovníků. Rozdíl je dán počtem osob (287) a počtem úvazků (120) [Výroční zpráva 2005].

program spojených národů (UNDP) a další či Mezinárodní organizace pro migraci; (2.) Prostředky Evropské unie – Evropské fondy; (3.) Zahraniční vládní prostředky – prostředky zahraničních vlád zahrnují mimo jiné fondy od Britské rady (Velká Británie) či Ministerstva pro obnovu venkova a rozvoj (Afghánistán); (4.) Zahraniční nadace a nevládní organizace – sem patří například dlouhodobá spolupráce s Charles Mott Foundation a dalšími zahraničními subjekty; (5.) Vládní prostředky ČR – dotace a veřejné zakázky subjektů, které rozdělují rozpočtové prostředky v rámci České republiky (včetně samospráv); (6.) Domácí nadace a nevládní organizace – například dlouhodobá spolupráce s Open Society Fund Praha; (7.) Firmy a jednotlivci – sem patří příjmy z veřejných sbírek, dary fyzických osob a dary a sponzoring firem; (8.) Česká televize – jako jeden ze zakladatelů přispívá každoročně částkou 1,5 milionu Kč; (9.) Klub Člověka v tísní – program pravidelného dárcovství, k němuž se od roku 2003 připojilo více než 2000 jednotlivců a firem a který v letech 2003–2005 shromáždil více než 12 milionů Kč.

Člověk v tísní má zaměstnance v oblasti fundraisingu, těmto aktivitám připisuje velkou důležitost a ve svých žádostech a projektech má velmi vysokou úspěšnost, především díky dobrému zázemí i profesionalitě zpracování (Člověk v tísní například zaměstnává rodilého mluvčího angličtiny, který se podílí na zpracování zahraničních projektů). V příjmové struktuře představuje stabilní zdroj vedle příspěvku České televize především Klub dárců.

Jak jsme již uvedli v části věnované analýze finančních zdrojů, Člověk v tísní spolupracuje s celou řadou domácích i zahraničních subjektů. Člověk v tísní je členem Fóra pro rozvojovou spolupráci (sdružení českých humanitárních neziskových organizací), Alliance 2015,⁶⁴ Fóra pro integraci atd. Kromě těchto spíše zastřešujících organizací spolupracuje Člověk v tísní s celou řadou menších neziskových organizací buď na partnerské úrovni, nebo také jako kontraktor jejich služeb.

Obraz Člověka v tísní je z analyzovaných organizací nejlepší. Důvodů je několik: organizace úspěšně naplňuje jeden ze svých cílů, kterým je komunikace s veřejností a zvyšování veřejného povědomí o tématech, kterým se věnuje, dlouhodobá spolupráce s Českou televizí a dalšími médii (například pravidelné přílohy v týdeníku Respekt), výše zmíněný filmový festival *Jeden svět* a v neposlední řadě rovněž dobrá pověst, kterou si Člověk v tísní vybudoval díky svým aktivitám například v době povodní, v Čečensku, Bělorusku či na Kubě.

V kontextu programů věnovaných ochraně lidských práv a rozvoji demokracie v Bělorusku, na Kubě či v dalších oblastech můžeme konstatovat, že Člověk v tísní úspěšně spojuje moderní organizaci a znalost nedemokratických režimů. Také proto je Člověk v tísní respektovanou organizací nejen doma, ale také v zahraničí. To dokumentuje také sekce „Řekli o nás“ na internetových stránkách Člověka v tísní, například následující slova Philipse Garvina, ředitele *Health Aid Medical Development* z Velké Británie:

„V době, kdy byl přístup do zóny konfliktu v Čečensku znemožněn mnoha větším organizacím a zdravotní zařízení byla buď ostřelována, nebo zničena, společnost Člověk v tísní odvážně a pečlivě distribuovala potřebný zdravotnický materiál ... Zdá se,

64/ Alliance 2015 je mezinárodním sdružením šesti nevládních organizací působících v oblasti rozvojové pomoci, z nichž Člověk v tísní je jedinou organizací v postkomunistických zemích (ostatní organizace pocházejí z následujících zemí: Dánsko, Itálie, Irsko, Německo a Nizozemsko). Informace k dispozici online: <http://www.alliance2015.org/> (naposledy navštíveno 8. 2. 2007).

že mezi zaměstnanci této společnosti panuje zvláštní étos, silné vcítění do utrpení těch, jimž pomáhají. To činí z Člověka v tísní výjimečnou organizaci.“

Nadace Vodafone Česká republika

Nejmladší ze sledovaných organizací je Nadace Vodafone Česká republika (dále Nadace Vodafone nebo Nadace), která byla zvolena jako příklad finančního dárcovství nadnárodních firem a/nebo jejich dceřiných společností v rámci konceptu globální odpovědnosti firem. Nadace Vodafone vznikla v roce 2006 jako pokračování filantropických aktivit telekomunikační společnosti Oskar v České republice. Nadace Vodafone je napojena na *Vodafone Group Foundation* (Nadaci skupiny Vodafone VGF), založenou ve Velké Británii v roce 2001.

Nadace Vodafone je nezávislý právní subjekt, který vedle realizace vlastních projektů rovněž koordinuje globální projekty VGF v České republice. Jejím zřizovatelem je akciová společnost Vodafone Czech Republic, která chce tímto způsobem podle svých slov přispět k tomu, aby „svět byl místem, kde lidská solidarita není cizím pojmem a kde jsou sociálně zodpovědné aktivity firem běžným standardem“, otevřeně se tedy hlásí ke konceptu společenské odpovědnosti firem (corporate responsibility). Organizační struktura Nadace je relativně jednoduchá – v čele Nadace stojí správní rada složená ze zástupců společnosti a představitelů občanské společnosti. Aktivně Nadaci řídí její výkonná ředitelka, která koordinuje aktivity schválené správní radou. Firma rovněž podporuje zapojování zaměstnanců aktivit Nadace, tato činnost dosud není žádným způsobem koordinovaná.

Cílem Nadace Vodafone je podpora a posilování aktivní účasti dětí a mladých lidí v komunitním životě. Za tímto účelem vyhlásila v roce 2006 grantový program *Vpoho* a následně *Vpohybu*. Cílem obou programů, v jejichž rámci Nadace rozdělila v roce 2006 podporu ve výši 14 milionů korun, je podpora inovativních a motivačních projektů vybraných nestátních neziskových organizací a neformálních skupin mladých lidí. Program *Vpoho* byl zaměřen na podporu nízkoprahových klubů pro děti a mládež a program *Vpohybu* je podporou zapojení mladých lidí do komunitního rozvoje. Oba programy se rovněž zaměřují na projekty zvyšování kvality života znevýhodněných skupin pomocí komunikačních technologií (např. projekt navigačního centra pro nevidomé vedený Unii nevidomých a slabozrakých ČR). Jednotlivé projekty jsou administrovány partnery Nadace z řad neziskových organizací – Nadací pro rozvoj občanské společnosti a Českou asociací Streetwork (ČAS).

Vedle finančních prostředků poskytnutých společností Vodafone Czech Republic, a.s., hospodaří Nadace rovněž s prostředky VGF, v roce 2006 to bylo více než 9 milionů korun. Nadace pravidelně informuje o aktivitách, které byly z jejich zdrojů podpořeny, dosud (únor 2007) však nebyla publikována první výroční zpráva Nadace. Nízká diverzita zdrojů je dána charakterem Nadace.

Vedle Vodafone Group Foundation, Nadace pro rozvoj občanské společnosti a České asociace Streetwork spolupracuje na realizaci jednotlivých projektů s řadou menších neziskových organizací a také s Fórem dárců.

Povědomí o existenci Nadace Vodafone je malé, není to dáno pouze faktem, že se jedná o novou organizaci, ale především tím, že firemní dárcovství obecně je v České republice přijímáno ambivalentně. Jak uvádí ředitelka nadace Vodafone Inga Kaškelyte v článku publikovaném v *Hospodář-*

ských novinách, v roce 2006 rozdělily firmy na charitu v České republice více než 900 milionů korun [Kaškelyte 2006]. Firemní dárci se v České republice sdružují například v Klubu firemních dárců Donátor.⁶⁵ Kaškelyte pozitivně hodnotí rozvoj firemní filantropie, který je ve střední a východní Evropě novinkou. Hlavní příčinu ambivalentního přijetí firemního dárcovství vidí v přístupu médií, která informace o firemním dárcovství považují za skrytou reklamu:

„Zmínit fakt, že konkrétní firma darovala na konkrétní účel konkrétní částku, přitom rozhodně není skrytou reklamou. K té podle zákona dochází tehdy, když novinář zmíní komerční subjekt za úplatu. Domyšleno dále, je namísto položit si otázku: Co je větší reklama? Věnuje-li celostátní deník půlku redakční strany článku o změně značky mobilního operátora, nebo zmíní-li v reportáži o nízkoprahových klubech pro mládež, že byly podpořeny tímto operátorem?“ [Kaškelyte 2006]

Podle Kaškelyte je takové chování médií známkou jejich nezralosti, protože v zahraničí média firemní dárcovství vnímají jako přirozenou aktivitu firem, zatímco v České republice je firemní filantropie chápána jako skrytě zjištěná. Další kritika se týká faktu, že prezentace firem sponzorujících sportovce, jejichž loga mají sportovci na dresech pro média, sporná není. Na obranu firem je nutné konstatovat, že programy se zaměřují na cílové skupiny firem, neslouží však k získávání nových zákazníků. Jsou spíše tak jako v zahraničí přirozenou součástí aktivit firem.

4.4.3. Shrnutí a kategorizace

U šesti vybraných organizací jsme na základě adaptace Indexu životaschopnosti neziskových organizací USAID na individuální organizace zkoumali, jak fungují vybrané neziskové organizace. V analýze jsme se snažili upozornit na silné a slabé stránky a poukázat na konkrétní problémy organizované občanské společnosti v České republice. Snažili jsme se rovněž upozornit na příklady tzv. dobré praxe, které by bylo možné využít obecněji. Následující tabulka shrnuje naši analýzu a nabízí srovnání mezi jednotlivými organizacemi (tabulka 10). Kritérium právního prostředí vynecháváme, protože všechny organizace splňují povinnou registraci (dle formy působení – občanské sdružení, nadace, nadační fond atd.).

Na základě individuálního indexu životaschopnosti jsme nejlépe hodnotili Člověka v tísní, který je příkladem moderní a flexibilní organizace, která reaguje na proměnu společenských témat a potřeby svých klientů. Dynamický charakter potvrzuje nárůst počtu zaměstnanců a rozdělovaných finančních prostředků. Za slabinu Člověka v tísní považujeme organizační strukturu, především fakt, že Stanovy dávají značný prostor zakladatelům organizace, což vede k personifikaci řízení a nižší transparentnosti. S ohledem na fakt, že zakladatelé jsou tři, může tento faktor ve střednědobém pohledu znamenat komplikaci dalšího rozvoje.

^{65/} Klub firemních dárců Donátor založený Fórem dárců v roce 2003, je sdružením firem, jejichž hlavním cílem je podporovat rozvoj firemní filantropie a propagovat odpovědné a transparentní dárcovství v ČR, hlásí se k principům společenské odpovědnosti firem, dodržují etický kodex dobrého dárcce a věnují svou podporu rozvoji občanské společnosti. Klub má v současné době 17 členů: Citibank, a.s., CS Cabot, s.r.o., Česká spořitelna, a.s., ČEZ, a. s., Telefónica O2 Czech Republic (Eurotel), GlaxoSmithKline, s.r.o., Hewlett-Packard, s.r.o., Johnson&Johnson, s.r.o., Linklaters, v.o.s., Metrostav, a.s., Microsoft, s.r.o., Philip Morris ČR, a.s., Pfizer, s.r.o., Plzeňský Prazdroj, a.s., Tesco Stores, a.s., Siemens, s.r.o., Živnostenská banka, a.s.

TABULKA 10. KLASIFIKACE JEDNOTLIVÝCH NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ

Klasifikovaná organizace	SH ČMS	ČMMJ	ČSTV	Svatobor	Člověk v tísni	Nadace Vodafone
Klasifikační kategorie						
Oblast zájmu, adaptabilita a flexibilita tématům	2	5	3	5	1	1
Organizační struktura, rozvoj a vzdělávání	2	2	4	6	3	1
Naplnění cílů a rozvoj členské základny	2	4	2	6	1	2
Množství a diverzita zdrojů	4	5	2	6	1	2
Kooperace s ostatními NO	2	3	2	2	1	1
Povědomí o existenci NO	2	3	2	6	1	6
Index životaschopnosti NO	2,33	3,67	2,83	5,17	1,33	2,00

Zdroj: Výzkum občanské participace v České republice SOÚ AV ČR.

Poznámka: Minimum = 7, maximum = 1.

Na druhém místě se umístila Nadace Vodafone, která přestože je mladou a počtem zaměstnanců malou organizací, dynamicky a transparentně naplňuje své cíle. V případě Nadace Vodafone bylo možné prohloubit zapojení zaměstnanců firmy do chodu vybraných programů. Nízká diverzita zdrojů je zdůvodněna charakterem nadace, avšak bylo by vhodné posílit složku financování ze zdrojů firmy například rovněž zapojením zaměstnanců, čímž by se snížila závislost na Vodafone Group Foundation jako hlavním poskytovateli finančních zdrojů.

Na pomyslném třetím místě se umístilo Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska, které v hodnocení ztrácí jen minimální počet bodů. Pozitivně je možné hodnotit rozšiřování oblasti zájmu, rozšiřování členské základny a naplnění cílů. Naopak slabinou Hasičů je nízká diverzita financování a obhajování zájmů na veřejnosti. V těchto bodech pro ně může být inspirací například ČSTV, který je úspěšný v obhajování a prosazování svých zájmů ve vztahu ke státní správě a samosprávě, či Člověk v tísni, který je úspěšný v získávání široké škály finančních prostředků. Nižší povědomí o hasičích na veřejnosti je dáno faktem, že jsou automaticky považováni za součást veřejného života, avšak posílením obrazu této organizace na veřejnosti by bylo možné zlepšit i její pozici při obhajování zájmů jejích členů.

ČSTV se v hodnocení umístila také velmi dobře, jedná se o největší neziskovou organizaci v České republice, a to jak počtem členů, tak výší finančních prostředků, s nimiž hospodáří. ČSTV je rovněž velmi úspěšná v obhajování a prosazování svých zájmů. V oblasti sportu je však především s ohledem na svou minulost před rokem 1989 vnímána menšími organizacemi ambivalentně. Organizační struktura je přizpůsobena charakteru a velikosti organizace, přesto existují rezervy ve zvýšení transparentnosti směrem dovnitř organizace i na veřejnosti. ČSTV také trvale zvyšuje počet svých členů. Jistou rezervou je například větší zaměření na potřeby znevýhodněných skupin, protože ČSTV v současnosti zaměřuje svou pozornost převážně na realizaci volnočasových aktivit své členské základny.

Českomoravská myslivecká jednota se přes svou dlouhou tradici potýká s trvale klesajícím počtem členů. Řešení situace nevidí v aktivním a flexibilním přístupu, ale spíše v legislativních změnách.

Stejně tak nízká diverzita finančních zdrojů a malý zájem o její zlepšení ve střednědobé perspektivě oslabuje životaschopnost Jednoty. To potvrzuje i skepse jejich představitelů.

Na posledním místě se v hodnocení životaschopnosti umístil Spolek Svatobor, který se v důsledku rozsahu a charakteru své členské základny pohybuje na hranici hrozby přežití. V tomto ohledu je nutné zaměřit se na rozšíření členské základny, především o mladší členy. S problémem členské základny je svázána i nízká diverzita finančních prostředků. Možným řešením současné obtížné situace by bylo prohloubení spolupráce s podobně zaměřenými organizacemi a vytvoření střešového uskupení organizací zabývajících se českou historií.

Můžeme konstatovat, že aplikace indexu životaschopnosti na analýzu jednotlivých organizací je velmi efektivní metodou zkoumání organizované občanské společnosti. Lze ji efektivně aplikovat nejen při hodnocení individuálních organizací, ale také v jejich vzájemné komparaci. Komparace umožňuje poukázat na možné řešení problémových bodů na základě pozitivních příkladů jiných organizací – metodou tzv. dobré praxe. Tuto metodu je rovněž možné aplikovat například při komparaci organizací v rámci sektorů (např. sport, kultura atd.) na národní, krajské či mezinárodní úrovni.

5. ČESKÝ NEZISKOVÝ SEKTOR V KONTEXTU STŘEDNÍ EVROPY

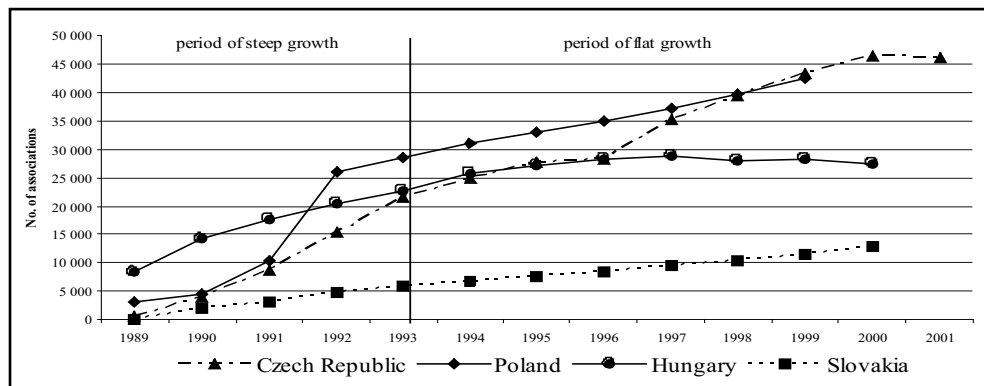
Po rozboru vybraných neziskových organizací v České republice, v němž jsme se na základě adaptace indexu životaschopnosti neziskových organizací zaměřili na analýzu šesti individuálních neziskových organizací, se v této části vrátíme ke klasifikaci neziskového sektoru podle původní klasifikace USAID (deskripce a kritika viz kapitolu 3.3.1). Na jejím základě zasadíme český neziskový sektor do kontextu vývoje organizované občanské společnosti ve střední Evropě.⁶⁶

Komparativní perspektiva nám umožní nejen vnímat český neziskový sektor v širším evropském kontextu, ale především poukázat na jeho slabé i silné stránky. Pokusíme se především upozornit na přetrvávající problémy, které negativně ovlivňují dynamiku rozvoje občanské společnosti ve střední Evropě.

5.1. Vznik a rozvoj neziskového sektoru ve střední Evropě

Následující graf (graf 5) představuje pohled na rozvoj neziskového sektoru v kontextu čtyř zemí střední Evropy. Graf rozděluje období let 1989–2001 na období strmého rozvoje mezi lety 1989 a 1993 a plochého rozvoje v dalších letech. Zatímco v Maďarsku a na Slovensku je toto označení správné a po roce 1993 již nedochází k významnějšímu nárůstu počtu občanských sdružení, v Polsku a v České republice vývoj pokračuje s razantnější dynamikou i v následujících letech.

GRAF 5. VZNIK NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ VE STŘEDNÍ EVROPĚ V LETECH 1989–2001

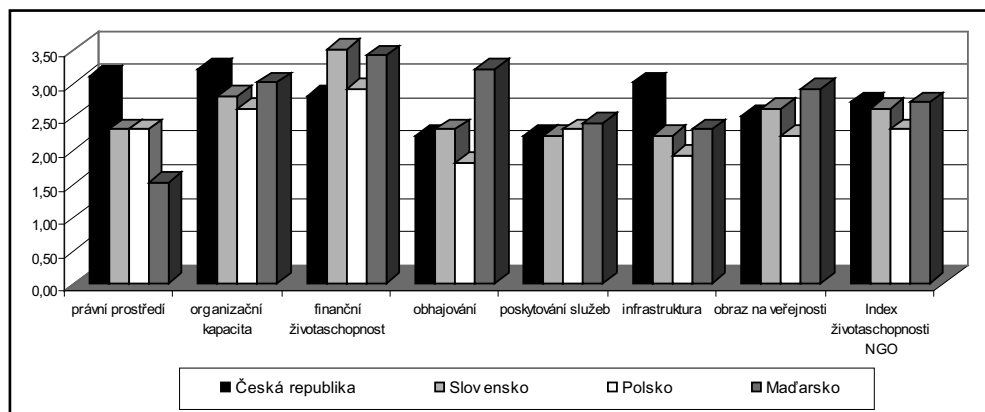

Zdroje: Polsko: Ministerstvo spravedlnosti (citováno Nałecz, 2003), Maďarsko: Bocz et al., 2000, ČR a Slovensko: Albertina Firemní Monitor, 2001, citováno dle Mansfeldová et al. 2004. Graf udává růst počtu občanských sdružení.

^{66/} Existuje celá řada rozdílných chápání střední Evropy – od pásu demokratických států mezi Ruskem a západní Evropou [Masaryk 1994] k např. bývalým zemím Habsburské monarchie (vč. části Polska, ale také Slovinska a dnešního Rumunska). Pro potřeby této studie definujeme střední Evropu jako země tzv. Visegrádské čtyřky, tedy Českou republiku, Maďarsko, Polsko a Slovensko. Jsou to země, které poji historie Rakouska-Uherska, podobné historické zkušenosti především v průběhu 20. století. Společně obývaný prostor ve středu Evropy, společná historie a kultura představují zajímavý základ této komparativní analýzy [Rakušanová 2000].

Zaměřme se nyní na komparaci neziskových organizací v ČR, Slovensku, Maďarsku a Polsku na základě kritérií indexu životaschopnosti neziskového sektoru. V dosud posledním hodnocení za rok 2005 bylo ze zemí Visegrádské čtyřky nejlépe hodnoceno Polsko (2,3 bodu), následované Slovenskem (2,6 bodu), a s odstupem jedné desetiny bodu Českou republikou a Maďarskem (shodně 2,7 bodu) (graf 6) [Ehmann 2006]. Zatímco v České republice a v Polsku nedošlo ve srovnání s rokem 2004 k žádné změně, na Slovensku a v Maďarsku se ukazuje velmi nízký propad.

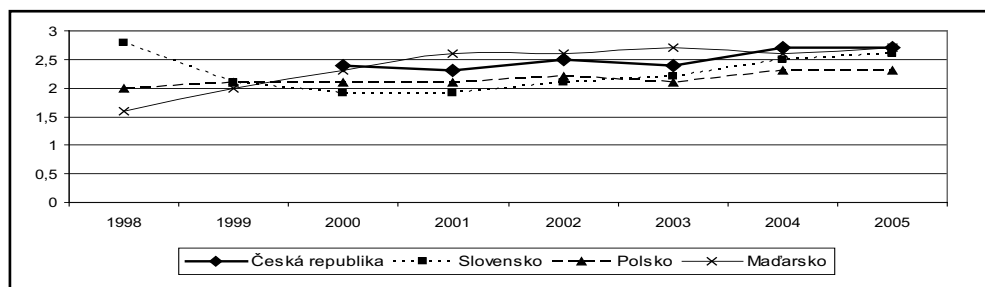
GRAF 6. SROVNÁNÍ ASPEKTŮ INDEXU ŽIVOTASCHOPNOSTI NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ V ROCE 2005

Zdroj: [Ehmann 2006], graf autorka.

Pokud na základě indexu životaschopnosti neziskových organizací hodnotíme celkový vývoj neziskového sektoru v letech 1998–2005, můžeme konstatovat, že ve sledovaném období došlo v České republice, stejně jako v Polsku a Maďarsku ke zhoršení životaschopnosti neziskového sektoru. Ke zlepšení došlo pouze na Slovensku, avšak po vrcholu dosaženém v roce 2001 nastává na Slovensku regrese a v současné době je životaschopnost neziskového sektoru téměř zpět na úrovni z roku 1998. Celková relativní stabilita indexu v posledních letech indikuje, že neziskový sektor ve všech zkoumaných zemích dosáhl konsolidace a nadále existuje již jen omezený prostor pro další zlepšení (graf 7).

GRAF 7. VÝVOJ INDEXU ŽIVOTASCHOPNOSTI NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ V LETECH 1998–2005

Zdroj: USAID 1998–2005, kalkulace autorka.

5.2. Komparativní analýza individuálních aspektů indexu životaschopnosti

Dlouhodobě největší slabinou neziskového sektoru ve střední Evropě je jeho finanční životaschopnost. Jak jsme ukázali na příkladu České republiky v části I., vstup do Evropské unie dále otevřel nůžky mezi organizacemi, které jsou schopné se adaptovat na fundamentální změnu prostředí, v němž mají fungovat, a těmi, které této změny schopny nejsou. Jako kritický se jeví odchod zahraničních dárců, podle jejichž standardů je občanská společnost ve střední Evropě již zcela konsolidovaná. Obrázek, který nabízí index životaschopnosti neziskového sektoru, však zdaleka není tak optimistický (tabulka 11).

TABULKA 11. VÝVOJ FINANČNÍ ŽIVOTASCHOPNOSTI NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ V LETECH 1998–2005

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Česká republika	n/a	n/a	2,00	2,00	2,00	1,90	2,70	2,8
Slovensko	4	3	3,00	3,00	3,00	3,20	3,50	3,5
Polsko	2	2,5	2,50	2,50	2,80	2,80	2,90	2,9
Maďarsko	2	2,5	3,00	2,80	3,00	3,30	3,30	3,4
Průměr V4	2,67	2,67	2,63	2,58	2,70	2,80	3,10	3,15

Zdroj: USAID, kalkulace autorka.

Největší dárci finančních prostředků na rozvoj občanské společnosti (USAID, Open Society Institute a americké nadace obecně) uzavírají své mise, neziskové organizace ve střední Evropě si však dosud z velké části nevybudovaly struktury samostatného financování, které je klíčové nejen pro jejich další fungování, ale také v kontextu toho, že model financování z EU zdrojů předpokládá dofinancování projektů z vlastních zdrojů (ze strany EU se jedná o spolufinancování, nikoli plné hrazení nákladů, často jsou prostředky v rámci přidělených projektů placeny zpětně, atd.).

Přes jistou problematičnost založila EU v roce 2005 fond „Akce na podporu občanské společnosti v nových členských zemích EU“,⁶⁷ do něhož byly v prvním roce vloženy 2 miliony euro. Hlavním cílem této iniciativy je podpora dialogu a spolupráce mezi Evropskou unií a občanskou společností v nových členských zemích v následujících oblastech: svobodné volby, dělba moci, právní řád, humanitárnost vězeňského systému, policie, transparentnost, pluralita médií a korupce.

Z výčtu těchto funkcí je zřejmé, že program, který pokračuje také v roce 2006, je ušit na míru tzv. watch-dog, organizacím, které působí jako „hlídací psi“ v oblastech zaměřených na kvalitu demokracie a základní lidská práva. Právě tyto organizace byly nejvíce ohroženy odcházejícími dárci, kteří vedle vytvoření *Trustu pro občanskou společnost* také úspěšně vyvíjeli tlak na EU v této oblasti. Přesto je z hodnocení USAID zřejmé, že obě stávající řešení (EU i Trust pro občanskou společnost) jsou pouze dočasná.

^{67/} http://ec.europa.eu/justice_home/funding/support_ngo/funding_support_en.htm (naposledy navštíveno 18. 11. 2006)
V roce 2006 byly v rámci tohoto fondu rozděleny mezi 32 projektů z deseti zemí již 3 miliony Euro [Herman in Ehmann 2006: 35].

V tomto kontextu je také nutné upozornit na problematičnost získávání prostředků z nejrůznějších fondů EU. Neziskové organizace v Polsku, Maďarsku, Litvě a Lotyšsku indikovaly v národních zprávách problémy s přístupem k EU fondům, podle názorů jejich představitelů chybí podpora ve školeních k získávání EU prostředků, proces je hodnocen jako dlouhý a značně byrokratický [Ehmann 2006].

Druhým nejslabším aspektem občanské společnosti ve střední Evropě je její organizační kapacita, která je s finanční životaschopností přímo spojena (tabulka 12). Pro neziskové organizace je stále obtížné získávat kvalifikované pracovní síly především do managementu a řízení organizací. Velmi často se stává, že pracovníci jsou přijímáni pouze na dobu trvání projektu, a dochází tak k velké fluktuaci zaměstnanců.

TABULKA 12. VÝVOJ ORGANIZAČNÍ KAPACITY NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ V LETECH 1998–2005

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Česká republika	n/a	n/a	3,00	3,00	2,90	2,90	3,20	3,2
Slovensko	3	2	1,50	1,50	1,70	2,00	2,30	2,8
Polsko	2	2	2,00	2,00	2,20	2,20	2,50	2,6
Maďarsko	2	2	3,00	2,80	2,70	2,90	3,00	3
Průměr V4	2,33	2,00	2,17	2,10	2,20	2,37	2,60	2,80

Zdroj: USAID, kalkulace autorka.

Dalším problematickým bodem v rámci organizační kapacity organizace je fakt, že členství v dozorčích a správních radách neziskových organizací není dosud připisována společenská prestiž [Ehmann 2006]. Často dochází k tomu, že oba zmiňované orgány neplní své pravomoci a delegují je na management organizace. Jak ukazuje tabulka 12, s organizačními problémy se více méně potýkají neziskové sektory napříč střední Evropou.

Problém se jeví jako nejzávažnější v České republice a v Maďarsku, v obou zemích chybí strukturální řešení výše uvedených problémů a chybí rovněž strategické plánování a celkově delší perspektiva fungování neziskových organizací. Naopak v Polsku a na Slovensku není zmíněný problém tak ožehavý. Všechny sledované země se potýkají s nedostatkem moderních technologií, a co je závažnější, s ne příliš dynamickým rozvojem členské základny a okruhu dobrovolníků. V této otázce jsou národní neziskové sektory výrazně strukturovány. Jak ukazuje analýza vybraných organizací v ČR, existují i organizace, jimž se daří zastavit propad členské základny, i takové, které členskou i dobrovolnickou základnu dále rozšiřují.

Vztah s veřejností nás přivádí k hodnocení třetího nejnižšího umístěného aspektu životaschopnosti neziskových organizací, kterým je obraz na veřejnosti (tabulka 13). Tento aspekt byl v roce 2005 nejhůře hodnocen v Maďarsku, a naopak nejlépe v Polsku. Hodnocení v Maďarsku je negativně ovlivněno nejasnými a netransparentními vazbami mezi občanskou společností a politikou, která se projevila v případě prezidentských voleb, kdy byl vítězný kandidát (Laszlo Solyom) nominován na základě petice neziskových organizací.

TABULKA 13. VÝVOJ OBRAZU NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ NA VEŘEJNOSTI V LETECH 1998–2005

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Česká republika	n/a	n/a	3,00	2,50	2,30	2,10	2,50	2,5
Slovensko	1,5	1	1,50	1,50	1,80	2,00	2,60	2,6
Polsko	2	2	2,00	2,00	2,30	2,20	2,20	2,2
Maďarsko	2	2	2,00	2,80	3,00	3,20	3,00	2,9
Průměr V4	1,83	1,67	2,13	2,20	2,35	2,38	2,58	2,55

Zdroj: USAID, kalkulace autorka.

Problémem, s nímž se potýká neziskový sektor napříč sledovanými zeměmi, je vztah s médii, a to především na celostátní úrovni. Neziskovým organizacím se nedaří získat prostor pro pozitivní prezentaci svých aktivit. Naopak, napříč střední Evropou média informují o případech skandálů či korupce neziskových organizací (např. Polsko). Není to však pouze netransparentnost a neschopnost neziskových organizací komunikovat s médii, ale také selektivnost médií, která např. v České republice považují prezentaci dárců neziskových organizací za skrytou reklamu.

Neziskové organizace a jejich aktivity jsou naopak nedílnou součástí regionálního a lokálního tisku; vybrané kampaně např. *Pomozte dětem* či různé jiné sbírky mají velmi vysokou publicitu, především díky spojení charitativních projektů se známými osobnostmi (za Českou republiku jmenujme např. nadační fond Kapka Naděje, v jehož čele stojí Vendula Svobodová, či Nadaci Naše dítě vedenou Zuzanou Baudyšovou). Řeší tak obecně nízkou míru finančních prostředků na propagaci svých aktivit, která je však např. v případě snahy o získání daňových asignací (Slovensko a Maďarsko) nutnou podmínkou jejich fungování.

Ke zlepšení obrazu neziskového sektoru na veřejnosti přispívá rovněž vznik tzv. firemních nadací (např. Siemens, Vodafone, O2 a další), které jsou součástí komunikace firem s veřejností, a vedle vlastních aktivit rovněž přispívají k celkovému zlepšení povědomí o neziskovém sektoru v daných zemích.

Obraz neziskových organizací na veřejnosti je ve své podstatě výsledkem úspěšného obhajování jejich aktivit (tabulka 14). Tento aspekt indexu životaschopnosti je v regionu relativně stabilní. Dlouhodobě hůře je však hodnocen v Maďarsku, a to i přesto, že je maďarský neziskový sektor v oblasti lobbyingu a obhajování zájmů a ve snaze ovlivnit proces rozhodování velmi aktivní a úspěšný (např. prosazení změny zákona o svobodném přístupu k informacím či nový zákon o dobrovolnictví,

TABULKA 14. VÝVOJ ASPEKTU OBHAJOVÁNÍ V LETECH 1998–2005

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Česká republika	n/a	n/a	2,00	1,80	1,80	2,00	2,20	2,2
Slovensko	2	1,5	1,50	1,50	1,60	1,60	2,20	2,3
Polsko	2	2,5	2,00	2,00	2,20	1,90	1,90	1,8
Maďarsko	1	1,5	3,00	3,50	3,50	3,30	3,30	3,2
Průměr V4	1,67	1,83	2,17	2,33	2,43	2,27	2,47	2,43

Zdroj: USAID, kalkulace autorka.

ke kterým se ještě vrátíme v další části). Nejnižší hodnocení mezi sledovanými zeměmi získalo Maďarsko především proto, že jeho úspěšné aktivity nebyly dostatečně prezentovány v médiích.

Problematickým místem Slovenského neziskového sektoru v tomto aspektu je pak nedostatek komunikace a spolupráce napříč neziskovým sektorem, což v konečném efektu vede k jejich snížené schopnosti prosazovat svou agendu, především na nejvyšší politické úrovni – v parlamentu.

Naopak příkladem úspěšného spojení neziskových organizací je několikaletá úspěšná kampaň proti domácímu násilí v České republice (založením tzv. Aliance proti domácímu násilí, jejímiž členy byli vedle představitelů neziskových organizací také členové PSP ČR), která vedla k úspěšnému přijetí zákona 135/2006 Sb., vypracovaného právě Aliancí proti domácímu násilí.

V Polsku se obhajování zájmů daří neziskovým organizacím zatím především na národní úrovni, a to díky zákonu o veřejně prospěšných aktivitách a dobrovolnické práci, na jehož základě mají neziskové organizace možnost připomínkovat legislativní návrhy a participovat ve vládních komisích. Implementace tohoto zákona na regionální úrovni je však zatím nedostatečná a neziskové organizace narážejí při snaze o navázání konstruktivního dialogu s regionální politickou reprezentací na bariéry v komunikaci.

Na úrovni místních reprezentací však tento problém není tak významný, protože místní politická reprezentace si uvědomuje, že expertíza neziskových organizací v určitých oblastech je pro ni nezbytná. Přesto však na žádné ze zmíněných úrovní napříč střední Evropou nejsou neziskové organizace politickou reprezentací chápány jako rovnocenný partner. Slovo lobování má obecně negativní konotaci a je často spojováno nikoli s legitimním prosazováním zájmů, ale převážně s korupcí.

Třetím nejlépe hodnoceným aspektem životaschopnosti neziskových organizací ve střední Evropě je jejich infrastruktura (tabulka 15). Přestože je tento aspekt ve střední Evropě dlouhodobě stabilní, nacházíme mezi sledovanými zeměmi významné rozdíly. Dlouhodobě nejlépe je infrastruktura hodnocena v Polsku, naopak stabilně slabší je ve srovnání se sledovanými zeměmi infrastruktura českého neziskového sektoru.

TABULKA 15. VÝVOJ HODNOCENÍ INFRASTRUKTURY NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ V LETECH 1998–2005

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Česká republika	n/a *	n/a	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3
Slovensko	n/a	1,5	1,50	1,50	1,70	1,90	2,20	2,2
Polsko	n/a	2	2,00	2,00	1,90	1,90	1,90	1,9
Maďarsko	n/a	2,5	2,00	2,50	2,50	2,40	2,30	2,3
Průměr V4	n/a	2	2,125	2,25	2,275	2,3	2,35	2,35

Zdroj: USAID, kalkulace autorka.

Poznámka: * v roce 1998 nebyla tato dimenze zkoumána.

Positivní hodnocení v Polsku je důsledkem fungování Asociace KLON/Jawor, která spravuje informační databázi neziskových organizací (www.ngo.pl), úspěšným formováním sektorálních koalic a střešových organizací na regionální, národní, ale také evropské úrovni (polská občanská společ-

nost měla již před vstupem do EU jako jediná ze sledovaných zemí své zastoupení v Bruselu). Jednou za tři roky je také organizováno Fórum neziskových organizací, které umožňuje lepší informovanost, předávání zkušeností a navazování spolupráce uvnitř polského neziskového sektoru.

Naopak relativně slabé hodnocení infrastruktury v ČR je způsobeno především neexistencí celonárodní sítě neziskových organizací, jako je tomu v případě Polska. Přesto je na tomto místě nutné zmínit Informační centrum neziskových organizací, které dlouhodobě zlepšuje informovanost a spolupráci jak uvnitř neziskového sektoru, tak komunikaci neziskového sektoru s veřejností (www.neziskovky.cz). Pravděpodobně nejvíce viditelnou aktivitou je kampaň „30 dní pro neziskový sektor“, jejíž devátý ročník se uskutečnil v říjnu loňského roku (2006).

Na příkladu obou zemí můžeme konstatovat, že infrastruktura neziskového sektoru se ve střední a východní Evropě zlepšuje, ve všech zemích však stále existuje prostor pro další zlepšení, a to nejen na úrovni neziskového sektoru jako takového či individuálních neziskových organizací, ale také ze strany státu. Tento fakt dokumentuje hodnocení vývoje právního prostředí (tabulka 16).

TABULKA 16. VÝVOJ PRÁVNÍHO PROSTŘEDÍ NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ V LETECH 1998–2005

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Česká republika	n/a	n/a	2,00	2,00	3,00	3,00	3,00	3,1
Slovensko	3,5	3,5	2,50	2,50	2,60	2,50	2,30	2,3
Polsko	2	2	2,00	2,00	2,10	2,00	2,30	2,3
Maďarsko	1	1	1,00	1,70	1,40	1,30	1,30	1,5
Průměr V4	2,17	2,17	1,88	2,05	2,28	2,2	2,23	2,3

Zdroj: USAID, kalkulace autorka.

Přestože průměrné hodnocení za všechny čtyři země je druhým nejlepším indikátorem, nacházíme mezi sledovanými zeměmi v tomto ohledu významné rozdíly. Především v ČR je pak právní prostředí dlouhodobě hodnoceno velmi kriticky – chybí jasná definice neziskové organizace, proces registrace je relativně dlouhý atd.

Naopak nejlépe je hodnoceno Maďarsko, kde byla v loňském roce přijata reforma zákona o svobodném přístupu k informacím a zcela nový zákon o dobrovolnictví. Zákon o dobrovolnictví umožní neziskovým organizacím hradit náklady dobrovolníků bez toho, aby byly zdaněny, což je chápáno jako podpora rozvoje dobrovolnictví [Ehmann 2006].

V průměru nejlépe hodnoceným aspektem životaschopnosti neziskových organizací je poskytování služeb (tabulka 17). V evaluaci v roce 2005 byla nejlépe hodnocena Česká republika a nejhůře Maďarsko, je však nutné poznamenat, že rozdíly mezi sledovanými zeměmi byly v tomto aspektu jen velmi malé.

TABULKA 17. VÝVOJ HODNOCENÍ POSKYTOVÁNÍ SLUŽEB NEZISKOVÝMI ORGANIZACEMI V LETECH 1998–2005

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Česká republika	n/a *	n/a	2,00	2,00	2,20	2,20	2,20	2,2
Slovensko	n/a	2	2,00	2,00	2,20	2,20	2,20	2,2
Polsko	n/a	2	2,00	2,00	2,10	2,00	2,30	2,3
Maďarsko	n/a	2,5	2,00	2,30	2,30	2,30	2,30	2,4
Průměr V4		2,17	2,00	2,08	2,20	2,18	2,25	2,28

Zdroj: USAID, kalkulace autorka.

Poznámka: * v roce 1998 nebyla tato dimenze zkoumána.

Neziskové organizace v regionu obecně poskytují celou řadu služeb v oblastech, jako je zdravotnictví, sociální péče, vzdělávání, ochrana životního prostředí, práce s mládeží, drogová prevence atd. Jak jsme již uvedli v části věnované rolím neziskových organizací, NO jsou často jediným poskytovatelem služeb v dané oblasti. V případě ČR je možné uvést případ hospiců, které jsou vedeny pouze neziskovými organizacemi, či tzv. nízkoprahová centra pro mládež (prevence drogových a dalších závislostí, práce s „problematickou mládeží“), v jejichž vedení dominují neziskové organizace.

Klíčovým problémem v této oblasti je způsob financování těchto aktivit, kdy jsou neziskové organizace často zcela závislé na částečné úhradě řady prostředků ze strany státu. Ne vždy však dochází ke shodě mezi státními orgány a neziskovými organizacemi o důležitosti aktivit (příkladem může být péče o dlouhodobě nemocné v ČR, kdy stát preferuje institucionální péči, zatímco neziskové organizace preferují tzv. terénní péči, kdy senioři zůstávají co možná nejdéle v domácím prostředí).⁶⁸

V případě, že mezi státem a NO existuje shoda o důležitosti služeb, problémem zůstává způsob financování na bázi grantů v návaznosti na státní rozpočet. To oslabuje schopnost neziskových organizací poskytovat kvalitní služby dlouhodobě a kontinuálně. Tomuto problému čelí neziskové organizace napříč sledovanými zeměmi. Tento fakt může také oslabit schopnost neziskových organizací získávat dodatečné prostředky na své aktivity ze zdrojů Evropské unie, protože v existujícím prostředí nejsou schopny vytvořit finanční rezervy nutné pro adaptaci na model financování z programů EU.

5.3. Shrnutí

Na základě komparativní analýzy neziskových sektorů v zemích Visegrádské čtyřky můžeme konstatovat, že řada problémů, jimž NO čelí, je podobná. Jak jsme dokumentovali v grafu 4 výše, po počátečních rozdílech dochází ke konvergenci organizované občanské společnosti v rámci neziskového sektoru ve střední Evropě.

^{68/} Aktuálně se k danému tématu rozvinula velmi zajímavá diskuse čtenářů časopisu Reflex k článku Pomalí a drazí senioři v Reflexu 41/2006 s. 36, k dispozici online na <http://www.reflex.cz/scripts/modules/disc/default.php> (naposledy navštíveno 20. 11. 2006).

Na závěr této části je však ještě nutné zdůraznit, že index životaschopnosti neziskových organizací není nejvhodnější pro hodnocení relativně stabilizovaného a konsolidovaného neziskového sektoru v případě zemí střední Evropy. Přesto však, jak jsme poukázali v této analýze, ve svých jednotlivých aspektech upozorňuje na problematická místa fungování organizované občanské společnosti ve sledovaných zemích.

6. ZÁVĚRY

Na základě předložených výsledků můžeme formulovat závěr, že občanská společnost, tedy její organizovaná část, kterou tato práce zkoumala, opravdu utváří v České republice prostor mezi oblastí privátních zájmů a státem. Jak naznačuje nárůst občanské participace, který jsme dokumentovali jak na makroúrovni neziskového sektoru (nárůst počtu neziskových organizací), tak na mikroúrovni při analýze některých neziskových organizací (nárůst počtu členů např. SH ČMS), dochází v České republice do značné míry k opačnému trendu, než který nachází Howard [2003]. Optimisticky by šlo konstatovat, že česká společnost má dostatečný potenciál k participačnímu charakteru občanské společnosti, který rovněž začíná realizovat. Vedle nárůstu počtu neziskových organizací došlo ve volbách v roce 2006 rovněž ke zvýšení volební účasti občanů. Nárůst občanské i politické participace je dokumentován prostřednictvím nárůstu indexu občanské společnosti v České republice mezi lety 2002/2004 a 2004/2006.

Cílem této práce bylo na základě komplexní analýzy organizované občanské společnosti odpovědět na otázku, jaká je povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy. Tato otázka byla strukturovaná ve dvou hypotézách a třech výzkumných otázkách v první kapitole práce (část 1.1.), které můžeme stručně charakterizovat následujícím způsobem:

(1.) koncepční hypotéza byla zaměřena na roli sociálních sítí jako alternativy občanské společnosti;

(2.) metodologická hypotéza zkoumala aplikovatelnost západních analytických kategorií na studium organizované občanské společnosti v postkomunistické Evropě.

(1.) analytická otázka, jejíž snahou bylo řešení normativní pasti, v níž často ulpívá zkoumání občanské společnosti;

(2.) empirická otázka, která se soustředila na zhodnocení vztahu postkomunistického občana k organizované občanské společnosti; a

(3.) komparativní otázka, jejíž snahou bylo identifikovat specifické problémy postkomunistické organizované občanské společnosti.

Verifikace koncepční hypotézy práce

Na základě našich empirických poznatků můžeme formulovat závěr, že v regionech s nízkou mírou participace se občané v obtížných životních situacích spoléhají na stát a vlastní aktivitu. Tradiční společenství zde převážně erodovala a na jejich místo nastoupila ve zvýšené míře pasivita. Přesto, že se v takovém regionu neziskový sektor rozvíjí pomaleji, je velmi důležitý, protože nabízí alternativu narůstající pasivitě. V pasivních regionech se stát stává alternativou spíše než rámcem, v němž občanská společnost a sociální sítě plní svou vitální roli.

Naopak nejméně se na stát spoléhají občané v regionech s rozvinutou sítí neziskových organizací. V takových regionech hraje občanská společnost důležitou roli (v menších sídlech doplněná o sociální sítě). V individualizovanější Praze pak vedle neziskového sektoru hraje větší roli vlastní aktivita

jednotlivce. V občansky aktivních regionech se neziskové organizace stávají přirozeným doplněním tradičních vztahů. I nadále zde hrají velkou roli sociální sítě. Například na jižní Moravě je důležitým aktérem v neziskovém sektoru také církev a církevní organizace neziskového charakteru. Tato zjištění nám umožňují verifikovat první – koncepční hypotézu práce.

Verifikace metodologické hypotézy práce

Obecná znalost pojmů občanská společnost a neziskový sektor i dobrovolnictví je podle výzkumů z let 2003 a 2006 relativně vysoká (93–95 % respondentů uvedlo, že zná pojem neziskový sektor, 75–84 % znalo pojem občanská společnost). Výsledky empirického výzkumu také vypovídají o tom, že abstraktnější pojem „občanská společnost“ chápe pouze polovina respondentů, zatímco konkrétnějším pojmům neziskový sektor a dobrovolnictví rozumí více než dvě třetiny respondentů. Na našem výzkumu proto můžeme konstatovat, že byla verifikována druhá – metodologická hypotéza práce – západní analytické kategorie lze aplikovat na společenskou realitu postkomunistických zemí. Je však nutné zdůraznit potřebu citlivého přístupu ke kontextu a specifickým postkomunistické veřejné sféry i společnosti obecně.

Na příkladu diskursivní analýzy novoročních projevů prezidentů Václava Havla a Václava Klause jsme rovněž poukázali na fakt, že politický střet světů dvou prvních českých prezidentů je hlubší a nejde pouze o spor o povahu občanské společnosti, ale o hluboký rozpor v chápání demokracie, kdy na jedné straně stojí společnost založená na hledání a střetávání legitimních dílčích zájmů a pohledů na svět a na straně druhé snaha o občanskou společnost tvořící silnou protiváhu a kontrolní mechanismus státu a politických stran. Je to nesmiřitelný konflikt, v němž obě strany vzájemně zpochybňují myšlenkové základy a argumenty svých oponentů. Studie pádu Solidarity v Polsku Davida Osta v tomto kontextu poukázala na fakt, že postkomunistické země střední a východní Evropy čelí shodně diskursivnímu střetu o pojetí a roli občanské společnosti.

Naše analýza rovněž potvrdila správnost propojení kvantitativních metod a diskursivní analýzy jako významného příspěvku k hlubšímu pochopení společenských změn. Stejně tak můžeme konstatovat, že diskursivní analýza novoročních projevů může být nejen prostředkem k pochopení komplexních změn ve společnosti, ale i nástrojem vymezení se vůči minulosti a deklarování základních hodnot současnosti.

Analytická otázka

Práce nabízí možné řešení dvou důležitých problémů zkoumání občanské společnosti – normativnosti pojmu a empirickou redukci. Na základě studia literatury, návrhu nového indexu občanské společnosti a adaptace indexu USAID na hodnocení životaschopnosti individuálních organizací jsme navrhli možná řešení těchto otázek. Občanskou společnost navrhuje chápat empiricky a z jejího studia a priori nevyjímat společnost neobčanskou (*uncivil society*). Zde vycházíme ze studia literatury, zkoumající občanskou společnost v postkomunistické Evropě, a v odpovědi na první – analytickou otázku můžeme konstatovat, že disidentská hnutí výrazným způsobem přispěla k návratu konceptu občanské společnosti na výsluní společenských věd a postkomunistická zkušenost (či deziluze z občanské společnosti v postkomunistických zemích) přispěla k návrhu možného řešení normativní pasti.

Častou kritikou empirické redukce občanské společnosti na neziskový sektor navrhujeme řešit na základě propojení občanské a politické participace. A konečně charakter, povahu a životaschopnost neziskových organizací navrhujeme analyzovat pomocí aplikace indexu životaschopnosti neziskových organizací na individuální aktéry. Přínosem obou indexů je možnost komparace – index občanské společnosti lze aplikovat při srovnání v čase nebo při srovnání mezi vybranými regiony; index životaschopnosti pak umožňuje zkoumat organizace napříč neziskovým sektorem, v rámci vybraných sektorů nebo také shodné organizace mezinárodně.

Empirická otázka

Odpověď na druhou výzkumnou otázku (zaměřenou na zhodnocení vztahu postkomunistického občana k organizované občanské společnosti) dává příležitost k mírnému optimismu. Postkomunistický občan je ve vztahu k neziskovému sektoru spíše organizačně pasivní – čelíme negativní vzpomínce na nucenou organizovanost a participaci. Nárůst občanské a politické participace v posledních letech však naznačuje, že se tento trend začíná postupně proměňovat. Část občanů také stále považuje za významné sociální sítě, které nejsou součástí, ale alternativou občanské společnosti.

Tento trend je výrazně posilován faktory, jako je míra sekularizace a urbanizace, a potvrzují ho i zjištění našeho výzkumu, který v rámci komparace regionů v ČR potvrdil jak odlišnost jednotlivých regionů v České republice, tak vliv velikosti sídla a regionu na participaci občanů ve veřejném životě. Vysoká míra, s jakou občané spoléhají na sociální sítě, poukazuje na silné rozdělení mezi soukromou a veřejnou sférou a můžeme ho označit za dědictví šedé zóny. Sítě přátel a známých jsou vnímány jako součást soukromé sféry a jsou rezistentní vůči veřejné mobilizaci.

Komparativní otázka

Na základě klasifikace neziskového sektoru podle USAID, díky němuž jsme zasadili český neziskový sektor do kontextu vývoje organizované občanské společnosti ve střední Evropě, můžeme českou organizovanou společnost chápat nejen v širším evropském kontextu, ale především poukázat na jeho slabé i silné stránky. Můžeme konstatovat, že organizovaná občanská společnost v České republice je jistě méně rozvinutá než v západní Evropě, avšak v rámci střední Evropy patří mezi relativně hodně rozvinuté. Ve srovnání se západní Evropou považujeme za důležité upozornit na dva problémy, kterým čelí organizovaná občanská společnost ve střední Evropě: (1.) nízký podíl organizované občanské společnosti na fungování sociálního státu a (2.) organizovaná občanská společnost ve střední Evropě stále není dostatečně akceptována jako významný partner, a to jak při poskytování sociálních služeb, tak při formulování politik.

Na komparativní výzkumnou otázku můžeme odpovědět následujícím způsobem. Mezi specifické znaky střeoevropského neziskového sektoru lze zařadit poměrně vysoký stupeň centralizace a byrokratizace neziskového sektoru a tradiční vymezování se vůči státu, mnohdy personalizovanému politickými stranami. To je v postkomunistických zemích ještě posíleno zkušenostmi z opozičních a disidentských hnutí. Dalším společným jmenovatelem je propojenost politické sféry a neziskové-

ho sektoru, jak je tomu především v Rakousku a České republice.⁶⁹ V Polsku a na Slovensku je naopak neziskový sektor blíže ke sféře soukromé.

Horizontální a vertikální model

Pokud se zaměříme na celkové shrnutí práce na základě vertikálního a horizontálního modelu, pak můžeme na základě analýzy individuálních aktérů konstatovat, že všechny zkoumané organizace (Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska, Českomoravská myslivecká jednota, Spolek Svatobor, Český svaz tělesné výchovy, Člověk v tísni a Nadace Vodafone) se na škále statický-dynamický typ blíží spíše dynamickému typu. Aplikace indexu životaschopnosti nám umožnila akcentovat problematické oblasti fungování individuálních aktérů organizované občanské společnosti. Komparativní přístup pak umožňuje poukázat na možné řešení problémových bodů na základě pozitivních příkladů jiných organizací – metodou tzv. dobré praxe.

Navržená typologie se – v propojení s indexem životaschopnosti individuálních aktérů – jeví jako efektivní analyticko-metodologické východisko pro zkoumání organizované občanské společnosti. Charakteristika typů koexistence aktérů organizované občanské společnosti funkčně doplňuje jejich typologii. Všechny zkoumané organizace se blíží kompetitivnímu typu koexistence. Je však nutné konstatovat, že hlubší analýza typů koexistence by vyžadovala realizaci rozsáhlé analýzy sítí, která by komplexně analyzovala vztahy mezi klíčovými aktéry jak v rámci organizované občanské společnosti, tak ve vztahu ke státu.

Shrnutí

Na základě uvedených zjištění, zejména části věnované analýze postojů občanů (část 4.3), můžeme konstatovat, že Howardova tzv. pesimistická vize, která vysvětluje nižší míru rozvoje neziskového sektoru a občanské participace jako indikátor mělkeho, procedurálního a formálního charakteru demokracie v tomto regionu, není v případě České republiky potvrzena.

Podle druhé Howardovy tzv. optimistické vize, k níž se náš výzkum spíše přiklání, avšak plně ji nepotvrzuje, není absence rozvinuté občanské společnosti překážkou rozvoje demokracie a při srovnání s aktuálními trendy v západní Evropě lze konstatovat, že postkomunistické země přeskočily fázi participační demokracie. Nízká míra participace pak není indikátorem nestability demokracie, ale problematického vztahu mezi občany a státem [Howard 2003].

Cílem této práce nebylo teoreticky koncipovat občanskou společnost, ale na základě rozsáhlého empirického výzkumu kombinujícího kvantitativní a kvalitativní metodologii a na základě existujících teorií komplexně popsat českou organizovanou občanskou společnost v kontextu střední Evropy. Naším cílem bylo také představit možnou metodologii pro zkoumání organizované občanské společnosti. Výzvou pro další práci je především aplikace této metodologie na individuální neziskové organizace v České republice a v Evropě, která by přispěla k hlubšímu pochopení organizované občanské společnosti a občanské participace.

^{69/} Dochází k částečné politizaci organizované občanské společnosti, která však zároveň není státní správou akceptována jako partner při formulaci politik.

LITERATURA

- Alexander, J. 1997. „The Paradoxes of Civil Society.“ *International Sociology* 12 (2): 115–133.
- Andreev, S. 2006. *What is the Convention Method?* Westminster: Centre for the Study of Democracy, University of Westminster.
- Anheier, H. et al. 2001. *Global Civil Society 2001 Yearbook*. Oxford: Oxford University Press.
- Arato, A., J. L. Cohen. 1990. *Civil Society and Political Theory*. Cambridge and London: MIT.
- Arendt, H. 1960 [1958]. *Vita activa oder Vom tätigen Leben*. Muenchen: Piper.
- Arendt, H. 1998 [1958]. *Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bellamy, R., A. Warleigh (eds.). 2001. *Citizenship and Governance in the European Union*. London: Continuum.
- Berlin, I. 1969. *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press.
- Bernhard, M. 1996. „Civil Society after the First Transition: Dilemmas of Postcommunist Democratization in Poland and Betone.“ *Communist and Post-Communist Studies* 29 (3): 309–30.
- Berman, S. 1997. „Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic.“ *World Politics* 49 (3): 401–429.
- Bocz, J. et al. 2002. *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2000* (Nonprofit organizations in Hungary, 2000). Budapest: KSH.
- Brokl, L. et al. 1997. *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Brokl, L. 2002. *Hledání občanské společnosti*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 12/2002. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.
- Bryant, Ch. G. A. 1993. „Social Self-Organisation, Civility and Sociology: A Comment on Kumar’s ‚Civil Society‘.“ *The British Journal of Sociology* 44 (3): 397–401.
- Bryant, Ch. G. A. 1994. „A Further Comment on Kumar’s ‚Civil Society‘.“ *The British Journal of Sociology* 45 (3): 497–499.
- Bryant, Ch. G. A., E. Mokrycki (eds.). 1995. *Democracy, Civil Society and Pluralism*. Warsaw: IFis Publishers.
- Carens, Joseph H. 2000. *Culture, Citizenship, and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, J. 1998. „Interpreting the Notion of Civil Society.“ Pp. 35–40 in M. Walzer (ed.). *Towards a Global Civil Society*. Providence: Berghahn Books.
- Dahl, R. A. 1975. *Modern Political Analysis*. New Delhi: Prentice Hall.
- Dahl, R. A. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- Dekker, P., E. M. Uslaner. 2001. *Social Capital and Participation in Everyday Life*. London: Routledge.
- Delanty, G., Ch. Rumford. 2005. „Rethinking European Society The Global Civil Society Context.“ In G. Delanty, C. Rumford. *Rethinking Europe. Social Theory and the Implications of Europeanization*. London and New York: Routledge.
- Della Porta, D., M. Caiani. 2006. „The Europeanization of Public Discourse in Italy: A top-down Process.“ *European Union Politics* 7 (1): 77–112.
- Doležal, B. 2005. „A znovu Havel kontra Klaus.“ [online]. Praha: Lidové noviny a Bohumil Doležal. [cit. 2. 2. 2007]. Dostupné z: <<http://www.bohumildolezal.cz/texty/rs932.html>>.

- Dryzek, J., J. Berejikian. 1993. „Reconstructive Democratic Theory.“ *American Political Science Review* 87 (1): 48–60.
- Ehmann, C. (ed.). 2006. *The 2005 NGO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Euroasia*. Washington: USAID.
- Etzioni, A. 1973. „The Third Sector and Domestic Missions.“ *Public Administration Review* 33 (4): 314–323.
- Everson, M. 2003. „Subjects, or Citizens of Erewhon? Law and Non-Law in the Development of a British Citizenship.“ *Citizenship Studies* 7 (1): 57–83.
- Fairclough, N. 2005. *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
- Forbrig, J. 2001. *Civil Society, Democracy and Democratic Consolidation*. Second Chapter of unpublished Ph.D. dissertation, pp. 28–48.
- Fossum, J. E., H.-J. Trenz. 2006. „The EU's Fledgling Society: From Deafening Silence to Critical Voice in European Constitution Making.“ *Journal of Civil Society* 2 (1): 57–77.
- Foucault, M. 1990. *Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972–1977*. New York: Pantheon Books.
- Freise, M. 2004. *Externe Demokratieförderung in postsozialistischen Transformationsstaaten*. Muenster: Lit.
- Frič, P. 1998. *Aktivita a potřeby neziskových organizací v ČR*. Praha: AGNES a ICN.
- Frič, P. et al. 2000. *Strategie rozvoje neziskového sektoru*. Praha: Fórum dárců.
- Fukuyama, F. 1995. *Trust: Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- Gabal Analysis & Consulting, Centrum pro komunitní práci. 2003. *Neziskovky a regionální rozvoj. Analýza spolupráce nestátních neziskových organizací a veřejné správy na tvorbě krajských rozvojových dokumentů, případně dalších dokumentů relevantních pro EU*. Praha: Úřad vlády ČR.
- Gellner, E. 1991. „Civil Society in Historical Context.“ *International Social Science Journal* 129: 415–510.
- Gellner, E. 1995. *Podmínky svobody: Občanská společnost a její rivalové*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Gill, G. 2000. *The Dynamics of Democratization. Elites, Civil Society and the Transition Process*. Basingstoke, New York: MacMillan and St Martin's Press.
- Green, A. T. 1997. „Občanská společnost, ideje a utváření politiky.“ *Sociologický časopis* 33: 309–320.
- Greenwood, J. 2003. *Interest Representation in the European Union*. Houndsmills: Palgrave Macmillan.
- Habermas, J. 1996. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermas, J. 2003. *The Future of Human Nature*. Oxford: Polity Press.
- Havel, V. 1990. *Novoroční projev prezidenta republiky 1. 1. 1990*. Praha.
- Havel, V. 1990. *O lidskou identitu*. Praha: Rozmluvy.
- Havel, V. 1995. *Novoroční projev prezidenta republiky 1. 1. 1995*. Praha.
- Havel, V. 2000. *Novoroční projev prezidenta republiky 1. 1. 2000*. Praha.
- Havel, V. 2002. *Novoroční projev prezidenta republiky 1. 1. 2002*. Praha.
- Havel, V. 2006. *Prosím stručně: Rozhovor s Karlem Hvizďalou, poznámky, dokumenty*. Praha: Gallery.
- Howard, M. M. 2003. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Janoski, T. 1998. *Citizenship and Civil Society: A Framework of Rights and Obligations in Liberal, Traditional, and Social Democratic Regimes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaškelyte, I. 2006. „Média házejí charitě klacky pod nohy.“ [online]. *Hospodářské noviny* 13. 11. 2006. [cit. 6. 2. 2007]. Dostupné z: <http://ihned.cz/c4-10076520-19737580-00000K_d-media-hazeji-charite-klacky-pod-nohy>.
- Keane, J. 1988. *Democracy and Civil Society*. London: Verso.
- Keane, J. (ed.) 2006. *Civil Society: Berlin Perspectives*. NY: Berghahn Books.
- Klaus, V. 2002. *Občan a obrana jeho státu*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku.
- Klaus, V. 2005. *Novoroční projev prezidenta republiky 1. 1. 2005*. Praha.
- Klingemann, H.-D., D. Fuchs. 1995. *Citizen and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Krzyzanowski, M. 2005. *Critical Discourse Analysis in/and the Study of European Institutions*. Research workshop, CEUS, University of Bremen, December 9th 2005.
- Kopecký, P., C. Mudde (eds.). 2003a. *Uncivil Society? Contentious politics in post-communist Europe*. London: Routledge.
- Kopecký, P., C. Mudde. 2003b. „Rethinking Civil Society.“ *Democratization* 10 (3): 1–14.
- Kubik, J. 1994. „John Paul II's First Visit to Poland as an Example of the Ceremonial Transformation of Society.“ In J. Kubik. *The Power of Symbols Against the Symbols of Power: The Rise of Solidarity and the Fall of State Socialism in Poland*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Kubik, J. 2000. „Between the State and Networks of ‚Cousins‘: The Role of Civil Society and Non-Civil Associations in the Democratization of Poland.“ Pp. 181–207 in N. G. Bermeo, P. Nord. *Civil Society Before Democracy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Kubik, J. 2002. *Civil Society in Postcommunism as a Discourse and as a Mode of Social Organization*, unpublished manuscript.
- Kubik, J. 2005. „How to Study Civil Society: The State of the Art and Chat to Do Next.“ *East European Politics and Societies* 19 (1): 105–120.
- Kumar, K. 1993. „Civil Society: An Inquiry into the Usefulness of an Historical Term.“ *The British Journal of Sociology* 44 (3): 375–395.
- Kumar, K. 1994. „Civil Society Again: A Reply to Christopher Bryant's ‚Social Self-Organisation, Civility and Sociology‘.“ *The British Journal of Sociology* 45 (1): 127–131.
- Lefebvre, E. L. 2003. „Republicanism and Universalism: Factors of Inclusion or Exclusion in the French Concept of Citizenship.“ *Citizenship Studies* 7 (1): 15–36.
- Liška, V. 2006. *Slávin: zpráva o rekonstrukci*. Praha: Professional Publishing.
- Mach, P. 2006. „CEP nelze zrušit.“ *Sborník CEP 44/2006*.
- Mansfeldová, Z. 2006. „Interest Representation in Post-Communist Democracies.“ Lecture presented at the Ph.D. Summer School 2006 on *Governance and Democracy in Central Eastern Europe*, Lüneburg, 22 August 2006.
- Mansfeldová, Z., A. Kroupa (eds.). 2006. *Participace a zájmové organizace v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mansfeldová, Z. et al. 2004. „Civil Society in Transition: Civic Engagement and Nonprofit Organizations in Central and Eastern Europe after 1989.“ Pp. 100–119 in A. Zimmer, E. Priller. *Future of Civil Society: Making Central European Nonprofit-Organizations Work*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaft.

- Marada, R. 1997. „Civil Society: Adventures of the Concept before and after 1989.“ *Czech Sociological Review* 5 (1): 3–22.
- Masaryk, T. G. 1994. *Nová Evropa – stanovisko slovanské*. Brno: Doplněk.
- Maslowski, N. 2004. „Občanská společnost a její nepřítelé. Diskurs československého disentu 1969–1989.“ [online]. Přepis přednášky ze 7. 4. 2004, USD AV ČR. [cit. 2. 2. 2007]. Dostupné z: <http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/nma_osaj.htm>.
- Meehan, E. 2000. „Europeanization and Citizenship of Eeuropean Union.“ *Yearbook of European Studies* 14: 157–177.
- Merkel, W. 2004. „Embedded and Defective Democracies.“ *Democratization* 11 (5): 33–58.
- Michnik, A. 1990. „Notes from the Revolution.“ *The New York Times* 11. 3. 1990.
- Montesquieu, Ch. 2003. *O duchu zákonů*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk.
- Müller, K. 2001. „Koncept občanské společnosti: konceptualizace, dilemata a nebezpečí.“ *Politologická revue* 2001 (1): 3–26.
- Müller, K. jr. 2002. *Češi a občanská společnost*. Praha: Triton.
- Müller, K. B. 2005. „The Civil Society-State Relationship in Contemporary Discourse: A Complementary Account from Giddens's Perspective.“ *British Journal of Politics and International Relations* 8 (2): 311–330.
- Nardin, T. 1998. „Private and Public Role in Civil Society.“ Pp. 29–33 in M. Walzer (ed.). *Towards a Global Civil Society*. Providence: Berghahn Books.
- Nekvapil, V. V. (ed.) 2003. *Impuls pro občanskou společnost: Eseje o třetím rozměru demokracie*. Praha: ELK.
- Neocleous, M. 1995. „From Civil Society to the Social.“ *The British Journal of Sociology* 46 (3): 395–408.
- Oakeshott, M. 1995. *Rationalism in Politics and Other Essays*. New York: Liberty Fund.
- Obradovic, D. 2005. „Civil Society and the Social Dialogue in European Governance.“ *Yearbook on European Law* 2005 (24): 261–328. Oxford: Oxford University Press.
- Obradovic, D., J. M. Alonso Vizcaino. 2006. „Good Governance Requirements for the Participation of Interest Groups in EU Consultations.“ Pp. 19–44 in Heiko Pleines (ed.). *Participation of Civil Society in New Modes of Governance. The Case of the New EU Member States. Part 3: Involvement at the EU Level*. Forschungsstelle Osteuropa an der Universität Bremen. Arbeitspapiere und Materialien, No. 76 – September 2006. Bremen: Universität Bremen.
- Ost, D. 2005. *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*. London: Cornell University Press.
- Pehe, J. 2001. „Končí Havlova a Klausova éra.“ *Hospodářské noviny* 11. 1. 2001.
- Pehe, J. 2003. „Václav Havel: Disident u moci.“ Project Syndicate, leden 2003 z angličtiny přeložil Karel Deutschmann.
- Pehe, J. 2004. „Občanská společnost v soudobé diskusi.“ In Václav V. Nekvapil (ed.). *Impuls pro občanskou společnost: Eseje o třetím rozměru demokracie*. Praha: ELK.
- Petrusek, M. 2006. „Občanská společnost.“ Pp. 225–232 in M. Petrusek. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Phelps, E. S. 1975. *Altruism, Morality, and Economic Theory*. New York: Russel Sage Foundation.
- Pithart, P. 2000. „Občanská společnost v České republice v roce 2000.“ Projev přednesený na 20. kongresu SVU, Washington, USA, srpen 2000.

- Pithart, P. 2007. „Charta 77 po třiceti letech.“ [online]. *Lidové noviny* 5. 1. 2007, rubrika Úhel pohledu. [cit. 2. 2. 2007]. Dostupné z: <http://www.pithart.cz/archiv_textu_detail.pp?id=341>.
- Potůček, M. 1997. *Nejen trh*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Preuss, U. K. 2003. „Citizenship and the German Nation.“ *Citizenship Studies* 7 (1): 37–56.
- Preuss, U. K., F. Requejo (eds.). 1998. *European Citizenship, Multiculturalism and the State*. Baden-Baden: Nomos.
- Putnam, R. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rada vlády pro nestátní neziskové organizace. 2004. *Rozbor financování neziskových organizací v roce 2003*. Praha: RNNO.
- Rada vlády pro trvale udržitelný rozvoj. 2005. *Situační zpráva 2005 připravovaná k bodu II/2 Usnesení vlády č. 1242/2004 ke Strategii udržitelného rozvoje v ČR*. Praha: RNNO.
- Rada vlády pro trvale udržitelný rozvoj. 2006. *Situační zpráva 2006 připravovaná k bodu II/2 Usnesení vlády č. 1242/2004 ke Strategii udržitelného rozvoje v ČR*. Praha: RNNO.
- Rakušanová, P. 2000. *Střední Evropa – teorie a realita*. Nepublikovaná seminární práce.
- Rakušanová, P. 2005a. „Is there a Viable Democracy in the Czech Republic? Internal/External Efficacy and Trust – the Czech Case.“ Paper presented at the Ph.D. Summer School on *Governance and Democracy in Central Eastern Europe*, University of Lüneburg, 15–26 August 2005.
- Rakušanová, P. 2005b. *Civil Society and Participation in the Czech Republic*. Sociologické studie/Sociological Studies 05:05. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Rakušanová, P. 2006. „Třetí sektor a občanská participace v České republice.“ Pp. 81–128 in Z. Mansfeldová, A. Kroupa. *Participace a zájmové organizace v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Rakušanová, P., B. Řeháková. 2006. *Participace, demokracie a občanství v evropském kontextu*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:03. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Rakušanová, P., Z. Mansfeldová. 2006. „The Participation of Civil Society in the Constitution Ratification Debate: Media Representation and Organized Civil Society in Comparative Analysis.“ Paper presented at the workshop *European Civil Society and the Constitutional Challenge*, Bergen, Norway, October 6–7, 2006.
- Rakušanová, P., B. Stašková. 2007. *Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Professional Publishing.
- Reuben, W. 2002. *Civic Engagement, Social Accountability, and Governance Crisis*. [online]. World Bank key readings on civic engagement. [cit. 3. 10. 2006]. Dostupné z: <<http://www.worldbank.org/participation/civicengagement/civickeyread.htm>>.
- Rosenmayer, T. 2006. *Ekonomické výsledky občanských sdružení v roce 2004*. Projekt Ekonomika občanských sdružení. Brno: Centrum pro výzkum neziskového sektoru.
- Ruza, C. 2005a. „Organized Civil Society and the EU.“ Paper presented at the 3rd *ECPR General Conference* in Budapest.
- Ruza, C. et al. 2005b. *Final Report of the Project 'Organized Civil Society and European Governance'*. Trento: Università degli studi Trento.
- Seligman, A. B. 1992. *The Idea of Civil Society*. New York: Free Press.
- Smismans, S. 2006. *Reviewing Normative Theory on Civil Society Participation*. Trento: NewGow Paper.
- Stuart, J. 2003. *The 2002 NGO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Euroasia*. Washington: USAID.

- Sztompka, P. 1999. *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šalamounová, P. 2003. „Výběr regionů pro provedení terénního výzkumu.“ In: *Zpráva o řešení projektu výzkumu a vývoje pro potřeby státu: Způsoby a efektivnost zprostředkování zájmů mezi jedinci, sociálními skupinami a státem*, díl 2. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šilhánová, H. a kol. 1996. *Základní informace o neziskovém sektoru v ČR*. Praha: Nadace rozvoje občanské společnosti.
- Tester, K. 1992. *Civil Society*. London: Routledge.
- Tocqueville, A. 2000. *Demokracie v Americe*. Praha: Academia.
- Turner, B. S. (ed.). 1993. *Citizenship and Social Theory*. London: Sage.
- Turner, B. S. 1990. „Outline of a Theory of Citizenship.“ *Sociology* 24 (2): 189–217.
- Vajdová, T. 2004a. „Co je občanská společnost?“ *Grantis* 12 (7–8): 14–16.
- Vajdová, T. 2004b. „Neziskovky hledají cestičky: Občanská společnost mezi korupcí a ‘užíváním vlivu’?“ *Grantis* 12 (10): 4–5.
- Vajdová, T. 2004c. *Zpráva o neziskovém sektoru v České republice*. Praha: Rada vlády pro nestátní neziskové organizace.
- Van Deth, J. 1997. *Private Groups and Public Life: Social Participation, Voluntary Associations and Political Involvement in Representative Democracies*. Oxford: Routledge.
- Walzer, M. 1995. „The Civil Society Argument.“ In R. Beiner (ed.). *Theorizing Citizenship*. New York: SUNY Press.
- Walzer, M. 1998. „The Concept of Civil Society.“ Pp. 7–27 in M. Walzer (ed.). *Towards a Global Civil Society*. Providence: Berghahn Books.
- Wessels, B. 2003. „Membership in Interest Organizations and Political Parties: the Development of Civil Society in New Europe, 1990–2000.“ Paper presented at the conference *Democracy and New Europe*, Paris, 13–16 November 2003.
- Wiesenthal, H., P. Stykow. 1994. „Unternehmerverbände im Systemwechsel. Entwicklung und Status organisierter Wirtschaftsinteressen in den Transformationsprozessen Ostmitteleuropas und Russland.“ Pp. 293–336 in W. Strefo (ed.). *Staat und Verbände*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Znoj, M. 1998. „Občanská společnost.“ [online]. *Britské listy*. [cit. 2. 2. 2007]. Dostupné z: <<http://www.blisty.cz/files/isarc/9804/19980415c.html>>.
- Způsoby a efektivnost zprostředkování zájmů mezi jedinci, sociálními skupinami a státem, projekt MS–05–03, programu MPSV „Moderní společnost a její proměny“. Závěrečná zpráva. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003.
- Žák, V. 1997. „Havel? Jistě, ale...“ [online]. *Britské listy* [cit. 2. 2. 2007]. Dostupné z: <<http://www.blisty.cz/files/isarc/9803/19980310g.html>>.
- Žižek, S. 2005. „Pokusy uniknout logice kapitalismu.“ *Listy* 2005 (6).

Zákony

Zákon č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů.

Zákon č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů.

Zákon č. 171/1991 Sb., o působnosti orgánů České republiky ve věcech převodů majetku státu na jiné osoby a o Fondu národního majetku České republiky.

Zákon č. 198/2002 Sb., o dobrovolnické službě a o změně některých zákonů.

Zákon č. 210/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 227/1997 Sb., o nadacích a nadačních fondech a o změně a doplnění některých souvisejících zákonů, a zákon č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 227/1997 Sb., o nadacích a nadačních fondech a o změně a doplnění některých souvisejících zákonů.

Zákon č. 248/1995 Sb., o obecně prospěšných společnostech a o změně a doplnění některých zákonů.

Zákon č. 357/1992 Sb., o dani dědické, dani darovací a dani z převodu nemovitostí.

Zákon č. 338/1992 Sb., o dani z nemovitostí.

Zákon č. 586/1992 Sb., o daní.

Usnesení a další zdroje

Usnesení Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR č. 413/1999 k vládnímu návrhu na rozdělení finančních prostředků získaných prodejem akcií určených pro Nadační investiční fond v první etapě.

Usnesení Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR č. 1946/2001 k vládnímu návrhu rozdělení zbývajících prostředků vyčleněných pro Nadační investiční fond ve druhé etapě.

Usnesení vlády ČR č. 18/2003 o změně usnesení vlády ze dne 10. října 2001 č. 1025, o návrhu na rozdělení zbývajících finančních prostředků, vyčleněných pro Nadační investiční fond ve druhé etapě, a k Hodnoticí informaci o činnosti nadací – příjemců příspěvku z Nadačního investičního fondu v I. etapě.

Usnesení vlády ČR č. 360/1998 o rozdělení finančních prostředků získaných prodejem akcií určených pro akciovou společnost Nadační investiční fond.

Usnesení vlády ČR č. 597/2003 o Hlavních oblastech státní dotační politiky vůči nestátním neziskovým organizacím pro rok 2004 a k rozboru jejich financování z vybraných veřejných rozpočtů v roce 2002.

Usnesení vlády ČR č. 998/2003 o změně usnesení vlády ze dne 27. května 1998 č. 360, o rozdělení finančních prostředků získaných prodejem akcií určených pro akciovou společnost Nadační investiční fond.

Usnesení vlády ČR č. 1025/2001 o návrhu na rozdělení zbývajících finančních prostředků, vyčleněných pro Nálež Ústavního soudu č. 4/2003.

Zpráva o řešení projektu výzkumu a vývoje pro potřeby státu: Způsoby a efektivnost zprostředkování zájmů mezi jedinci, sociálními skupinami a státem, díl 1. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Zpráva o řešení projektu výzkumu a vývoje pro potřeby státu: Způsoby a efektivnost zprostředkování zájmů mezi jedinci, sociálními skupinami a státem, díl 2. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Internet

<http://www.dh.cz/>

<http://www.cmmj.cz>

<http://www.cstv.cz>

<http://www.intranet.cz/svatobor/svatobor.htm>

<http://peopleinneed.cz/index.php>

http://www.vodafone.cz/gen_consumer/about/foundation/

<http://www.vodafonegroupfoundation.org>

<http://streetwork.ecn.cz/>

<http://www.nros.cz>

<http://www.neziskovsky.cz>

<http://www.czso.cz>

[http:// www.e-cvns.cz](http://www.e-cvns.cz)

<http://obcan.ecn.cz/index.shtml?apc=h--1-&w=v>

<http://www1.osu.cz/home/macha/texty/pithart.htm>

PŘÍLOHA I. PŘEHLED ZÁKLADNÍCH TYPŮ NESTÁTNÍCH NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ V ČR

Přehled základních typů nestátních neziskových organizací v ČR

Připravilo: Informační centrum neziskových organizací, březen 2006

	Občanské sdružení	Obecně prospěšná společnost	Nadace	Nadační fond
Definice	Sdružení fyzických a právnických osob, které vzniká za účelem realizace společného zájmu. Typickým znakem je členská základna.	Subjekt poskytující obecně prospěšné služby všem za stejných podmínek. Zisk nemůže být přerozdělován mezi zakladatele nebo zaměstnance, používá se na financování dalších aktivit společnosti.	Účelové sdružení majetku zřízené za účelem dosahování obecně prospěšného cíle, kterým se rozumí zejména rozvoj duchovních hodnot, ochrana lidských práv nebo jiných humanitárních hodnot, ochrana přírodního prostředí, kulturních památek a tradic a rozvoj vědy. Nadační příspěvky se poskytují z výnosů nadačního jmění a z ostatního majetku nadace.	Účelové sdružení majetku zřízené za účelem dosahování obecně prospěšného cíle. Nadační fond nezřizuje nadační jmění a pro dosažení účelu smí použít veškerý svůj majetek.
Registrace	Ministerstvo vnitra ČR na základě předložení dvou stejnopisů stanov a návrhu na registraci.	Krajský soud (podle sídla společnosti) v rejstříku obecně prospěšných společností po předložení návrhu na zápis s těmito přílohami: zakládací smlouva, čestná prohlášení členů správní rady, dozorčí rady, výpis z rejstříku trestů členů správní rady, dozorčí rady, ověřené podpisové vzory osob oprávněných jednat jménem společnosti, doklad o splnění podmínek pro výkon činnosti, doklad o oprávnění k umístění sídla, prohlášení správce vkladu zakladatelů, je-li vklad vkládán.	Krajský soud (podle sídla nadace) v rejstříku nadací a nadačních fondů po předložení návrhu na zápis s těmito přílohami: nadační nebo zřizovací listina (smlouva, závěť), doklad o složení vkladu zřizovatelů do nadačního jmění, čestná prohlášení členů správní rady, dozorčí rady nebo revizora, výpis z rejstříku trestů členů správní a dozorčí rady (popř. revizora), ověřené podpisové vzory osob oprávněných jednat jménem nadace, doklad o oprávnění k umístění sídla	Krajský soud (podle sídla nadačního fondu) v rejstříku nadací a nadačních fondů po předložení návrhu na zápis s těmito přílohami: nadační nebo zřizovací listina (smlouva, závěť), čestná prohlášení členů správní rady, dozorčí rady nebo revizora, výpis z rejstříku trestů členů správní a dozorčí rady (popř. revizora), ověřené podpisové vzory osob oprávněných jednat jménem nadace, doklad o oprávnění k umístění sídla, prohlášení správce vkladu o složení vkladů zřizovatelů

Zakládací dokument	Stanovy musí obsahovat mj. tyto údaje: název sdružení, sídlo, cíl činnosti, orgány sdružení, jejich volba a fungování, podmínky vzniku členství, práva a povinnosti členů, zásady hospodaření a další.	Zakládací listina musí uvádět tyto údaje: zakladatele, název a sídlo společnosti, druh poskytovaných služeb, podmínky poskytování služeb, doba, na kterou se zakládá, identifikace členů správní a dozorčí rady (je-li zřízena), způsob jednání správní rady, majetkový vklad zakladatelů (je-li vkládán), způsob zveřejnění výroční zprávy.	Nadační nebo zřizovací listina (smlouva, závěť) musí obsahovat tyto údaje: název a sídlo nadace, identifikace zřizovatelů nadace, vymezení účelu, nadační jmění, identifikace členů správní rady, identifikace členů dozorčí rady nebo revizora, určení správce majetku do vzniku nadace, pokud se neupraví až statutem nadace pak pravidlo omezení nákladů na správu nadace a podmínky poskytování nadačních příspěvků.	Zřizovací smlouva nebo listina (závěť) musí obsahovat tyto údaje: název a sídlo nadace, identifikace zřizovatelů nadace, vymezení účelu, majetkový vklad, identifikace členů správní rady, identifikace členů dozorčí rady nebo revizora, pravidlo omezení režijních nákladů, určení správce majetku do vzniku nadace, podmínky poskytování nadačních příspěvků.
Organizační dokument	Stanovy	Statut	Statut	Statut
Orgány	Podle stanov. Nejvyšším orgánem je valná hromada (členská schůze), mezi valnými hromadami řídí chod organizace výbor (rada, předsednictvo a pod.) obvykle v čele s předsedou.	Správní rada, dozorčí rada nebo revizor a ředitel.	Správní rada, dozorčí rada nebo revizor a ředitel.	Správní rada, dozorčí rada nebo revizor a ředitel.
Zánik	Dobrovolným rozpuštěním nebo sloučením s jiným sdružením Pravomocným rozhodnutím MV ČR o rozpuštění	Uplynutím doby, na kterou byla založena; Dosažením účelu, na který byla založena; Rozhodnutím správní rady o zrušení, sloučení, splynutí nebo rozdělení; Rozhodnutím soudu o zrušení; Prohlášením konkurzu.	Dosažením účelu, pro který byla založena; Rozhodnutím správní rady o sloučení; Rozhodnutím soudu o zrušení; Prohlášením konkurzu.	Dosažením účelu, pro který byla založena; Rozhodnutím správní rady o sloučení; Rozhodnutím soudu o zrušení; Prohlášením konkurzu.
Minimální vklad	Není povinnost vkladu	Není povinnost vkladu	Minimální výše nadačního jmění je 500 000 Kč.	Minimální výše není stanovena, ale vklad musí být složen.

Podnikatelské aktivity	Nesmí být hlavním cílem sdružení, pouze prostředkem k dosažení tohoto cíle. Pokud aktivita naplňuje podmínky živnostenského zákona, není nutné získat živnostenské oprávnění.	Může být realizována doplňková činnost, kterou je dosaženo účinnější využití majetku a není ohrožena kvalita, rozsah a dostupnost obecně prospěšných služeb.	Vyloučeny kromě specifických případů: pronájem nemovitostí, pořádání loterií, tombol a veřejných sbírek, pořádání kulturních, společenských, sportovních a vzdělávacích akcí, podíl na podnikání akciových společností v zákonem omezeném rozsahu.	Vyloučeny kromě specifických případů: pronájem nemovitostí, pořádání loterií, tombol a veřejných sbírek, pořádání kulturních, společenských, sportovních a vzdělávacích akcí.
Účetnictví	(Podvojně) účetnictví. Občanská sdružení, která ke dni 31. 12. 2004 vedla jednoduché účetnictví, je mohou vést až do 1. 1. 2007	(Podvojně) účetnictví	(Podvojně) účetnictví	(Podvojně) účetnictví
Jiné povinnosti		Audit musí být proveden, pokud nebyla zřízena dozorčí rada nebo výše čistého obratu nepřesáhla 10 mil. Kč nebo příspěvky z veřejných rozpočtů dosáhly výše nejméně 1 mil. Kč. Výroční zpráva musí být vydána do 30. června následujícího roku.	Audit je povinný. Zpráva musí být vydána do 31. června následujícího roku.	Audit musí být proveden, pokud majetek nebo úhrn celkových nákladů nebo výnosů převyší 3 mil. Kč. Výroční zpráva musí být vydána do 30. června následujícího roku.
Právní úprava	Zákon č. 83/1990 sb. o sdružování občanů	Zákon č. 248/1995 sb. o obecně prospěšných společnostech.	Zákon č. 227/1997 sb. o nadacích a nadačních fondech.	Zákon č. 227/1997 sb. o nadacích a nadačních fondech.

Zdroj: Informační centrum neziskových organizací, březen 2006.

PŘÍLOHA II. SCÉNÁŘ PRO ROZHOVORY SE ZÁSTUPCI NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ

Aplikace modifikované typologie aktérů organizované občanské společnosti v [Rakušanová 2005].

Jedná se o klasifikaci typů aktérů občanské společnosti na základě následujících kritérií:

- sebezařazení,
- zdroje financování,
- typy spolupráce s dalšími aktéry.

Referenční rámec byl vytvořen na základě teoretického principu odpovědnosti, a to na (1.) vertikální úrovni – kde popisuje vztah mezi nerovnými aktéry – ve výzkumu aplikována jak na vztah mezi nadnárodními nadacemi, které rozdělují finanční prostředky na úrovni jednotlivých zemí, a českými nadacemi, tak na **vztah mezi státem a neziskovými organizacemi**; (2.) na horizontální úrovni pak na **vzájemný vztah mezi neziskovými organizacemi**.

Prakticky nás zajímalo:

1. vztah mezi státem a neziskovými organizacemi – zajímá mne, jak je ze strany zástupců neziskových organizací hodnocena komunikace se státem na všech úrovních (místní, krajské, celostátní). Zajímají mne pozitivní, ale také **negativní ohlasy**, a zda můžeme úspěšně aplikovat následující typologii:

TYPOLOGIE AKTÉRŮ ORGANIZOVANÉ OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

Statický typ

-
- slabé administrativní schopnosti (neschopnost administrovat grantové prostředky – často nutnost vracet chybně proučtované části projektů),
-
- personalizace řízení (koncentrace řídicích i rozhodovacích funkcí na jednu osobu),
-
- přenášení personalizovaných vazeb i na vztah s dalšími neziskovými organizacemi i se státem (často na hranici klientelismu či za ní),
-
- špatná či neexistující komunikace s dárci a s cílovou skupinou.
-

Dynamický typ

-
- administrativně schopné (úspěšně získávají a administrují různé typy prostředků včetně evropských),
-
- jasná struktura řízení (rozdělení kompetencí, fungující komunikace uvnitř organizace, další vzdělávání zaměstnanců),
-
- připravenost na nové podmínky po vstupu ČR do EU (dlouhodobě spolupracují se zahraničními organizacemi ve své sféře působnosti a přejímají od nich moderní modely fungování),
-
- pravidelná komunikace s dárci,
-
- flexibilně reagují na proměny zájmů.
-

Rozhovor se zástupci neziskových organizací se zaměřil na následující okruhy témat:

1. Základní informace

- informace o organizaci/organizační složce:
- právní forma,
- datum založení organizace,
- klíčové momenty v historii organizace obecně a v posledních pěti letech,
- počet zaměstnanců, počet dobrovolníků,
- s jakým objemem finančních prostředků organizace hospodaří,
- jak organizace získává finance,
- výhled organizace do budoucnosti – kam chce směřovat, jak vidí další vývoj,
- zhodnocení vývoje neziskového sektoru/občanské společnosti v ČR po roce 1989.

2. Popis způsobu řízení organizace

Jakým způsobem jsou v organizaci konkrétně rozděleny kompetence (řízení, personální řízení, finanční záležitosti, atd.)?

Jakým způsobem probíhá komunikace uvnitř organizace (pravidelné schůzky, porady atd.)?

Jak jsou definovány oblasti zájmu organizace?

Probíhá komunikace s cílovou skupinou (má organizace tzv. feedback)?

Má organizace program dalšího vzdělávání zaměstnanců?

Jak časté jsou v organizaci personální změny a jaké jsou jejich nejčastější důvody?

3. Administrativní schopnosti organizace

Existuje v organizaci osoba odpovědná za administrativu?

Snaží se organizace získat granty?

Pokud ano: Jaké a jak je v tom úspěšná?

Komunikuje organizace s dárci?

Jaká je cílová skupina organizace?

4. Přípravenost na nové podmínky po vstupu ČR do EU

Spolupracuje organizace se zahraničními organizacemi ve sféře své působnosti?

Pokud ano: Inspiruje se u nich?

Přejímá jejich modely fungování? (např. v oblastech, jako je školení pracovníků atd.)

Orientuje se respondent/ka v problematice EU? Nebo je v organizaci někdo jiný, kdo se v této problematice orientuje?

Navazuje organizace vazby se státní správou za účelem získání finančních prostředků?

5. Vzájemný vztah mezi neziskovými organizacemi

Realizuje organizace krajskou, regionální, mezinárodní a/nebo sektorovou spolupráci mezi neziskovými organizacemi?

Spolupracují neziskové organizace na společných projektech?

Koordinují neziskové organizace své aktivity a/nebo získávání prostředků na jejich realizaci (fundraising)?

PŘÍLOHA III. POPIS EMPIRICKÝCH ŠETŘENÍ

III.1. Šetření Zprostředkování zájmů 2003

Průzkum provedlo Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR (dále CVVM) na vzorku 2 238 respondentů. Konkrétní podoba dotazníku byla vyvíjena v těsné součinnosti řešitelů jednotlivých tematických okruhů a pracovníků CVVM. Konečná verze obsahuje 343 sledovacích znaků, což za optimálních podmínek odpovídá rozhovoru v délce trvání přibližně 45 minut. Podmínky sběru dat byly standardizovány obecnými pravidly pro tazatele CVVM, k nimž mimo jiné patří např. dotazování v domácnostech respondentů, důsledné provádění zadaných pokynů a pravidel, přesná reprodukce otázek i nabízených odpovědí, nestrannost atd.

Výběrový soubor byl zkonstruován technikou kvótního výběru na podkladě charakteristik regionu, velikosti místa bydliště, pohlaví, věku a vzdělání, při výpočtu struktury kvótních znaků bylo využito údajů ze Sčítání lidu, domů a bytů 2001.

ZÁKLADNÍ INFORMACE O TERÉNNÍM ŠETŘENÍ

Název výzkumu:	Zprostředkování zájmů 2003
Termín terénního šetření:	23. 6. – 7. 7. 2003
Výběr respondentů:	Kvótní výběr
Reprezentativita:	Obyvatelstvo ČR ve věku od 15 let
Metoda sběru dat:	Standardizovaný rozhovor tazatele s respondentem na základě dotazníku
Velikost výběru:	2 500
Počet respondentů:	2 238
Návratnost:	89,5%
Vážení:	Váženo

Zdroj: Výzkum „Zprostředkování zájmů“ 2003.

Poněkud nižší návratnost 89,5 % byla pravděpodobně způsobena načasováním terénního sběru dat na začátek prázdnin, kdy se oproti ostatním obdobím procento nevyplněných dotazníků obecně mírně zvyšuje. Přesto je počet provedených rozhovorů zcela dostatečný a statistické zpracování bylo možné bez jakýchkoli komplikací. Reprezentativita získaného vzorku respondentů velice dobře reprodukuje vybrané vlastnosti cílové populace a nebylo tedy nutné datový soubor dále upravovat vážením.

SROVNÁNÍ KVÓTNÍCH ZNAKŮ ZÁKLADNÍHO A VÝBĚROVÉHO SOUBORU⁷⁰ „REPREZENTACE ZÁJMŮ 2003“

	Základní soubor	Výběrový soubor
POHLAVÍ		
muži	48,2	48,4
ženy	51,8	51,6
VĚK		
15 – 29 let	27,9	27,7
30 – 44 let	23,9	24,9
45 – 59 let	26,2	26,0
60 a více let	22,0	21,4
VZDĚLÁNÍ		
základní	23,8	22,5
střední bez maturity	38,5	39,2
střední s maturitou	27,4	27,9
vysokoškolské	10,3	10,4
VELIKOST MÍSTA BYDLIŠTĚ		
do 799 obyvatel	14,6	13,6
800 – 1 999 obyvatel	11,9	11,7
2 000 – 4 999 obyvatel	11,2	11,4
5 000 – 14 999 obyvatel	14,1	14,2
15 000 – 29 999 obyvatel	10,8	11,2
30 000 – 79 999 obyvatel	11,4	11,2
80 000 – 99 999 obyvatel	14,2	15,0
100 000 a více obyvatel	11,8	11,7
NUTS 2⁷¹		
Praha	11,8	11,8
Střední Čechy	11,0	11,1
Jihozápad	11,5	11,4
Severozápad	10,9	11,3
Severovýchod	14,4	13,4
Jihovýchod	16,1	16,7
Střední Morava	12,0	12,2
Moravskoslezsko	12,3	12,1

Zdroj: CVVM.

70/ Základní soubor je tvořen všemi jednotkami zvolené populace, které mají šanci stát se objektem výzkumu (např. obyvatelé ČR starší 15 let). Výběrový soubor je tvořen jednotkami, které jsou zkoumány skutečně podrobeny (např. 1 000 obyvatel ČR starších 15 let). Cílem kvótní výběrové procedury je zajištění co nejlepší shody mezi základním a výběrovým souborem ve sledovaných znacích (obvykle regionu, velikosti místa bydliště, pohlaví, věku a vzdělání).

71/ NUTS 2 je jednou z úrovní evropského klasifikačního schématu NUTS (La Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques). 8 jednotek této úrovně klasifikace reprezentuje tzv. oblasti, které jsou tvořeny sdruženými kraji. Počet obyvatel v jednotlivých jednotkách NUTS 2 je vyšší než 1 milion a obyvatelstvo ČR je do nich rozděleno relativně rovnoměrně.

III.2. Šetření Rámec 2006

Výzkum obsahoval otázky týkající se veřejné správy, pracovního trhu, politické participace, politických stran a stranictví, médií, občanské angažovanosti i dobrovolnictví. Průzkum provedlo Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR na vzorku 2120 respondentů.

Konkrétní podoba dotazníku byla vyvíjena v těsné součinnosti řešitelů jednotlivých tematických okruhů a pracovníků CVVM, dotazník byl částečně aktualizován, avšak byla zachována vysoká míra komparability s šetřením „Reprezentace zájmů 2003“. Konečná verze obsahuje 330 sledovaných znaků, což za optimálních podmínek odpovídá rozhovoru v délce trvání přibližně 45 minut. Podmínky sběru dat byly standardizovány obecnými pravidly pro tazatele CVVM, k nimž mimo jiné patří např. dotazování v domácnostech respondentů, důsledné provádění zadaných pokynů a pravidel, přesná reprodukce otázek i nabízených odpovědí, nestrannost, atd.

Výběrový soubor byl zkonstruován technikou kvótního výběru na podkladě charakteristik regionu, velikosti místa bydliště, pohlaví, věku a vzdělání, při výpočtu struktury kvótních znaků bylo využito údajů ze Sčítání lidu, domů a bytů 2001.

ZÁKLADNÍ INFORMACE O TERÉNNÍM ŠETŘENÍ

Název výzkumu:	Rámec 2006
Termín terénního šetření:	8. - 21. 5. 2006
Výběr respondentů:	Kvótní výběr
Reprezentativita:	Obyvatelstvo ČR ve věku od 15 let
Metoda sběru dat:	Standardizovaný rozhovor tazatele s respondentem na základě dotazníku
Velikost výběru:	2500
Počet respondentů:	2120
Návratnost:	84,8 %
Vážení:	Váženo

Zdroj: Výzkum „Rámec 2006“.

SROVNÁNÍ KVŮTNÍCH ZNAKŮ ZÁKLADNÍHO A VÝBĚROVÉHO SOUBORU „RÁMEC 2006“

	Základní soubor	Výběrový soubor
CELÝ SOUBOR	100,0	100,0
POHLAVÍ		
Muži	48,2	48,3
Ženy	51,8	51,7
VĚK		
18 - 30 let	24,8	24,9
31 - 45 let	25,4	25,6
46 - 60 let	27,2	26,8
61 a více let	22,6	22,7
VZDĚLÁNÍ		
Základní	20,6	20,2
Střední bez maturity	41,0	40,9
Střední s maturitou	26,2	25,9
Vysokoškolské	12,2	13,0
VELIKOST MÍSTA BYDLIŠTĚ		
0 - 1 999	26,1	26,4
2 000 - 19 999	29,1	28,7
20 000 - 79 999	17,7	18,3
80 000 - 500 000	15,7	16,0
Praha	11,4	10,6
NUTS 2		
Praha	11,4	10,6
Střední Čechy	11,0	10,5
Jihozápad	11,5	11,2
Severozápad	11,0	11,5
Severovýchod	14,5	14,7
Jihovýchod	16,1	16,3
Střední Morava	12,1	12,4
Moravskoslezsko	12,4	12,9

Zdroj: CVVM.

PŘÍLOHA IV. KÓDOVACÍ SCHÉMA

O. Aktéři

- 0.1. Václav Havel
- 0.2. Václav Klaus

01. Vztah mezi aktéry

- 01.1. pozitivní
- 01.2. negativní

A. Argumentativní strategie

A.01. definitivní

A.02. designativní

A.03. evaluativní

- A.03.01. pozitivní
- A.03.02. negativní

A.04. advokativní

- A.04.01. pro
- A.04.02. proti

A.05. styl

- A.05.01. metafora
- A.05.03. nezvyklý jazyk

B. Témata

- B.01. občanská společnost
- B.02. občan
- B.03. neziskový sektor, nevládní organizace
- B.04. občanské sdružení
- B.05. občanské iniciativy
- B.06. občanská kultura
- B.07. politická kultura
- B.08. evropská občanská společnost, občanská Evropa
- B.09. občanské svobody
- B.10. občanská účast
- B.21. transformace
- B.22 evropská integrace
- B.23 globalizace

B.24 národní identita

B.31. demokracie (obecně)

B.32. reprezentativní demokracie

B.33. odpovědnost elit občanům

C. Zdůvodnění (Justifications)

C.01. Zájmy obecně

C.02. Globální zájmy

C.03. Národní zájmy

C.04. Sektorální zájmy obecně

C.41. rurální, agrární

C.42. ekonomické – zaměstnavatelé

C.43. ekonomické – dělníci

C.44. znevýhodněné skupiny – např. nezaměstnaní, menšiny

C.45. ženy

C.45. zájmy občanů, voličů, veřejnosti

C.46. zájmy elit

C.45. zájmy politických stran

C.46. strategické zájmy aktérů

C.51. Reference k historii obecně

C.52. Evropské dějiny

C.53. Komunismus

C.54. Totalitarismus

C.55. Fašismus

C.56. 1. a 2. světová válka

C.57. železná opona

C.58. evropská integrace

C.61. Identita obecně

C.62. politická

C.63. kulturní

C.64. náboženské

Politické ideologie/alternativní definice občanských a politických práv

C.71. Lidská práva

C.72. negativní svobody (svoboda od)

C.73. pozitivní svobody (svobody k)

C.74. ekonomická práva (práce)

C.75. práva menšin

C.76. xenofobie

C.77. republikanismus

C.78. anti-kapitalismus

C.79. liberalismus

C.80. socialismus

C.81. post-materialismus

C.82. ekologismus, environmentalismus

C.83. sekularismus

C.84. náboženský pluralismus

C.85. práva gayů a lesbiček

C.86. multikulturalismus

C.87. antiglobalismus

C.88. rovné příležitosti, ne diskriminace

C.89. individualismus

D. Konotace tématu

D.11. neutrální

D.12. pozitivní

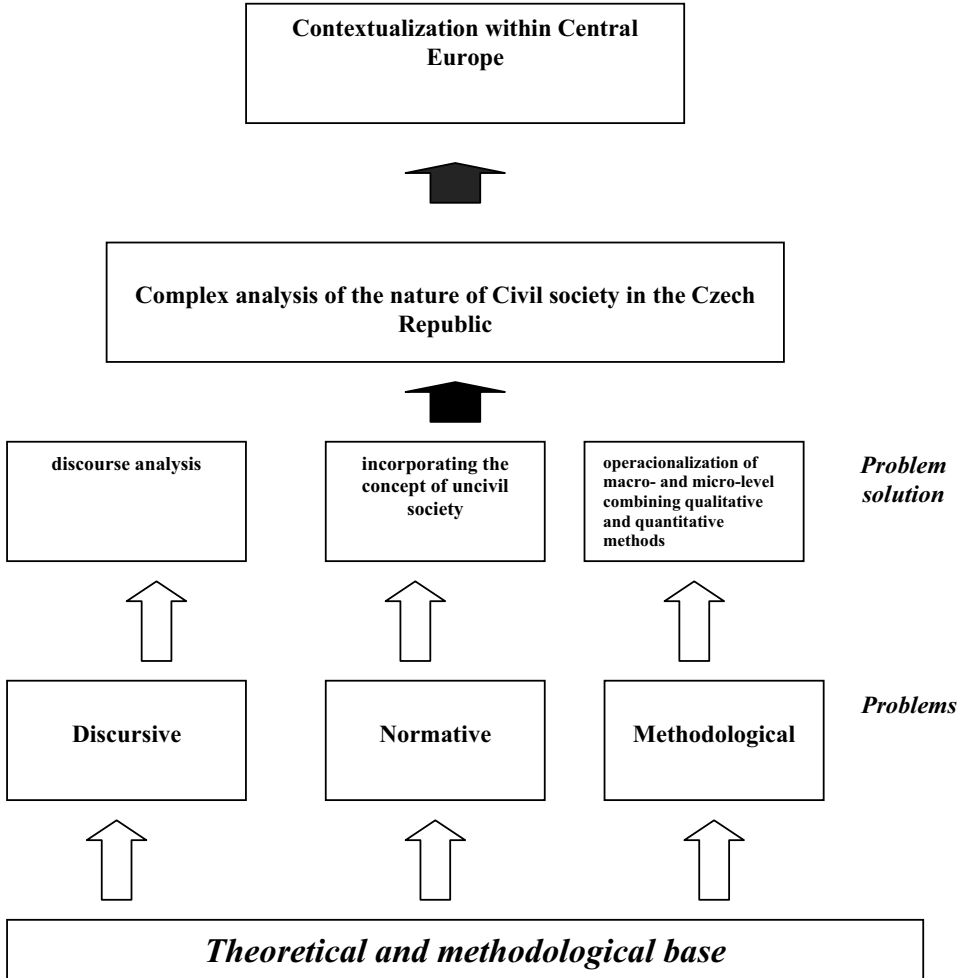
D.13. negativní

SUMMARY

Civil society represents a concept, an issue of debate and a social reality commonly encountered in the media, in academic debates and in everyday life. Civil society can also be compared to a black box or as a suitcase. The content of this suitcase and its use changes according to actors' interests or value-orientations. In normative theory, which is integrally linked to civil society, civil society constitutes an image of the ideal democratic community – the imaginary complement to democracy. Civil society, then, can be both an area for the articulation and realization of interests, as well as an arena for the struggle between particular interests.

The core objective of this dissertation is to answer a question: 'What is the character of civil society in the Czech Republic in the context of Central Europe?'. The dissertation challenges the argument in the Western academic literature that civil society in the Central and Eastern Europe, when compared with its Western counterpart, is perpetually weak on the inside, and its alternative is social networks [Howard 2003]. Based on a combination of qualitative and quantitative research method, this dissertation examines this claim. In doing so, the project outlines the strengths and weaknesses of civil society in the Czech Republic.

If something is almost impossible to pin down, it is often described in the Anglo-Saxon world as trying to 'to nail pudding/jelly to the wall'. Because of the temporal and special variation in the use of the term "civil society", Kocka and Keane use this allegory to describe efforts to study civil society [Keane 2006]. In an effort to nail the civil society pudding to the wall of knowledge, this dissertation proposes a complex civil society structure (Figure 1). Individual chapters represent the basic building blocks of this structure. First, the methodological and theoretical base of the work is introduced (Chapter 1), followed by an effort to address problems in studying civil society (Chapters 2 and 3). Upon resolution of the three basic problems – discursive, normative and methodological – the work proceeds to the analysis of the nature of civil society in the Czech Republic (chapter 4). Finally, the dissertation contextualizes Czech civil society within Central Europe (chapter 5).

Figure 1. Structure of the dissertation

Source: author

The first chapter describes some key theoretical aspects of 'civil society' as a concept, the methodological approaches adopted in this dissertation, and a history of the concept's usage. This illustrates that, in the past as well as in the present, various conceptions of civil society continue co-exist, each with its proponents, critiques and enemies.

This dissertation finds Kumar's thesis consistent with the evidence: civil society is not a static concept, but rather a term whose understanding constantly changes and which contains changing values, actors and opponents [Kumar 1993]. Civil society is defined here as an intermediary space between the space of private interests and the state. It is an area of voluntary association, outside the sphere of market, state and private life, in which we become conscious of the interconnected-

ness of our world. Our understanding thus closely resembles Arendt's and Kubik's definitions of civil society as a public sphere [Arendt 1998; Kubik 2000, 2002]. As Kumar notes, the dynamic character of civil society delimits our ability to unambiguously define terms. The goal here is to define the terms used as precisely as possible.

The literature on Czech civil society reveals a discursive controversy over the notion of civil society between two Czech presidents – Vaclav Havel and Vaclav Klaus. In the second chapter, based on an analysis of their New Years speeches while in office as the presidents of the Czech Republic (1990–2006), Czech civil society discourses are analyzed. The goal of this analysis is to illustrate that the controversy between Vaclav Havel and Vaclav Klaus was not only feud between two key actors of social change, but was predominantly conflict between two opposing theoretical concepts and ideologies, including, but reaching beyond, the notion of civil society.

The second problem encountered in the literature is the normative restriction on the operationalization of the term civil society. Normatively, civil society is often understood as an 'ideal polis' – a project of organizing society, encompassing only forms of civic participation which contribute to the building of democracy. This empirical reduction creates a discord between the theoretical and the empirical study of civil society. While the theoretical literature often employs all-encompassing notions of civil society, the empirical research often reduces the study of civil society to the examination of the non-governmental sector.

Therefore, the third chapter proposes a solution to this normative problem by incorporating the concept of uncivil society into mainstream research on civil society [Kopecky and Mudde 2003a, 2003b]. Using micro- and macro- level analysis and a combination of qualitative and quantitative approaches, two solutions are proposed: 1) measuring civil society through an index which integrates civic and political participation and allows comparison over time and space; and 2) adapting USAID's NGO sustainability index from the analysis of the NGO sector to the analysis of individual actors. These proposals would allow us to examine the character and functioning of individual civil society actors and to determine their civil or uncivil nature.

The fourth chapter analyzes the role, character, financing and classification of Czech civil society, including a description of the barriers which the nongovernmental sector in the Czech Republic faces in the context of complex social processes such as transformation, Europeanization and globalization. The core of the micro level analysis is an application of the NGO sustainability index to six organizations in the Czech NGO sector.

On the micro-level, the analysis returns the citizen as an individual into the heart of the study of civil society, and helps to overcome the critical assessment of the restrictive character of the empirical study of civil society. Using quantitative data, the work outlines regional differences in civic participation and changes in the context of EU accession. The analysis depicts the varying extent to which citizens participate in the public sphere, as well as their diverse perception, understanding and assessment of civil society.

The final step involves the contextualization of Czech civil society within the Central European setting. Based on a longitudinal analysis of USAID's NGO sustainability index, the fifth and final chap-

ter identifies barriers for civil society's key actor – the non-governmental sector – in the Czech Republic and in the broader Central European context.

Main findings and conclusions

The main finding is that civil society, or its organized part, which was the subject of this thesis, successfully forms an intermediary space between private interest and the state in the Czech Republic. The growth of civic participation documented in this work, both on the macro-level of the non-governmental sector (growing number of NGOs), and on the micro-level of individual organizations (growing number of members e.g. among Voluntary Firemen), indicate a trend which calls into question some key arguments in the literature [Howard 2003]. Czech society appears to have satisfactory potential for the participatory aspect of civil society, and is starting to realize it. In addition to these positive macro- and micro-level changes, electoral participation grew in the 2006 elections. The civil society index documents the increase in political and civic participation between 2002/2004 and 2004/2006.

Verification of the conceptual hypothesis

In regions with low participation rates, citizens facing tough times rely upon the state and upon their own activity. In these regions, traditional community has eroded and has been replaced by a growing degree of passivity. Although the non-governmental sector has grown slower in these regions, it is still important because it offers an alternative to passivity. In passive regions, the state becomes an alternative, rather than a frame within which civil society performs its vital role.

On the contrary, in the regions with an advanced network of non-governmental organizations, citizens rely less upon the state. In these regions, civil society plays an important role (in the smaller communities complemented by social networks). In Prague, individual activity plays an important role in complementing the non-governmental sector. In the active regions, the non-governmental organizations become a natural supplement to traditional relations. Social networks continue to play an important role. Additionally, in Southern Moravia, the church and church-based organizations are an important part of civil society. These findings allow us to verify the first conceptual hypothesis.

Verification of the methodological hypothesis

According to the 2003 and 2006 surveys, general knowledge of the terms civil society, non-governmental sector and voluntarism is relatively high (93–95% of respondents indicated that they are acquainted with the term non-governmental sector, 75–84% indicated subjective awareness of the term civil society). The empirical findings also indicate that only about half of the respondents subjectively understand the more abstract term civil society, while more than two thirds of the respondents subjectively understand the more tangible terms non-governmental sector and voluntarism. These findings allow us to verify the second, methodological hypothesis: Western analytical categories can be applied to post-communist social reality. However, it is necessary to highlight the necessity of a perceptive approach to the context and specifics of the post-communist public sphere and society.

The discourse analysis of President Vaclav Havel's and Vaclav Klaus's New Year's speeches reveals that the political clash between the first two Czech presidents is deeper than expected. It is not only feud about the nature of civil society, but it is a deep clash in understanding democracy. On one side stands a society based on searching and on the clashing of legitimate partial interests and world-views. On the other side stands a civil society establishing strong counterbalance and control mechanisms for the state and political parties. It is an irreconcilable conflict, where both sides mutually dispute the ideological basis and arguments of the opponent. Our findings are consistent with Ost's study of the fall of the Solidarity movement in Poland [Ost 2005]. We can conclude that post-communist countries are simultaneously facing discursive conflicts about the understanding and role of civil society.

Our analysis also shows that the utilization of qualitative and quantitative methods, and in particular discourse analysis, can contribute to a deeper understanding of social change. The discursive analysis of New Years' speeches constitutes a method employed to understand complex social changes, but it also serves as a tool to draw the line between the present and the past, and to declare basic values of the present.

Analytical question

The work proposes a solution to two important problems in the study of civil society. Civil society is defined in empirical terms and the study of uncivil society is incorporated to the study of civil society. Dissident movements in Central and Eastern Europe have made a significant contribution to the return of the concept of civil society to the forefront of the social sciences. Simultaneously, the post-communist experience or disillusion with civil society has contributed to the possible solution of the normative trap of the concept.

The empirical reduction of civil society to the non-governmental sector is addressed by incorporating the notion of civic and political participation into the frame of the civil society research. And finally, the character, nature and viability of the individual NGOs can be assessed by applying the NGO sustainability index to individual actors. The main advantage of both indexes is their comparability. While the civil society index allows comparison in both space and time, the sustainability index enables researchers to study actors/organizations across the non-governmental sector, with in selected areas of competence or internationally.

Empirical question

The answer offered to the second research question (on the relationship between the post-communist citizen and organized civil society) allows moderate optimism. The post-communist citizen is rather passive in his approach to civil society – due to the negative memory of forced membership and participation. However, the growth of political and civic participation in recent years hints at a change in this trend. On the other hand, a significant portion of society still regards social networks – which form an alternative to civil society – as important.

Our research shows that this trend is strengthened by several factors, such as the level of secularization and the degree of urbanization. The comparative analysis of the Czech regions also indi-

cates the influence of the size of the community and the economic situation of the region on the participation of citizens in the public sphere. The high degree to which citizens rely on social networks hints at a strong division between the public and private sphere, which can be classified as a heritage of the communist grey-zone mentality. The networks of friends and family are perceived as a part of the private sphere and is resistant to public mobilization.

Comparative question

Placement of the Czech non-governmental sector within the wider central European context allows us to evaluate its strengths and weaknesses. Organized civil society in the Czech Republic is less developed than its Western counterparts; nevertheless, it belongs among the most developed ones in Central Europe. In comparison with Western Europe, two problems which the civil society is facing need to be highlighted: (1) the low involvement of organized civil society in the functioning of the welfare state; and (2) the low level of acceptance of the organized civil society as an important partner of the state in delivering social services, as well as in policy formulation.

The comparative question can be answered as follows: Among the specific features of organized Central European civil society belongs the relatively high degree of centralization and bureaucratization, the traditional delimitation vis-à-vis the state, often displayed in clashes with political parties. This delimitation is further strengthened by experiences from the opposition and dissident movements, which regarded the state and the (Communist) Party as illegitimate. Another common denominator among the post-communist countries is the link between civil society and the political sphere (Austria, the Czech Republic) and to the private sphere (Poland, Slovakia).

Horizontal and vertical model

The vertical and horizontal models were used to consider six individual actors. All these organizations (Voluntary Foremen, Czech Hunter Association, Svatobor, Czech Sport Association, People in Need and Vodafone Foundation) can be located closer to the dynamic type in the static-dynamic typology. Adaptation of the USAID's NGO sustainability index to the study of individual actors allows us to accentuate problematic functional features of the organizations under study. The comparative approach also allows us to highlight existing solutions to these problems by replication positive examples.

The proposed typology, combined with sustainability index of individual actors, constitutes an effective analytical framework for the study of organized civil society. The static-dynamic typology of actors is further complemented by the types of coexistence among actors of organized civil society. All organizations under study are closer to the competitive type of coexistence. However, it should be noted that a deeper analysis of the patterns of coexistence among individual actors would require an extensive analysis of networks. The network analysis would need to concentrate on the relationship between the key actors within the civil society and between civil society and the state.

Conclusions

Based on the above findings, especially the analysis of citizens' attitudes (part IV.3.), the dissertation strongly suggests that Howard's so-called pessimistic explanation – for the lower level of development of the non-governmental sector and civic participation as an indicator of the shallow, procedural and formal character of democracy in Central Europe – does not hold for the Czech Republic.

Our research lends support to, but does not confirm, Howard's second, so-called optimistic vision. The absence of a developed civil society does not constitute a barrier to the development of democracy. By comparison with current trends in Western Europe, post-communist countries skipped over the participatory phase of modern democracy. The low level of participation does not indicate democratic instability, but rather hints at problematic relationships between citizens and the state [Howard 2003].

Based on extensive qualitative and quantitative research, and theoretical discussions of civil society, this dissertation has sought to describe Czech civil society in the context of Central Europe. In doing so, the dissertation also introduced a new methodology to the study of organized civil society. One challenge for future research remains the application of this methodology to a wider range and a larger number of actors, both in the Czech Republic and Europe-wide. The broader use of the methodology could enable a major contribution to the understanding of organized civil society and civic participation.

O AUTORCE

PhDr. Petra Rakušanová, Ph.D.

Narozena 5. 1. 1978 v Praze

Vzdělání

probíhající studium

2005–2008 doktorské studium **politologie** na Jean Monnet Centre for European Studies, Bremen University, Bremen, Německo (Stipendium Volkswagen Stiftung).

ukončené studium

2002–2007 doktorské studium **politické sociologie** – společný doktorský program FSV UK a Sociologického ústavu AV ČR, Praha, ČR;

2001–2002 studium **politické sociologie** – Středoevropská univerzita – School for Social Research, Varšava, Polsko;

1999–2001 studium mezinárodních vztahů (mezinárodní teritoriální studia), Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Praha, ČR.

Zahraniční stáže a jiné vědecké pobyty

2005 Účast na letní škole pro doktorandy organizované ECPR a DAAD „Governance and Democracy in Central and Eastern Europe“, Lüneburg, Německo;

2004 Stáž v Institutu politických věd Akademie věd Polské republiky (INP PAN) v rámci meziakademických výměn AV ČR a PAN;

2004 Účast na mezinárodní letní škole Essex Summer School in Social Science Data Analysis and Collection University of Essex, absolvování kurzu Modelování víceúrovňové analýzy volebního chování, ukončeno certifikátem o účasti, Colchester, Velká Británie;

2004 Stáž v Centru pro sociální výzkum v Berlíně (Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung – WZB) na základě projektu „Participation, democratization and citizenship“ jsem se zaměřila především na vyhledávání a studium literatury a koncepční práci na projektu disertační práce, Berlín, Německo;

2003 Stáž v Sociologickém ústavu SAV v rámci meziakademických výměn AV ČR a SAV; Bratislava, Slovensko;

- 2001 Roční stipendium Open Society Fund v Praze na studium na Centrum pro sociální studia, CEU ve Varšavě;
- 2001 Democracy & Diversity Institute 2001, na základě stipendia Transregionálního centra pro studia demokracie, New School University;
- 2000 Johannes Kepler Universität Linz, Institut für Gesellschafts- und Sozialpolitik: *5th Intensive Program: Democratization in Europe: European Union and Enlargement*, Linec, Rakousko.

Odborná praxe

- 2004 – Sociologický ústav AV ČR, oddělení Sociologie politiky, vědecká pracovnice;
- 2002 – 2004 Sociologický ústav AV ČR, oddělení Sociologie politiky, odborná pracovnice;
- 1999 – 2002 Sociologický ústav AV ČR, tým Změna politického systému, asistentka;
- 1998 – 1999 Colleagium Hieronymi Pragensis, odborná asistentka;
- 1997 – 1998 Sociologický ústav AV ČR, tým Gender v sociologii, asistentka.

Odborné zaměření

V komparativní perspektivě a převážně na základě mezinárodního srovnání se zabývá fungováním moderní demokracie a jejích institucí, především politickou participací žen, parlamentem a parlamentarismem, politickými a nepolitickými formami reprezentace zájmů (především politické strany, neziskový sektor a občanská společnost) a otázkami občanství.

Členství v profesionálních a mezinárodních organizacích

- European Consortium for Political Research (ECPR), Standing Group Central and Eastern Europe, od 2003 – dosud;
- Redakční rada Sociologického webzinu Socioweb, od 2002 – dosud;
- European Political Science Network EPSNet, od 2002 – dosud;
- Česká společnost pro politické vědy, 1998 – do současnosti;
- Masarykova česká sociologická společnost, od 2002 – dosud.

Vybrané projekty

Řešitelka:

- „Participace, demokracie a občanství v České republice a mezinárodní komparace“, projekt GA ČR 403/04/1007 (2004–2006);
- „Analýza příčin nízkého počtu žen v politických rozhodovacích funkcích“, zakázka MPSV ČR – ZVZ111, (2004).

Účast na projektech:

- „Reconstituting Democracy“ (RECON), 6. rámcový program. Vedoucí českého řešitelského týmu PhDr. Zdenka Mansfeldová, CSc.;
- „Citizenship, Publics and the Constitution for Europe: The Czech Republic, Germany, Latvia and Poland in European Integration (ConstEPS)“, Volkswagen Stiftung. Řešitelka prof. Ulrike Liebert, Bremen University;
- „Politicko-právní institucionální rámec České republiky a jeho proměny v kontextu vstupu do Evropské unie“, č. 1J 004/04-DP1, financovaný MPSV ČR v rámci programu „Moderní společnost a její proměny“. Řešitelka PhDr. Zdenka Mansfeldová, CSc.;
- „Legitimita politického systému a nerovnosti: vývoj v České republice v komparativní perspektivě“, projekt GA ČR. Řešitel: PhDr. Lukáš Linek;
- „Způsoby a efektivnost zprostředkování zájmů mezi jedinci, sociálními skupinami a státem“, projekt MPSV v rámci programu „Moderní společnost a její proměny – MS 5“. Trvání 1. 1.–30. 11. 2003, nositelka PhDr. Zdenka Mansfeldová, CSc.;
- „České politické strany po deseti letech vývoje“, projekt GA ČR 407/02/0679 (2002–2004), vedoucí projektu doc. PhDr. Lubomír Brokl.
- „Informační a dokumentační středisko o parlamentech střední Evropy“, Projekt GA AV ČR S7028003 (2000–2004), vedoucí projektu doc. PhDr. Lubomír Brokl.
- „Členové parlamentu ve třetím funkčním období“, projekt GA ČR 403/96/0388 (2000–2002), vedoucí projektu doc. PhDr. Lubomír Brokl.

Vybrané publikace

- Rakušanová, Petra. 2007. „The Constitutional Debate: A One Man Show? Václav Klaus and the Constitutional Discourse in the Czech Media.“ *Europe in Contention: Debating the Constitutional Treaty Perspectives on European Politics and Society* 8 (3): 342–373.
- Mansfeldová, Zdenka, Petra Rakušanová. 2007. *Bertelsmann Transformation Index Czech Republic 2007*. Podkladová studie pro Bertelsmann Stiftung.
- Rakušanová, Petra, Barbora Stašková. 2007. *Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Professional Publishing.
- Rakušanová, Petra. 2006. „The Constitutional Debate – a One Man Show? Václav Klaus and the Constitutional Discourse in the Czech Media.“ *ConstEPS Working Paper* No. 6/2006 Bremen: Bremen University-CEuS.
- Rakušanová, Petra. 2006. „Srovnání vlivu procesu evropeizace na národní legislativu v zemích střední a východní Evropy.“ In Jan Kysela (uspoř.). *Parlamentsy a jejich funkce v 21. století. Sborník příspěvků k 10. výročí ustavení Senátu Parlamentu ČR*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Rakušanová, Petra. 2006. *Česká politika: Ženy v labyrintu mužů?* Praha: Forum 50%.
- Rakušanová, Petra, Lenka Václavíková-Helšusová. 2006. „Ženy v mužské politice.“ Pp. 43–60 in H. Hašková, A. Křížková, M. Linková (eds.). 2006. *Mnohohlasem. Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Rakušanová, Petra, Blanka Řeháková. 2006. *Participace, demokracie a občanství v evropském kontextu*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:3. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Mansfeldová, Zdenka, Wolfgang Merkel, Petra Rakušanová. 2005. *Bertelsmann Transformation Index Czech Republic 2006*. Podkladová studie pro Bertelsmann Stiftung.
- Rakušanová, Petra. 2006. *Ženy v politickém a veřejném životě*. Podkladová studie pro projekt Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí Gender v managementu, registrační číslo: 1J046/05-DP1 z tematického projektu TP-5 „Moderní společnost a její proměny“.
- Rakušanová, Petra. 2006. *Zastoupení žen v české politice v kontextu voleb do Poslanecké sněmovny 2006: Trendy a výzvy*. Praha: Forum 50%.
- Rakušanová, Petra. 2006. „Občanský sektor v České republice a jeho bariéry.“ In *Trvalo udržatelný rozvoj a globalizácia. Sborník z mezinárodního koloquia*. Bratislava: Slovenská technická univerzita.
- Rakušanová, Petra. 2006. „Občanská společnost.“ Pp. 213–214 in *Situační zpráva 2006 připravovaná na základě bodu II/2 Usnesení vlády č. 1242/2004 ke Strategii udržitelného rozvoje ČR*. Praha: Rada vlády pro trvale udržitelný rozvoj.
- Rakušanová, Petra. 2005. „Třetí sektor a občanská participace v České republice.“ Pp. 81-128 in Z. Mansfeldová, A. Kroupa (eds.). *Participace a zájmové organizace v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Rakušanová, Petra. 2005. „Názory české veřejnosti na třetí sektor a občanskou participaci.“ In L. Sokačová (ed.). *Alty a soprány II*. Praha: Gender studies o. p. s.
- Rakušanová, Petra. 2005. *Civil Society and Civic Participation in the Czech Republic*. Sociologické studie/Sociological Studies 05:05. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Rakušanová, Petra. 2005. „Mechanismy inkluze a exkluze žen v politice v České republice.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 6 (2): 25–30.
- Mansfeldová, Zdenka, Lukáš Linek, Petra Rakušanová. 2005. „Legislatures and Representation in Central and Eastern Europe.“ Monotematické číslo *Sociologického časopisu/Czech Sociological Review* 41 (3).
- Linek, Lukáš, Petra Rakušanová. 2005. „Why Czech Parliamentary Party Groups Vote Less Unitedly. The Role of Frequent Voting and Big Majorities.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 41 (3): 401–422.
- Mansfeldová, Zdenka, Petra Rakušanová. 2004. „Legislative Budgeting in the Czech Republic.“ Případová studie pro OECD.
- Mansfeldová, Zdenka, Petra Rakušanová. 2004. „Zahraniční zkušenosti a inspirace.“ Podkladová studie pro *Zprávu o neziskovém sektoru v ČR*.
- Rakušanová, Petra. 2004. „Volby do Evropského parlamentu z pohledu genderu.“ In Pavel Šaradín (ed.). *Volby do Evropského parlamentu v České republice*. Olomouc: Periplum.
- Rakušanová, Petra. 2004. „Volby do evropského parlamentu z pohledu genderu – genderově diferencovaný pohled na kandidátní listiny politických stran a volební účast.“ *Naše společnost* 2004 (1): 17–20.
- Rakušanová, Petra, Zdenka Mansfeldová. 2004. „Třetí sektor a občanská participace v České republice očima veřejnosti.“ Podkladová studie pro *Zprávu o neziskovém sektoru v ČR*.
- Rakušanová, Petra, Lukáš Linek. 2004. *Podkladová studie pro národní zprávu WP 5 – Politika na centrální úrovni*.
- Rakušanová, Petra, Lukáš Linek et al. 2004. *Analýza nízkého počtu žen v politických a rozhodovacích funkcích*. Závěrečná zpráva projektu MPSV ZVZ 111.
- Rakušanová, Petra. 2004. „Třetí sektor.“ Pp. 43–78 in Z. Mansfeldová (ed.). *Způsoby a efektivnost zprostředkování zájmů mezi jedinci, sociálními skupinami a státem*. Závěrečná zpráva projektu pro Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Rakušanová, Petra. 2004. „Srovnání porozumění a významu demokracie v České republice a v Německu.“ In E. Trützschler v. Falkenstein, E. Voráček. *Politische Kultur/Politická kultura*. Praha: Nakladatelství Eva Milan Nevole.
- Rakušanová, Petra. 2004. „Female Parliamentarians in the Czech Republic.“ Podkladová studie pro výzkum *Ženské elity: Česká republika – Women Leaders: the Czech Republic*.
- Mansfeldová, Zdenka, David M. Olson, Petra Rakušanová (eds.). 2004. *Central European Parliaments: First Decade of Democratic Experience and the Future Prospective*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Rakušanová, Petra, 2003. „Ženy na kandidátkách vybraných politických stran a srovnání se zahraničím.“ Pp. 36–43 in L. Linek, L. Mrklas, A. Seidlová, P. Sokol (eds.). *Volby do Poslanecké sněmovny 2002*. Edice Setkávání. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Rakušanová, Petra. 2003. „Political Participation and Representation of Women in the Czech Republic.“ In H. Hašková. *Enlargement, Gender and Governance: The Civic and Political Participation and Representation of Women in Central and Eastern Europe – Deliverable No. 1 – Country Report Czech Republic*. Zpráva českého výzkumného týmu, přinášející výsledky 1. části mezinárodního výzkumného projektu – přijata Evropskou komisí pro vědu a výzkum – přijata Queen's University of Belfast, Great Britain. Shrnutí zprávy je publikováno na <http://www.qub.ac.uk/egg>.
- Rakušanová, Petra. 2003. „Political Participation and Representation of Women in the Czech Republic.“ In H. Hašková. *Enlargement, Gender and Governance: The Civic and Political Participation and Representation of Women in Central and Eastern Europe – Deliverable No. 2 – Country Report Czech Republic*. Zpráva českého výzkumného týmu, přinášející výsledky 2. části mezinárodního výzkumného projektu – přijata Evropskou komisí pro vědu a výzkum – přijata Queen's University of Belfast, Great Britain. Shrnutí zprávy je publikováno na <http://www.qub.ac.uk/egg>.
- Mansfeldová, Zdenka, Jindřiška Syllová, Petra Rakušanová, Petr Kolář. 2002. „Committees of the Parliament of the Czech Republic.“ Pp. 69–89 in D. M. Olson, W. Crowther (eds.). *New and Established Parliaments*. Athens: Ohio University Press.
- Linek, Lukáš, Petra Rakušanová. 2002. *Parties in the Parliament. Why, when and how do parties act in unity? Parliamentary Party Groups in the Chamber of Deputies in the years 1998–2002*. Sociologické texty/Sociological Papers 02:9. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

***Povaha občanské společnosti v České republice
v kontextu střední Evropy***

PETRA RAKUŠANOVÁ

Text vychází v edici Sociologické disertace.

Vedoucí edice: Marie Čermáková

Redakce: Anna Gabrielová

Návrh edice a obálky: Pavel Rakušan

Sazba: Jakub Kubů, Praha

Tisk a vazba: ERMAT Praha, s. r. o., Praha 4

Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1

1. vydání

Praha 2007

Distribuce:

Tiskové a ediční oddělení

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

tel.: 222 221 761, 221 183 217, 218,

fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz

Občanská společnost je konceptem, tématem, entitou i sociální realitou, se kterou se snad každý z nás setkal v médiích, odborných diskusích a řada z nás také v praktickém každodenním životě. Přesto, nebo možná právě proto, je občanská společnost termín, který je jakousi černou skříňkou, jež se liší podle toho, kdo ji nese. A nejde jen o její obsah, ale také o její použití, které se liší na základě zájmů či hodnotových orientací aktérů. Cílem této práce nebylo teoreticky koncipovat občanskou společnost, ale na základě rozsáhlého empirického výzkumu kombinujícího kvantitativní a kvalitativní metodologii a ve funkčním propojení s existující teorií komplexně popsat českou organizovanou občanskou společnost v kontextu střední Evropy. Naším cílem bylo také představit možnou metodologii pro zkoumání organizované občanské společnosti. Výzvou pro další práci je především aplikace této metodologie na individuální neziskové organizace v České republice a v Evropě, která by přispěla k hlubšímu pochopení organizované občanské společnosti a občanské participace.

Napsali o práci:

*„Vysocí je třeba **ocenit přínos autorů v práci s představeným modelem vlastní klasifikace aktérů organizované občanské společnosti a klasifikaci kooperace mezi aktéry, která byla vytvořena na základě teorie odpovědnosti (accountability). Domnívám se, že tento model je plně využitelný i v dalších zemích střední Evropy...**“*

doc. Ing. Václav Liška, Dr.

„Oceňuji snahu Petry Rakušanové propojit teoretické koncepty občanské společnosti „západních“ autorů s českou realitou, zájem aplikovat index životaschopnosti neziskových organizací Americké agentury pro mezinárodní rozvoj v českých podmínkách a navázat na předchozí text přiblížením neziskového sektoru ČR zároveň s vazbou na další země Visegrádské čtyřky.“

doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc.

ISBN 978-80-7330-122-4

9

788073 301224